

KÖZPOLITIKAI DISKURZUSELEMZÉS*

Szabó Márton

(egyetemi tanár, Miskolci Egyetem BTK, Politikatudományi Intézet)

ÖSSZEFOGLALÓ

A tanulmány azt mutatja be, hogy mi jellemzi a közpolitikai programok megvalósításának és elemzésének demokratikus és diszkurzív praxisát. Ebben kulcsszerepe a nyilvános és közös értelmezéseknek van, és a XX. század végére négy iskolája alakult ki. Az argumentatív elemzés azt vizsgálja, hogy a szereplők milyen érvekkel támasztják alá vagy cáfolják a közpolitikai intézkedéseket, hogyan érvelek a legvalószínűbb igazságok mellett. A narratív közpolitika-elemzés azt, ahogyan a közpolitika szereplői egy időbeli lefolyás mentén értelmezik az eseményeket és ezek belső összefüggéseit. A kulturális közpolitika-vizsgálatok azt tárják fel, hogy milyen figyelembe vett kulturális körülmények itt a meghatározó keretek. Az etnográfiai közpolitikai elemzés a közpolitikai programok konkrét és egyedi vizsgálatát végzi el, középpontjában a jelentéssel. A négy irányzat közös törekvése megmutatni, hogy a közpolitikai programok megvalósításában döntő tényező a diskurzuskoalíció, amely az érintettek nyilvános vitáin és megbeszélésein formálódhat ki.

Kulcsszavak: közpolitika ■ argumentatív diskurzuselemzés ■ narratív közpolitika-elemzés ■ kulturális közpolitika-vizsgálat ■ etnográfiai közpolitikai elemzés ■ diskurzuskoalíció

BEVEZETÉS: KUDARCOK ÉS KIUTAK

Nemcsak jó közpolitikát, hanem jó közpolitikai elemzést is nehéz csinálni. Ráadásul a kettő összefügg egymással; a közpolitikai programok megvalósítását szakértők és tanácsadók segítik, a döntéshozók és végrehajtók pedig többnyire tudományos érvekkel védik álláspontjukat. A közpolitikai programok azonban olyanok, mint a neveletlen gyermekek, létrehozói és alakítói rendre azt tapasztalják, hogy a gondozott önfejűen viselkedik, legfeljebb többé-kevésbé lesz az, amivé tenni szeretnék. Erre szoktuk azt mondani, hogy közpolitikai programjaink általában *kudarcosak*. Egy hazai szakértőt idézve, kudarc akkor van, „ha erős, meggyőző érvek szólnak amellett, hogy az adott szakpolitika

* Elhangzott a Kolnai-díj átvételekor a Magyar Politikatudományi Társaság XVIII. Vándorgyűlésén, Veszprémben 2012. június 22-én. A tanulmány az előadás bővített és kiegészített változata.

deklarált – illetve, ezek általános volta vagy hiánya estén: implikált – céljait a lehetségesnél csak jóval kisebb mértékben, és/vagy jóval alacsonyabb társadalmi költséghatékonyaság mellett teljesíti.” (Hajnal, 2008: 16–17.) Márpedig ez általános jelenség.

Látszólag pedig egyszerű lenne minden; világos és pontos *célmeghatározás*, megfelelő *eszközök* a végrehajtáshoz (anyagi feltételek, jogi „környezet”, jó kommunikáció), sőt a *teljesülés* menetközben is ellenőrizhető a szándékok s a megvalósulás összevetése révén, és így lehetséges még a korrekció is. Ennek ellenére a közpolitikai kudarc „rendszerbe épített”, ahogyan sok rendszerkutató fogalmaz, legfeljebb ennek módja és mértéke kérdéses. Egy vonatkozó kutatás például tizenhét jól azonosítható, általános kudarcot sorol fel, miközben a szerző azt állapítja meg kellő öniróniával, hogy „a vizsgált közpolitikai kudarcok magyarázatával kapcsolatban megfogalmazott hipotéziseknek természetesen nem létezik, elvileg sem létezhet valamiféle »bizonyítéka«.” (Hajnal, 2008: 63.) Ezért itt oksági összefüggéseket nem tudunk bizonyítani, hanem egyik vagy másik mellett *érvelünk*, s azt nézzük, melyik érv tűnik meggyőzőbbnek. (Hajnal, 2008: 64.)

Ez a tény azonban *rendkívüli horderejű*, már ha bárki is komolyan beegondol abba, mit is jelent az, hogy a közpolitikai programok krónikus alulteljesítésének nem találjuk a pontos okait, lefolyásának apodiktikus, azaz szükségszerű bizonyítékait. Magyarázatféléink vannak, elfogadhatóbb vagy kevésbé elfogadható érveink arról, hogy mi miért történt, nem pedig pontos okok és kimerítő tudásunk a tárgyban.

S vajon hogyan reagált erre a súlyos problémára a közpolitikai kutatók és tanácsadók többsége? Egyrészt több tudományt és szakértelemet követelt a lefolytatott közpolitikai elemzésekben, másrészt hatásosabb és gazdagabb eszközkészletet a megvalósításhoz. Vagyis, mondták, ugyanazt kell csinálni, mint eddig, csak jobb hatásfokkal.

Van azonban egy másik út is, amely szerint a kudarcoknál nem a tudás kevés és az eszköz elégtelen a problémák megoldásához, hanem mélyen problematikus maga a *szemlélet* is, mind a tudomány, mind a politika vonatkozásában. Ezt a felfogást nevezik összefoglalóan *közpolitikai diskurzuselemzésnek*. Képviselői Európában és az USA-ban bő harminc éve vannak jelen, még hozzá jelentős számban és komoly pozíciókban, mégha erről a magyarországi tudományosság szinte tudomást sem vesz. Mindezek nyomán a közpolitikai programok elemzésében, az ajánlások kidolgozásában és megvalósításában századunk elejére episztémológiaiilag két karakteres szemlélet alakult ki.¹

Az egyik a közügyek megvalósítását *speciális szakmai* feladatnak tekinti, amelyben a jog, a közgazdaságtan, a szociológia, az igazgatástan és a vezetés-tudomány kiképzett művelői vesznek részt. Feladatuk egy-egy döntésre érett közügy megvalósításához az optimális megoldások kidolgozása, a kitűzött fel-

adatok irányítása, a folyamat eredményeinek ellenőrzése és értékelése. A másik szemlélet hívei a közügyek realizálását ennél tágabb, hömpölygő folyamatnak tartják. Azt mondják, hogy az állampolgárok a közügyek megvalósításának nemcsak kényszeríthető vagy ösztönözhető tárgyai, hanem aktív *megvalósítói* is. Egy köz- és szakpolitikai program csak akkor eredményes, ha kitűzése és intézése nem kizárólag a szakapparátusok ügye, hanem valamilyen formában az érintett *állampolgárok* részvételével is zajlik. Ezt a szemléletet nevezte Harold Lasswell a XX. század közepén demokratikus közpolitika-tudománynak (*policy science of democracy*).²

A második esetben az állampolgárok bevonásával együtt a laikus tudást is „beengedik” a policy világába, és azt állítják, hogy a demokratikus társadalomban a közérdeknek vagy a közjónak sem a meghatározását, sem a megvalósítását nem lehet kisajátítani sem a politikusoknak, sem a szakapparátusoknak. A közügy ugyanis egyrészt *vitákban* születik és realizálódik, másrészt az érdekelt és érintett egyének *involváltsága* nélkül lehetetlen optimálisan megvalósítani. Mindez felértékeli az *értékek* szerepét a döntéshozatalban, és azt is világossá teszi, hogy a közösen megvalósítandó köz- és szakpolitikai ügyek esetében a szakmai tudás nem magától értetődő módon áll felette a laikus tudásnak.

A fenti két gyakorlat és felfogás világosan elkülöníti a közügyek elemzésének (*policy analysis*) két különböző szemléletét. Az elsőt egy ismert metaforával „társadalommérnöki” elemzésnek nevezhetjük, s mivel a huszonegyedik század elején ez a domináns irányzat, se szeri se száma azoknak a munkáknak, amelyek ennek szellemében készültek. A másik felfogás hívei akceptálják az előbbi kritikákat, ezért a közügyeknek és a közpolitikai programoknak nemcsak a megfogalmazását, hanem a *realizálását is* értelmezési folyamatnak tekintik. Ennek megfelelően vizsgálataik a *közös értelmezések és feltételek lehetőségeit* és tendenciáit célozzák meg. Ezt nevezzük *diszkurzív közpolitika-elemzésnek*.

KÖZPOLITIKAI BESZÉDVIZSGÁLATOK

A diszkurzív közpolitika elemzői szerint a közpolitikai programok diszkurzív folyamatokban formálódnak ki, és valósulnak meg; a résztvevők mindig arról írnak és beszélnek, hogy mi a feladat és a probléma, hogyan kellene s lehetne ezt megoldani a rendelkezésre álló lehetőségek között, s végül arról, hogy a program milyen eredménnyel valósulhat s valósult meg. A közpolitikai diszkurzus-elemző ezért azt mondja, hogy vizsgáljuk meg ezeket a kereteket és formákat, ezek konkrét használatát, hogy pontosabban értsük a programokat, s eredményesebben lehessen segíteni a politika résztvevőinek. Vagyis ne csak azzal foglalkozzunk, hogy az érintettek *mit* mondanak a dolgokról és hogyan *cselekszenek* céljaik elérése érdekében, hanem azzal is, hogy *milyen értelmezési*

keretekben teszik ezt, hogyan s *milyen formákban érvelnek* igazuk érdekében és mások meggyőzése céljából.

Vajon miért használnak érveket a cselekvők – tehetjük fel az egyszerű kérdést. Vélhetően két oknál fogva. Az első az, hogy maga a *cselekvő sem érti* és tudja, hogy mit s miért tesz, amíg nem értelmezi saját helyzetét és nem fogalmazza meg valamilyen formában, hogy miért éppen azt s úgy akarja tenni, ahogyan azt tenni szándékozik vagy teszi. A második: *senki sem egyedül cselekszik*, legalább is a politikában nem, ezért mások számára is prezentálnia kell saját igényeit, s azt, hogy az adódó lehetőségek közül miért az egyiket és nem a másikat kell megvalósítani. Vagy ahogyan a közpolitikatudomány egyik klasszikusa írta: „Minden politikus pontosan tudja, hogy érvekre szüksége van, s nemcsak azért, hogy világossá tegye saját pozícióját egy ügygel kapcsolatban, hanem azért is, hogy más emberekkel elfogadtassa az által támogatott pozíciót.” (Majone, 1989: 2.)

A közpolitikai diskurzuselemzések kiindulópontja s egyben differenciáló tényezője az a tapasztalat, hogy a közpolitikai cselekvők érvei lehetnek egyrészt egy cselekvési sor lefolyása szerint elrendezve, másrészt különböző témák szerint csoportosítva. Az első esetben a szaktudomány *narratíváiról* beszél, a másodikban *argumentációról*. Mindkettő nyelvileg formált, beszéd s írás által kivitelezett akció, s mindkettő tartalmaz indokokat arra nézve, hogy mi van és mit kell tenni, csak éppen az elrendezés módja különböző: a narratíva az érveket a változó és előrehaladó *idő* mentén rendezi el, az argumentáció pedig egy társadalmi-politikai *térbe* helyezi el.

Argumentatív diskurzuselemzés

Az itt felmerülő kérdések megválaszolásához először is érdemes világosan megkülönböztetni egymástól az *apodiktikus*, vagyis a szükségszerűségi és az *argumentatív*, vagyis a valószínűségi bizonyítási módot, egyben jelezve, hogy a közpolitikai programok során a benne résztvevők s az ezekről gondolkodók egyaránt argumentatív érvelést használnak.

Az *apodiktikus* bizonyítás kiindulópontján jól definiált fogalmakban testet öltő *evidens* állítások találhatók, amelyekből az érvelő egyetlen igaz következtetésre akar jutni, ezért olyan logika mentén gondolkodik, amelynek nyomán *szükségszerűen* áll elő az egyetlen elfogadható következtetés. Ilyenek a geometria és a matematika tételei, a matematikailag bizonyított tudományos megállapítások, vagy a formális logika eljárásai. A felfogás a tudományos gondolkodás szinonimájává vált az elmúlt pár száz évben, sőt ez lett *maga az ésszerű és logikus* gondolkodás, hirdetik már Descartes óta a felfogás hívei.

Csakhogy van vele két súlyos probléma. Az egyik a racionalitás nevében elkövetett *intellektuális agresszió*. Ugyanis apodiktikus logika mentén gondol-

codva „a szükségszerű állítások olyan rendszerét fogjuk létrehozni, ami minden racionálisan gondolkodó lényre rá akarja kényszeríteni magát [...]. Ennek következtében itt a beszélővel való egyet nem értést eleve hibának tekintik. »Bármikor, amikor két ember ugyanazon dologgal kapcsolatban ellenkező módon dönt – mondja Descartes – akkor az egyik közülük bizonyosan téved«”. (Perelman–Olbrechts-Tyteca 1971: 2.).³ A másik probléma az, hogy az apodiktikus bizonyítási mód *alig használható* a humán- és a társadalomtudományok, valamint a társadalmi praxis különböző területein, például a jogban, a politikában, a pedagógiában. Itt nemcsak lehetetlen vállalkozás apodiktikus bizonyításra törekedni, de felesleges is, hiszen enélkül is lehet eredményesen cselekedni és másokkal együttműködni. Már Arisztotelész azt tanította, hogy az emberi és a társadalmi élet *a nagyobb valószínűségek elfogadása* mentén szerveződik, ezért is itt ez a gondolkodás az ésszerű és logikus gondolkodás.

Ennek a bizonyítási módnak a neve az *argumentáció* vagy argumentatív bizonyítás. A legjelentősebb huszadik századi érveléelméleti mű szerzői írják: „A dolgok megbeszélése és az érvelés természetük szerint ellentétesek a szükségszerűséggel és az evidenciával, mivel senki sem tanácskozik olyan dolgokról, amiknek a megoldása egyértelmű, és senki sem érvel olyan állítás ellen, ami nyilvánvaló és magától értetődő. Érvelni ugyanis a *hihető, az elfogadható, a valószínű* dolgok mellett szoktunk, olyasmik mellett, amik bizonyos mértékig kívül vannak a biztos következtetéseken.” (Perelman–Olbrechts-Tyteca, 1971: 1. Kiemelés: Sz. M.) A politika bármely területe abszolúte ilyen valóság, a közpolitika is természetesen.

Az argumentatív közpolitikai elemzés erre a tudományoszelemléltre épít és ebből a felfogásból táplálkozik. A programok empirikus vizsgálata alapján az elemzők a közpolitikai argumentációk *öt alapvető* vonását emelik ki.

Egy: Az érvelések eleve magukban foglalják az *egyet nem értés* valamilyen fokát, s így a vitát is, ami nem jelenti szükségképpen az egyik fél tévedését, hiszen különböző nézőpontokból látjuk a dolgokat, és gyakran különbözőképpen képzeljük el a hasznos és sikeres cselekvést vagy éppen az együttműködést. Túl ezen, az egyet nem értéseknek és a vitáknak még politikai nevelő szerepe is van: „A nyilvános vita mozgósítja az emberek tudását, tapasztalatát és érdeklődését, miközben a figyelmüket az ügyek meghatározott területére irányítja. Minden résztvevőt arra ösztönöz, hogy javítsa a valóságra vonatkozó nézeteit, esetleg változtasson valamit az értékein”. (Majone, 1989: 2.)

Kettő: Ezzel együtt *egyetértésre* irányuló törekvések nélkül nem tudunk és nem is szoktunk érvelni a közpolitikai vitákban, hiszen nem magunkat győzdjük ilyenkor, hanem a többieket, akik részesei az eseményeknek. Ahogy Majone is írja: „Mégha egy közpolitikai programot a lehető legjobban magyaráznak is el azok a csoportok, amelyek ebben saját céljaik megvalósítását látják, mindazoknak, akik egy közpolitikát igazolni próbálnak, muszáj közös ér-

dekekre és a dolog intellektuális vonatkozásaira hivatkozniuk.” (Majone, 1989: 2.) Mondhatni, mindenki kilép önmagából és olyan érveket használ, amelyeket mások is akceptálni tudnak. Ennek célja és értelme a közös cselekvés valamilyen fokának az elérése. A diskurzuselemzők azt tanítják, hogy a sikerhez kell persze megfelelő jogi keret s lehetőleg jó sok pénz is, és az ezekről rendelkező hatalmi kompetencia, de a komoly közpolitikai kudarcok abból erednek, hogy sok politikus és elemző kizárólag ezeket látja. Márpedig „nagy hibát követünk el, ha a közpolitikai tevékenységet kizárólag a hatalom, a befolyás és az alku terminusaiban gondoljuk el, kizárva belőle a vitát és az érvelést.” (Majone 1989: 2.)

Három: *Tartalmilag* tekintve az érvek sokfélék lehetnek, ami azzal jár, hogy az emberek igyekeznek ezeket *redukálni*, azaz a témára vonatkozó érveiket *fontossági sorrendbe* állítják. A közpolitikai programok megértésének egyik kulcsa annak feltárása, hogy melyek az érintettek további magyarázatra nem szoruló úgynevezett *végső*, azaz redukálhatatlan érvei, s hogy ezek között milyen konvergencia lehetséges. Ezeket az érveket Kenneth Burke *god terms*nek nevezte: „Isteni kategória az, amely egy uralkodó rendszerben a végső érv vagy szubsztancia.” (Burke 1969: 355.) Mary Douglas a következőt írta erről az *Environment and Risk* (1972) című írásában: „Az idő, a pénz, az Isten és a természet, nagyjából ugyanilyen sorrendben, a mi legáltalánosabb adukártyáink, amelyeket végső érvként szoktunk kivágni.” (lásd Jaspers, 1992: 317–318.)

Négy: Nem önmagukban az érvek fontosak azonban, hanem az, ahogyan az érintettek az érveket *használják* a vitatkozó-megbeszélő diskurzív folyamatokban a közpolitikai helyzetek és pozíciók alakítására. „Az argumentatív diskurzuselemzés [...] azt igyekszik feltárni – írja a holland Maarten Hajer –, hogy az emberek hogyan *pozicionálják* egymást nyelvhasználatuk révén, vagy hogy hogyan *helyezik el* egymást a tágan alkalmazott és értelmezett diskurzusok segítségével.” (Hajer 2004: 164.) Ebben a vonásban az a figyelemre méltó, hogy az érvek ugyan mindig valamilyen témáról vagy tárgyról szólnak, de az érintettek az érveikkel viszonyokat formálnak, igyekeznek kijelölni maguk és mások számára a közpolitikai cselekvések kereteit és irányait. Mindez azt jelenti, hogy éppenséggel a diskurzusok alkotják a közpolitikai programok megvalósításának gyakorlati valóságát és a kutatásnak legfontosabb empirikus bázisát.

Öt: Az argumentáció a konkrét gyakorlathoz és az egyes cselekvőkhöz igazított *praktikus és lokális* észjárás. Frank Fischer írja a közpolitikai vizsgálatok megújítását bemutató könyvében, hogy az érvelésnek három lényeges vonása van. „A gyakorlati argumentáció mindig véleményekből, értékelésekből és egymással is versengő nézőpontokból indul ki [...]. Továbbá az argumentatív érvelés azt ambicionálja, hogy a beszélő megszerezze azon partikuláris közönség tagjainak az egyetértését, akiknek az igényeihez igazítja az érveket. És végül a gyakorlati argumentáció nem tisztán az intellektuális egyetértés elérésére

törekszik, sokkal inkább arra, hogy egy elfogadható és közös ésszerűséget alakítson ki a cselekvés szempontjából releváns választás megértéséhez (vagyis cselekvési készséget a megfelelő időpontban) (Fischer, 2003: 108.). Vagyis; véleményekre építés, támogatás elérése és cselekvési lehetőségek felmutatása. Mindez nem más, mint egy közösség *közös tudásának* a mozgósítása, aminek a formáit a retorikai tradícióban toposznak, példának, gnómának vagy locus communisnak nevezik.

Mit tesz tehát a közpolitikai elemző, amennyiben az „argumentatív fordulat” jegyében végzi a munkáját egy-egy program vizsgálata és ajánlásainak kidolgozása során? Alapvetően három dolgot.

Először is *bekapcsolja* az elemzésbe a résztvevők érveit, amelyet az előbbi öt vonás jellemez. Ez egyszerre jelent tagadást és állítást. Tagadását annak, hogy létezik a programnak valamilyen absztrakt ésszerűségen alapuló célja, egyértelmű törvényi előírása, kizárólagosan érvényes gazdasági-ösztönző közege vagy objektív technikai eszközrendszere. S annak állítását, hogy a szereplők az összes feltételt úgy használják és alakítják, ahogyan ezt maguknak és másoknak értelmezni tudják s elmondják. Az elemző igyekszik felderíteni ezt az összetett argumentatív közeget, s ezek alapján fogalmazza meg az elfogadható célok körét, a megtehető tettek körét, s a programok lehetséges következményeit. Nem a jogi intézményi kényszer, vagy a gyakran bonyolult gazdasági ösztönzés számít önmagában, hanem az, ahogyan ezt az érintettek értik és értelmezik, azaz, hogy miként érvelnek mindevel kapcsolatban.

Másodszor azt vizsgálja meg, hogy az érvek hogyan épültek vagy épülhetnek be a tágabb társadalmi és intézményi közegbe. Vagy ahogyan egy elemző írja: „Az argumentatív diskurzuselemzés számára a legnagyobb kihívás a következő: meg kell találnia és elemezni kell annak a kombinációnak a módjait, ahogyan a valóság diszkurzív megalkotása és a vonatkozó társadalmpolitikai gyakorlat összekapcsolódik különböző társadalmi struktúrák keletkezésével, amelyeknek maguk az aktorok is részesei.” (Hajer 2004: 164.) Ez is világosan jelzi, hogy az argumentatív közpolitikai diskurzuselemzőt nem egyszerűen a diskurzus érdekli, hanem a politikai valóság, a maga összetettségében.

Harmadszor, a diskurzuselemző olyan *ajánlásokat* igyekszik megfogalmazni, amelyek alapján nagy valószínűséggel elérhető az érintettek egyetértése és együttműködése, ezzel együtt a program sikeres megvalósítása, még ha ez lokális és provizórikus is. Az elemző nem akar mindenkinél okosabb lenni, hanem *a résztvevők racionalitásának és okosságának lehetséges összehangolására tesz javaslatokat*. Ez egyrészt az empirikus realitás iránti mély elkötelezettségből táplálkozik, másrészt abból, hogy világosan megkülönbözteti egymástól a sokféle beszédet, a beszédekben megjelenő érveket és azt a diszkussziót vagy vitát, amelynek során az érintettek megkísérlik vagy megkísérelhetik összehangolni cselekedeteiket. Vagy ahogyan az elemző fogalmaz; „a diszkusszió,

a diskurzus és a deliberáció közti viszony döntő fontosságúvá vált az argumentatív diskurzusanalízis számára.” (Hajer, 2004: 167.)

A közpolitika-tudomány diszkurzív fordulata után természetesen számtalan programelemzés és esettanulmány született az argumentatív diskurzuselemzők vizsgálatai nyomán, szűkebb körű vagy tágabb témákról egyaránt. Vizsgálták például az ökológiai modernizációs programok megvalósulásának folyamatát az Egyesült Királyságban és Hollandiában. (Hajer, 1995: 104–209.) Elemezték a németországi korai nyugdíjazás kérdéseit, egy konkrét egyetem (MIT) komputerizációs programját, vagy az USA egyik államának a nyolcvanas évek elején kezdődött hajléktalanprogramját. (Schön–Rein, 1994: 61–161.)

Közülük az egyik azzal foglalkozik, hogy miként reagáltak a hatóságok és az érintettek arra a tényre, hogy a brit erdők elkezdtek tömegesen pusztulni valamikor a hetvenes-nyolcvanas években, mégpedig nyilvánvalóan valamilyen külső tényező hatására. Az eseménysor a „savas esők” általi erdőpusztulásként vált aztán később ismertté, ám ez a tény kezdetben egyáltalán nem volt evidens. Ahogyan általában a környezeti szennyezések során megfigyelhető; a kezdeti titkolás a bagatellizálás után hosszú út vezet a beismerésig, majd a reparációig, különösképpen a baj feltételeinek megszüntetéséig.

A folyamatban, írja az elemző, az elutasító és elfogadó érvelésnek meghatározó szerepe volt. „A környezeti diskurzus tanulmányozása során megpróbáltam megmutatni, hogy miként képes valaki eltávolodni a »szennyezés« »realista« felfogásától, eljutva egy sajátos diszkurzív szerkezethez. [...] Az biztos, hogy a halott fák nagy csoportjai önmagukban nem tekinthetők társadalomstrukturáló tényezőknél. Az a kérdés, hogy miként értelmezzük a halott fákat. Ebben az értelemben véve sok lehetséges valóság van. Az ember tekintheti a halott fákat a szárazság, a hideg vagy a szél által okozott természeti hatás következményének, vagy tekintheti őket a környezeti szennyezés áldozatainak. A szennyezés tehát egy adott jelenség értelmezésének a módja. A savas eső narratíva a halott fákat a szennyezés áldozatainak tartja, ennek következtében a »halott fák« »természeti« jelenségből politikai problémává változnak. [...] A savas eső esetében például a diskurzus egyaránt utal a környezeti problémák kezelésének sajátos hagyományára, a felügyelet szerepével kapcsolatos esetleges ötletekre és az iparágaknak a szennyezéssel kapcsolatos teendőire, illetve az ezekre vonatkozó sajátos fogalmakra.” (Hajer, 2004: 164–165.)

Az elemzés azért is figyelemre méltó, mert a kutató azt mutatta ki, hogy itt nem egyszerűen a biológiai-kémiai folyamatok felismerése játszott szerepet, miközben volt természetesen tudásfelhalmozás is az eseménysorozatban, hanem a probléma létrehozásában és kezelésében szerepet játszó szereplők értelmezési kerete és érvrendszerük. Természetesen senki sem akart rosszul járni az akcióban, mint ahogyan máshol sem ez jellemez bennünket embereket, de az érdekek alapján itt semmilyen tényleges konkrét eseményt nem le-

hetett értelmezni. A döntő tényező az volt, hogy a résztvevők milyen érvekkel és hogyan voltak képesek és hajlandók diszkutálni az eseményeket, amelyekkel mind önmaguk mind mások számára kijelölték a kívánatos és a megtehető cselekedetek körét. (Hajer, 1995: 104–174.)

Narratív közpolitikai elemzés

A narratív közpolitikai elemzés azt igyekszik feltárni, hogy a szereplők *miként beszélnek el* a közpolitikai, politikai eseményeket egy időbeli lefolyás által strukturált sztori révén, amelynek, mint az elemzők gyakran megjegyzik, mindig van kezdete, közepe és befejezése.

Miért fontos a narratíva, s ezek elemzése? Azért, mert a „dolgok elbeszélése” közös képességünk és közös kincsünk, ami olyannyira általános, hogy nemcsak valóságos emberek és kitalált lények történeteit meséljük el egymásnak nap mint nap, hanem, *horribile dictu*, a közpolitikai programokról is többnyire sztorikat, időben lefolyó eseménysorokat adunk elő. Azt eldönteni nehéz és felesleges is, hogy az argumentáció vagy a narratíva a fontosabb és gyakoribb a közpolitikai értelmezési folyamatokban, hiszen a szereplők mindkettőt bőségesen használják, ráadásul ezek gyakran átfedik egymást vagy átfordulnak egymásba, s mindkettő diszkurzíve kivitelezett eljárás. S ahogyan az elemzők írják, a történeteket egyrészt mindenki megérti, másrészt a döntéshozók és a politikusok is legszívesebben történetekbe rendezve beszélnek a közpolitikai programokról.

Az elemzők a közpolitikai narratívák négy jellegzetes vonására mutattak rá. Egy: A közpolitikában használt narratívák *valóságos* emberek valóságos története. Ezt akár evidenciának is lehet tekinteni, de hangsúlyozni szükséges, mert sokan vélik azt – a helyzet félreértése és a szituáció félremagyarázása okán –, hogy a közpolitika formálása során előadott történetek csak afféle *mesék és kitalációk* arról, hogy az érintett mit képzel el a dolgokról, hogyan keres mentességet magának, s miként hárítja másokra a tennivalókat és a felelősséget. Természetesen vannak ilyen elbeszélések is, de nem okos dolog csak ezeket látni, s pláne nem bölcs minden narratívát ilyennek láttatni, hiszen így eleve feleslegesnek fogjuk találni a velük való társadalomtudományi foglalkozást. Közben a narratívák meglepően fontosak a szereplők számára.

Kettő: A narratíváknak sajátos *szerkezete* van, amit három vonás jellemez. Először is az előadott történetnek mindig van *eleje, közepe és vége*. Az elbeszélő szerint az események valahonnan valamin keresztül tartanak valami felé vagy valahová, s ez az *időben* lefolyó változás a dolgok értelmének a kerete, ami egybe az értelmezése számára is iránymutatásul szolgálhat. Másodszor a narratíva nem csupán időben egymást követő dolgok leírása, vagyis nem csu-

pán krónika, hanem ezen alkotórészek között *összefüggések* keresése és megállapítása, azaz elbeszélés, történet, narratíva. Paul Ricoeur híres példája szerint a „meghalt a király, majd meghalt a királyné is” a krónikák tipikus mondata, viszont az a mondat, hogy „meghalt a király, majd *végtelen bánatában* meghalt a királyné is” már narratíva, mert az elbeszélő összefüggést állapít meg a krónika két eseménye között. (Ricoeur, 2000: 16–17.) Harmadszor a narratívának öt alapeleme van: „a cselekvő, a tett, a helyszín, a cselekvési mód és a szándék [agent, act, scene, agency, purpose], (ki, mit, hol, hogyan és miért) [who, what, where, how, why]” (Kaplan, 1993: 178.) Az így strukturált történet egyben strukturált valóság is, amely a cselekvők számára megmutatja a beavatkozások és cselekvések értelmét, lehetőségét és hasznát.

Három: A narratívák nemcsak a lezajlott és megtörtént eseményeket írják le, hanem a beszélők előtt álló *lehetőségeket* is felmutatják. Vagyis nemcsak a múltra, hanem a *jövőre* is vonatkozhatnak. „A történeteket a mindennapokban nemcsak arra használjuk, hogy események magyarázatát adjuk, hanem arra is – ami a közpolitikai elemzés szempontjából lényegesebb –, hogy összetett tanácsokat adjunk a jövőre vonatkozóan.” (Kaplan, 2000: 556.) Sőt: „A narratív forma minden másnál alkalmasabb arra, hogy lefesse, miként fog a program működni és milyen változásokat fog elérni, márpedig ez az az információ, amire a döntéshozók az erőforrások odaítélése előtt kíváncsiak.” (Kaplan, 2000: 559.) Tipikusan jövőre irányuló narratívák a széles körűen használt *forгатókönyvek*, amelyek „bemutatják, hogy miként fog egy adott program működni a jövőben, de felhívhatják a tervező figyelmét a megvalósítás esetleges problémáira”. (Kaplan, 2000: 563.)

Négy: A narratívák *koherenciát* teremtenek a közpolitikai folyamatokban. Ez azért fontos, mert nincs olyan közpolitikai szereplő, akár résztvevő vagy megfigyelő az illető, aki elsőre nem azt látná, hogy a „szeme előtt lévő” program alig áttekinthetően sokféle és reménytelenül szerteágazó. Emery Roe arra hívja fel a figyelmet az általa szerkesztett *Narrative Policy Analysis* (1994) című könyv bevezetőjében, hogy a közpolitikai folyamatok összetettek, polarizáltak és bizonytalan kimenetelűek, ami azzal jár, hogy eleve hiányzik belőlük a jó választáshoz és a sikeres cselekvéshez szükséges szelekció és koherencia. A narratíva ezt az egyszerűsítő koherenciát igyekszik megvalósítani. Így aztán „egy koherens elbeszélés hiteles magyarázatot kínál akkor is, amikor a külső feltételek meghatározatlanul sokfélék vagy nehezen verifikálhatóak.” (Boda, 1997: 127.)

Ezek a vonások azt mutatják meg, hogy miként folyik a közpolitikai programok kialakítása és megvalósítása azáltal, hogy az érintettek narratívába rendezik tapasztalataikat, törekvéseiket és tetteiket, azaz egy lehetséges elbeszélés révén adnak értelmet a közpolitikai folyamatnak, illetve a számukra kívánatos eseménysornak. Maga a *narratív közpolitikai elemzés* nem különbözik ettől

annyiban, hogy maga is narratíva lesz, jóllehet már egy *másodfokú* narratíva, amely a meglévő elbeszélésekből táplálkozik, ezeket rendezi újra. Hogyan végzi ezt a munkát a narratív közpolitika-elemző?

Először is *feltérképezi* „a döntéshozók, az érintettek, a problémát tematizáló, elmesélő, magyarázó” egyének elbeszéléseit. (Boda, 1997: 128.) Ezek képezik magát a közpolitika empirikus valóságát, s így ez a lépés nem is más, mint az empiria feltárása, rendezése. Mint más esetekben, ez sem egyszerű feladat. Vagy eleve rendelkezésre állnak ezek a narratívák különböző beszámolók, jegyzőkönyvek, esetleg valamilyen kép és hangrögzítés révén, vagy maga az elemző is részt vesz ezeken az eseményeken, s ott ő maga rögzíti a vitázó, beszélgető egyének szavait és mondatait.

Második lépésként *elemzi* a résztvevők narratíváit: Figyelemre méltó, hogy a közpolitikai narratívák, írják az elemzők, milyen sokrétűek és összetettek. A sztorik szólni szoktak a problémáról, a körülményekről, a résztvevők törekvéseikről, a másokhoz való viszonyokról, a motívumokról és az okokról, a sikeres és a sikertelen akciókról, következményekről és a hatásokról, és így tovább. Főleg pedig arról, hogy a beszélő egyén milyen módon és milyen mértékben involvált az adott programban, s mit gondol mások hasonló magatartásáról. Mindez mindig is egyéni módon előadva, s az elemző feladata megtalálni ennek a főbb pontjait.

Harmadik lépésként az elemző kísérletet tesz egy *metanarratíva* létrehozására. Ez azt jelenti, hogy megkísérli egyesíteni a folyamatban résztvevők narratíváit, illetve ezek legfontosabb megállapításait egy átfogó narratívában. Ez egyrészt rámutat a résztvevők narratíváinak közös és szétartó elemeire, koherens vagy inkonzisztens részeire, másrészt egy minden érintett által akceptálható új sztori megalkotására tesz kísérletet. Ez nem könnyű feladat. „Csak nagyon gyakorlott elemző képes olyan elbeszélést alkotni, amely tartalmas, kongruens, konzisztens, amely magában foglalja az összes releváns igaz történetet, integrálja a sok megfontolást igénylő tényezőt, és amely az olvasó számára nem csupán azt teszi lehetővé, hogy behelyezze magát a történetekbe, de azt is, hogy közben másként kezdje látni magukat a történeteket. Ezt az utolsóként említett követelményt különösen nehéz teljesíteni.” (Kaplan, 2000: 562.)

Különösen azért, mert ez nem gépies munka. A narratív közpolitikai elemzésnek, ahogyan más diszkurzív elemzésnek, nincs egyetlen jó és kizárólagos eljárása, „nincs operacionalizálható módszere.” (Boda, 1997: 129.) Ahogyan sok elemző megjegyzi, *önállóság, invenció és képzelőerő* szükséges hozzá, már csak azért is, mert ahány közpolitikai program, annyiféle specifikus, más programokkal alig összehasonlítható eset. Szempontjai vannak természetesen, mint fentebb láttuk is, de ezek nem írják elő önnön alkalmazásának szabályait. Ez összefügg a másik problémával. Minden narratív közpolitikai elemző *eseteket* vizsgál, úgy is mondhatjuk, hogy esettanulmányokat ír, ami azt jelenti, hogy

megkísérli az adott programot minél *teljesebben* feltárni, mintegy „újraalkotja” az érintettek közpolitikai narratíváit úgy, hogy benne is marad az eredeti értelmezésekben, de ki is lép belőlük. Nem egyszerűen összegzi és megismétli a szereplők történeteit, hanem új történetet mond el és ajánl elfogadásra az érintetteknek. S ez nem valamiféle szebb „mese”. Egy népszerűsítő könyv szerzői „a következőt javasolják a közpolitikai elemzőknek és tervezőknek; »ne azt kérdezd, mi a probléma, kérdezd azt, hogy mi a sztori, s így azt is ki fogod találni, hogy mi a valódi probléma.«” (Forester, 1993: 186.)

Természetesen sokféle narratív közpolitikai elemzés készült az elmúlt évtizedekben. Közülük az egyiket Thomas Kaplan és csoportja végezte valamikor a nyolcvanas években az USA-ban, s egy három intézményből álló egészségügyi szervezet kálváriájához kapcsolódott, ami szellemi fejlődésben visszamaradt egyéneket gondozott. Az intézmény működését régóta érték kritikák, ezért a szövetségi állam 1965-ben elfogadott egy olyan programot, amely lehetővé tette a helyzet javítását, ám ezt kivételezésekkel érték el, amit később más intézmények erősen kritizáltak. Ennek engedve, az egészségügyi kormányzat 1984-től egységes, alapvetően szanatóriumi működéshez szabott költségvetési pályázati rendszert vezetett be, aminek azonban az lett a következménye, hogy a mi intézményünk gyorsan hanyatlani kezdett. Így merült fel az elemzőkben és a döntéshozókban, hogy a hosszú kálvária után „talán először azt kellene egyszer s mindenkorra meghatározni, hogy végül is mi az intézmények küldetése. [...] A közpolitika elemzők hajlottak arra a véleményre, hogy amíg a döntéshozók nem tudják [ezt] megválaszolni [...], addig a problémát nem lehet megoldani.” (Kaplan, 2000: 549.) Az erre irányuló kísérletek azonban sorra kudarcba fulladtak, s folytatódott az intézmény hanyatlása.

Ebben a helyzetben fordultak az érintettek a narratív közpolitika-elemzőkhöz. Ők egyrészt minden korábbi dokumentumot áttanulmányoztak, külön-külön meghallgatták az érintetteket, továbbá részt vettek a különféle tanácskozásokon, informális beszélgetéseken, arra figyelve, hogy milyen történeteket olvasnak és hallanak az intézmény sanyarú sorsáról és a lehetséges kiutakról. A narratív közpolitikai elemzők azonban nem a kritériumok küzdelmébe kapcsolódtak be, mint minden más közpolitikai elemző tette korábban, hanem a résztvevők *kritériumértelmezését* vizsgálták meg, és ez alapján fogalmazták meg javaslataikat. „Az áttörés akkor következett be – írja a kutatást vezető Thomas Kaplan –, amikor sikerült egy olyan átfogó történetet írni, amely került az a priori kritériumok explicit alkalmazását, és egyszerűen csak elmesélte a Központok múltban betöltött funkcióit, valamint azt, hogy miként alakultak ki a jelenlegi problémák, és ezek megoldására javaslatok sorával élt. [...] Amikor az intézmény vezetői a teljes történettel szembesültek, általában elismerték, hogy az teljesíti elvárásait. A javaslat végül elkerült az állam törvényhozásába, és az legtöbb pontját hosszú vita után bár, de elfogadta.” (Kaplan, 2000:

558.) Jóllehet a javaslat nem volt tökéletes, de megállította az intézmény hanyatlását és minden érintett szerint elfogadható feltételeket teremtett a működéséhez.

KÖZPOLITIKAI MAGATARTÁSVIZSGÁLATOK

A közpolitikai programok diszkurzív vizsgálata két kiindulópontból történik. Az egyik a jelentésképzés *nyelvi* folyamataira helyezi a hangsúlyt: ezt nevezük közpolitikai beszédvizsgálatoknak, s mint az előző részben láttuk, két alapvető irányzata alakult ki, az argumentatív és a narratív közpolitikai diszkurzus-elemzés. A másik megközelítés a cselekvők *magatartására* helyezi a hangsúlyt, és azt vizsgálja, hogy a közpolitikai résztvevőinek cselekvéseit milyen feltételek és tényezők alakítják. Az elemzők azonban nem azt mondják, hogy a közpolitikai tetteknek objektív okai vannak, hogy az érdekből kell levezetni őket, vagy jogi kényszerítések és anyagi ösztönzők formálhatják hatékonyan. Az értelmező vagy diszkurzív tudomány mellett elkötelezettként azt mondják, hogy egyrészt a tetteknek *szövegszerű struktúrája* van (Szabó, 2011: 103–123.), másrészt a *magatartás kulturális jelenség*, nem pedig időtlen vonásokkal bíró absztrakt tény. Ahogyan a közpolitikai beszédvizsgálatok a diskurzusok cselekvő-alakító természetét mutatják ki, a kulturális elemzések a magatartás *jelentésképző és jelentésalakító* vonásait hangsúlyozzák. Ilyen értelemben ugyanazon jelenség két megközelítéséről van szó

A kulturális közpolitikai elemzésnek is két alapvető irányzata alakult, attól függően, hogy a kutatók miként értelmezik a magatartást alakító kultúrát. Az egyik a kultúra általánosabb, lokalitásokon átívelő természetére építi a közpolitikai folyamatok magyarázatát, a másik a lokalitások középpontba állítására. Közös vonásuk, hogy a kultúrát nem az emberi alkotóképesség csúcsteljesítményeként megszületett művészi vagy tudományos alkotások összességének tekintik, hanem a *mindennapi életet átható szokásrendszernek*, amely meghatározó módon van jelen a közpolitikai programok megvalósításában is. Jóllehet csak az előbbi nevezi magát kulturális közpolitikai elemzésnek, az utóbbi etnográfiai vagy antropológiai elemzésnek, de kétségtelenül ez is a probléma kulturális szempontú megközelítése.

Kulturális közpolitikai elemzés

A kulturális közpolitikai vizsgálatokat bemutató Boda Zsolt szerint „a politika kultúrák elmélete a közpolitika formálóinak kulturális-intézményi beágyazódottságából indul ki”. (Boda, 1997: 117.) Ez azt jelenti, hogy a közpolitikai folyamatok résztvevőinek látásmódját és tetteit, tudását és magatartását azok a hagyományok és intézménnyé szerveződött pozíciók alakítják, amelyek között

a szereplők cselekszenek. Hívják ezt kulturális meghatározottságnak is, s nyilvánvalóan másról szól, mint a közpolitikai elemzés fő árama által képviselt felfogás, amely a szereplők általános, kultúrától független objektív determinációját vallja. A kulturális közpolitikai elemzés mintegy negyedszázada vált bevett eljárássá a közpolitika-tudományban, elsősorban azok után, hogy megjelent Schwarz és Thomson (1990) nagyhatású írása a politikai kultúra *differenciált* felfogásáról.

A kulturálisan kondicionált közpolitika és közpolitikai elemzés négy alapvető vonását tudjuk rögzíteni.

Egy: Éles *oppozíció* jellemzi a közpolitikai elemzés főáramlatával szemben, két vonatkozásban is. Az első a politikai *valóság* értelmezésének a kérdése. A kulturális elemzés hívei szerint téves az a felfogás, hogy a társadalmi valóság tényei mindenhol és mindenki számára egyformán és objektív módon adóttak, s nem a tájokozottság vagy az elfogulatlanság mértéke okán. Ugyanis még a látszólag legegyszerűbbnek tűnő tény is összetett, vagyis kiiktathatatlan belőle valamilyen bizonytalansági tényező, ezért nem lehet őket annyira redukálni, hogy a politikai tettek az önazonos tények kezelésének sikeres vagy sikertelen technikái lennének. A másik *oppozíció* az *érdekfelfogás*ra vonatkozik. A kulturális elemzők arra hívják fel a figyelmet, hogy az érdek nem operacionálízálható kategória, hiszen mindig kinyilvánítva érzékelhető, ezért csak jelentésformáit tudjuk megtapasztalni és vizsgálni. Mindennek következményeként a kulturális elemző olyan módon vizsgálja a közpolitikát, hogy egyrészt a program külső feltételeit *befolyásoló* (s nem okozó) tényezők rendszerének tekinti, másrészt a közpolitikai program résztvevőinek tetteit *értelmezési folyamatokban* realizálódó (s nem érkedeterminált) magatartásnak tekinti.

Kettő: Az *oppozíció* jelöli ki a *kulturális meghatározottság* jelentését. Ugyanis mi emberek politikai cselekvőként sokféle módon azonosulunk tetteinkkel és sokféle motívum alapján teszünk valamit, de mindig olyan *kulturális feltételek* közepette, amelyek „döntően meghatározzák azt a módot, ahogyan a problémához közelítünk, az információkat elrendezzük, a következtetéseket levonjuk”. (Boda, 1997: 118.) A kultúra vagy szokásrendszer nem determinálja, hanem *befolyásolja* a közpolitikai cselekvőket, s ez a befolyás mindig valamilyen értelmezésen keresztül érvényesül. Vagy ahogyan Clifford Geertz írta: „Az ember a jelentések maga szötte hálójában függő állat. A kultúrát tekintem ennek a hálónak, elemzését pedig éppen emiatt nem törvénykereső kísérleti tudománynak, hanem a jelentés nyomában szegődő értelmező tudománynak tartom. (Geertz, 1994: 172.)

Három: Az elemzők különböző *kultúrátípusokhoz* kötik a közpolitikai programok lefolyását, amely keretek között az emberek beszélnek és cselekszenek egy-egy közpolitikai program megvalósítása során. Ismertek a politikai kul-

túrának azok a tipológiái, amelyek a tipizálást eltérő politikai rendszerekhez, illetve az ezek mögött álló történeti hagyományokhoz kötik. Almond és Verba tipológiája például a politikai kultúra olyan nagy típusait írta le, amelyek leginkább a különböző régiók történeti hagyományaihoz kötődnek. (Almond–Verba, 1980.) Ilyen szempontból figyelemre méltó Lasswell tipológiája is, aki a demokráciát és az önkényuralmat eltérő szokás- és magatartásrendszerként jellemezte (Lasswell, 2000.). Ezek a tipológiák azonban *túl általánosak* ahhoz, hogy a konkrét közpolitikai folyamatokat befolyásoló feltételrendszerként lehessen őket azonosítani. Ezért is az értelmezések és szokások ennél differenciáltabb tipológiájára volt szükség.

Négy: Az elemző a kulturális típusoknál *különböző racionalitásokat* azonosít, miközben a közpolitikai elemzések objektivista és pozitivistá főárama *egységes* racionalitás mentén igyekszik a köz- és szakpolitikákat leírni. A kulturális elemzés szerint viszont a kutató konstruálhat ugyan ilyen egységes, absztrakt és technikai jellegű racionalitást, de ez szinte semmit nem képes elmondani az összetett közpolitikai programok alakulásáról. Ugyanis „a politikai kultúrák elmélete [...] arról szól, hogy a percepció sémák gyakran olyannyira öszszemérhetetlenek, a döntésben érdekelt felek olyannyira »különböző nyelveken beszélnek«, hogy a kompromisszum esélye kicsi, ráadásul számos nagyobb léptékű vagy rendszer-átalakító intézkedés esetén *de facto* sem képzelhető el valamiféle fokozatos megvalósítás.” (Boda, 1997: 123.) A közpolitikai programok eltérő racionalitások mentén szerveződnek, s a kulturális értelmezés segíthet abban, hogy ezeket a racionalitásokat azonosítani, s az elemzésben használni tudjuk.

A kulturális közpolitikai elemzésben Schwarz és Thomson (1990) kultúrátipológiája bizonyult a legsikeresebbnek. A mi elemzési modellünk, írják, az érdeklőfelfogás kritikájából nőtt ki és egységes keretbe foglalta a kulturális pluralizmust és a intézményi cselekvőket. Azt állítjuk tehát, hogy „a közpolitikai cselekvők olyan társadalmi arénában cselekszenek, amit ők maguk együttesen formálnak és tartanak fenn, miközben többféle módon megvalósuló kulturálisan befolyásolt elköteleződés jellemzi őket.” (Schwarz–Thompson, 1990: 62.) A szerzők Mary Douglas tipológiájára is építve négy politikai kulturális típust írnak le: egalitárius, hierarchikus, individualista és fatalista. Megadva ezek jellegzetességeit (Schwarz–Thompson, 1990: 66–67.), arra tesznek kísérletet, hogy ezek valamelyike alapján értelmezzenek egy-egy közpolitikai programot.

Felfogásuk három epiztemológiai sarokpontját ők maguk így határozzák meg. „Az első sarokpont az, hogy az eltérő magatartások és értelmezések mindegyike lehet racionális. A második, hogy mi emberek soha sem fogunk teljes mértékig egyetérteni abban, hogy milyen is a mi világunk. A harmadik

pedig az, hogy az érdekkövetés nem szükségszerű feltétele a racionális viselkedésnek.” (Schwarz–Thompson, 1990: 57.) Mindez hozzásegíti őket ahhoz, hogy elkerüljék a racionalitás versus irracionalitás csapdáját, mert világossá teszi „hogy a különböző cselekvők különböző érdekei mögött különböző meggyőződések vannak, alapvetően arról, hogy milyen is a világ és milyenek maguk az emberek: márpedig a probléma különböző definíciói egyben a problémamegoldás eltérő módjait is jelentik.” (Schwarz–Thompson, 1990: 59.)

A kultúrafelfogás politikára vonatkozó alkalmazása azonban nem új jelenség. „Ezektől bennünket megkülönböztet az, írják, hogy a mi kulturális keretelméletünk szerint egy politikai térben többféle politikai kultúra létezik.” (Schwarz–Thompson, 1990: 62.) Továbbá az, hogy „a mi felfogásunk szerint a társadalmi intézmények szervezett kultúrákat hoznak létre a magatartási, azaz a döntéshozatali folyamatok révén. Ennél fogva a politikai kultúra pluralitás-felfogása konceptuális bázist jelent ahhoz, hogy megértsük a magatartásban jelenlévő azon különbségeket is, amelyek lehetővé teszik, hogy az elemzés azonos modelljén belül különböző szimbólumok és nézetek létezzenek, s amik egyben igazolják is az adott magatartást” (Schwarz–Thompson, 1990: 63.).

Schwarz és Thompson könyve (1990) a közpolitikai kulturális elemzésről nem elméleti konstrukció, hanem különböző empirikus kutatásokra épülő tanulmányok összegzése. Ezek témája a természet és technológia-felfogások vizsgálata a különböző programok során. Egyike ezeknek a következő figyelemre méltó eseménysor, a *The rim-blocks story*.

Egy lakóházépítéssel foglalkozó hatalmas multinacionális vállalat olyan speciális műanyagból készült eszközöket és tárgyakat épített be a lakásokba, amik kaucsukot, benzolt és színező anyagokat tartalmaztak. A tárgyak azonban, ha víz érte őket, fokozatosan laza szerkezetűvé váltak, s mint az elemzők írják, „olyanok lettek, mint a sütemény (szó szerint is, hiszen a gyerekek elkezdtek enni őket, de ez már egy másik történet lenne)”. (Schwarz–Thompson, 1990: 3.) A probléma először Hollandiában, majd az akkori Nyugat-Németországban derült ki. S az is hamar világossá vált, hogy a cég évente milliószámra gyárt ilyen tárgyakat, s nemcsak a saját lakásaiba szerelik be őket.

Elsőre úgy tűnt, hogy az ügy rendezhető lesz a szokásos módon, vagyis cserével és kártérítéssel, de aztán egyszer csak megjelentek a németországi zöldek, és azt állították, hogy ez nem egyszerű kártérítési ügy, hanem súlyos *környezetszennyezés* is, mert a nevezetes anyag mérgező és természetidegen. Különös módon azonban a bejelentést semmilyen nyilvános vita nem követte, mert a cég azonnal visszavonta a piacról a szóban forgó termékeket, alternatív megoldás után kezdett kutatni és három hónap múlva meg is találták, ráadásul az új anyag sokkal jobb volt, mint a régi. Amikor kikerült a piacra az új termék egy nyílt levélben köszönték meg a zöldeknek, hogy felhívták a cég figyelmét a dologra.

A kutatók a következő kérdéseket tették fel: Miért nem volt vita és küzdelem a felek között? A zöldek miért nem tudták meglepni a céget? S vajon miért volt gyors és eredményes a reakció?

A kérdésekre a mi válaszuk az – írták a szerzők –, hogy a természeti környezetünk percepciója konfliktusos – itt ugyanis *ellentétes bizonyosságok* léteznek. A zöldek a természetet az emberi beavatkozások által megsebzett dolognak látják, s ezt szerintük mindig azok követik el, akik megkísérlik átalakítani a természetet, amire bizonyíték maga a beavatkozás. A mi multinacionális cégünk azonban szintén támogatta természetvédelmet és ellenezte a környezetpusztítást, de a természetet a zöldeknél robosztusabb tényezőnek tekintette, ezért is „szerintük ésszerű dolog új anyagokat bevezetni az ökoszisztémába.” (Schwarz–Thompson, 1990: 3–4.)

Vagyis mi történt itt? Az, hogy a multinacionális cég nagyon is tisztában volt azzal, mit művel, ezért *készült a változásra*. Ezt azonban nem igyekezett elsietni, mintegy várta, hogy egy külső kritika figyelmezteti, s amikor megtörtént, gyorsan változtatott. Schwarz és Thompson szerint a változtatás nem értelmezhető hagyományos módon; az érdekekből levezetve vagy a szereplők szaktudása alapján. Itt ugyanis úgy jött létre *modus vivendi*, hogy az érintettek teljesen mást gondoltak cselekvésük tárgyáról, vagyis a természetről. Ezért az elemzés kiindulópontja sem lehet más, mint ez a kulturálisan *keretezett* felfogás. S amikor összegezték a közpolitikai programokban a természetre s a technikára vonatkozó empirikus tapasztalatokat, akkor a négy politikai kultúrátípus (hierarchikus, egalitárius, individualisztikus, fatalista) jellegzetességeit huszonkét szempont szerint mutatták be. (Schwarz–Thompson, 1990: 66–67.) Mindez megfelelő mintául szolgált a további kulturális közpolitikai elemzések számára.

Etnográfiai közpolitikai elemzés

A kétezres évek elejétől nyugat-európában és az USA-ban megerősödött egy társadalomtudományi diszciplína, amely figyelemreméltó eredményt mutat fel a közpolitikai elemzések területén is, jóllehet önmagát nem tartja közpolitikai tudománynak. Önelnevezése szerint ez a *szervezeti etnográfia* (organisational ethnography), amelynek művelői elsősorban különböző helyi közösségek és lokális szerveződések kulturálisan jellemző vonásait tanulmányozzák, ezért okkal tekinthetjük törekvéseiket a diszkurzív közpolitikai elemzés negyedik iskolájának. Ám az etnográfiai közpolitikai elemzés, mint látni fogjuk, a klaszszikus politikai kultúra szemléletéhez képest *konkrétabb, és differenciáltabb*, mindezenelőtt azonban *egyedibb* módon vizsgálja a közpolitikai programokat.

A szervezeti etnográfia egyik művelője írja: „Az etnográfia valójában kutatási módszer, amelyet eredetileg antropológiai terepen fejlesztettek ki, és amelyet manapság már széles körben s különböző kutatások során használnak

(például [...] a vezetéstudományban, a szervezettelméletben és a kultúrakutatásban).” (Neyland, 2008: 1.) Az irányzat művelői 2012-ben megindították saját folyóiratukat, amelynek első számában, a szerkesztőségi bevezetésében olvashatjuk a következőket: „a folyóirat arra a növekvő érdeklődésre is épít, amely az etnográfiai kutatások iránt megnyilvánul a szervezet és vezetéstudományok művelői részéről.” (Brannan–Rowe–Whorington, 2012: 5.)

De vajon miért érdekli a vezetélmélet és a szervezettudományok művelőit egy olyan diszciplína, amelyet gyakor a gyarmatosítók képviselői fejlesztettek ki a bennszülött kultúrák tanulmányozására, illetve amelyekkel manapság az emberek mindennapi életét próbálják feltárni? Nos, elsősorban azért, mert minden szervezet *konkrétan* szerveződik, *lokálisan* működik és irányítása *egyedi* eszközöket kíván, ráadásul meghatározó eleme az, ahogyan a szervezet résztvevői *értelmezik* önnön működésüket. Azaz *minden szervezet kulturális jellegű*, állítják a kutatók, márpedig a kultúra mégoly differenciált felosztása, mint Schwarz és Thomson tipizációja, nem ad választ arra a kérdésre, hogy miért pont így (és nem másképpen) működik egy szervezet, miként lehetne még eredményesebben működtetni, vagy hogyan lehetne növelni a hatékonyságát.

Tekintettel a szervezetek és szerveződések konkrét és lokális jellegére, az etnográfiai közpolitika-elemzésnek öt, egymással is összefüggő vonása van.

Egy: Az irányzat szinte mindegyik szerzője hangsúlyozza, hogy a szervezeti etnográfiai elemzés *terepen végzett tartós kutató munka*, más szavakkal: a kutató *részt vesz* annak a közösségnek az életében, amelyet közvetlenül megfigyel, mégpedig tartósan, szükség esetén akár évekig. Emlékeztetnék arra, hogy ezt a „teljes odaadással” végzett kutató munkát egyetlen más iskola és módszer sem igényli: a survey, a kvalitatív elemzés, a beszédek vizsgálata vagy a kulturális magatartások feltárása elegendőnek tartja az egyszeri vagy ismétlődő külső megfigyelést. Az etnográfiai (közpolitikai) elemzés viszont az elemzésre kiválasztott szervezet és közösség *teljes* életének a tartós és a lehető legteljesebb megfigyelését igényli.

Kettő: Egyetlen más kutatás esetében sem figyelhető meg olyan határozottan, mint itt, a *konkrét lokalitás* mindent elsöprő ereje, amely egyaránt vonatkozik a kutatás tárgyára és eredményeire. Az etnográfiai elemzésekben mind a cselekvő személyek, mind ezek tettei, mindig az *adott kontextusban* kerülnek feltárára és bemutatásra. Ez a konkrét egyediség „azt ígéri, hogy az elemzés képes orvosolni sok szervezetvizsgálat történelmietlen, a kontextusoktól és a folyamatoktól független vonását” (Yanow–Ybema–van Hulst, 2012: 8.). Mondhatjuk, egyszerűen arról van szó, hogy az etnográfiai közpolitikai elemzés azt tárja fel, hogy egy-egy konkrét közpolitikai program egy-egy konkrét közösségben hogyan valósul meg igen különböző státusú szereplők közreműködése révén, akár évek hosszú során keresztül. Vagyis nem általában, absztrakt

módon elgondolva néhány „vékony vonás” alapján, hanem ott és akkor, az adott lokális körülmények között, a maga összetettségében.

Három: Ez törekvés új *kutatói magatartást és eljárást* is jelent. A szervezeti etnográfia művelői visszatérően arról beszélnek, hogy az etnográfusnak *érzékenységre* van szüksége, ezzel együtt innovatív képességre, nem pedig előírt módszerek gépies alkalmazására. A fogékonyság vonatkozik a tanulmányozott közösség és a közösségi tevékenység teljes spektrumára: a helyszínrre és a terepviszonyokra, a cselekvők tudására és viszonyaira, az időbeli változásokra, a kutató saját szerepének és tevékenységének megítélésére, a kutatás etikai dimenzióira, sőt még arra is, hogy a kutató egyáltalán mit tesz közzé a tapasztalataiból, vagy milyen javaslatokkal él (Neyland, 2008). „Az érzékenységnek természetesen nem ugyanaz a státusa – írja egy módszertani könyv szerzője –, mint az előírásnak és az ismétléseknek, de ez sem a kutatási eljárást (method), sem a módszertant (methodology) nem teszi bizonytalanra vagy inkoherenssé.” (Neyland, 2008: 11.). Ráadásul inkább előnyei mint hátrányai vannak. „Túl azon, hogy a szervezeti etnográfia be tudja mutatni a szervezetek mozgalmas életét, két további olyan szempont tisztázást is lehetővé teszi, amelyekre más módszerek, például a survey eljárások, kevésbé alkalmasak: (1) a szervezetek működésének »rejtett« dimenzióit, (2) a szereplői viszonyok kontextusát.” (Yanow–Ybema–van Hulst, 2012: 7.).

Négy: Ezzel együtt a szervezeti néprajz kutatójának szembe kell néznie az *általánosítás nehézségeivel*. Vagyis azzal a problémával, hogy ha egy egyedi közösség életét és viszonyait tanulmányozza, s a közösség tagjai által végzett, és pontosan soha meg nem ismételt tevékenységeket vizsgál, akkor vajon megállapítása az adott konkrét közösségen túl mire vagy kire vonatkoznak még. A kutatók először is erre azt a választ adják, hogy az etnográfia és antropológiát a *saját mércéjével* kell mérni, nem pedig a társadalom egészére vagy strukturálisan nagy csoportjainak értelmezésére kifejlesztett módszerek eredményeit kell rajtuk számon kérni. Másodszer arra mutatnak rá, hogy az általánosítás más módon is lehetséges, nemcsak úgy, hogy a mindenütt előfordulót „ugyanazt” mutatjuk fel. Ugyanis a szervezeti etnográfia az egyedi „szubjektív tapasztalatot és az egyéni cselekvést érzékenyen kombinálja a tágabb értelemben vett társadalmi beállítódásokkal, valamint történeti és intézményi dinamikával, amelyeknek keretei között ezek testet öltenek [...], így aztán a teljes »világot egy porszemben szemléli« [...], vagyis az általánost a lokálison és az egyedien keresztül tárja fel és mutatja be.” (Yanow–Ybema–van Hulst, 2012: 8.).

Öt: a szervezeti etnográfia kutatója nemcsak tartósan jelen van az adott közösség életében, hanem *javaslatot tesz a tanulmányozott program jobbítására* is, hiszen nemcsak megfigyelő, hanem résztvevő is. „Ezek a javaslatok meglehetősen erőteljesek, mivel a helyi résztvevőkkel való együttműködésben születnek meg (bevonva őket a folyamatba), a kutatók figyelme kiterjed a tagok

érdeklődéseinek részleteire (ennek megfelelően informálják őket), és azt is lehetővé teszi, hogy a kutatási javaslatok ismétlődően a részvétel nyomán szülessenek meg (és ez ne a vezetők által erőltetett témakészlet vagy a kutatásvezető döntése legyen).” (Neyland, 2008: 2.).

Az etnográfusok tehát szak- és közpolitikai programok megvalósításán dolgozó közösségek munkájába vesznek részt, tanulmányozva és egyben segítve a közösség tagjait a programok realizálásában. Ennek következtében az etnográfiai közpolitikai elemzés eredményeit leginkább az *esettanulmányokban* vizsgálhatjuk. A következőkben röviden bemutatok egy ilyen programot vagy esetet, amely egy amerikai kutató jelentése arról, hogy mit tapasztalt egy izraeli település kulturális programjainak megvalósítása során.

Dvora Yanow 1972 és 1975 között belügyminisztériumi megbízásból két izraeli település közösségi központjában dolgozott egyrészt mint szervező, másrészt mint felügyelő néhány szomszédos települést is beleértve. A településeket a különböző országokból érkező bevándorlók alapították távol a nagyvárosoktól, és még mindig zajlott az infrastruktúra kiépítése és a közösség integrálása. Yanow feladata az volt, hogy szervezze a szabadidős művelődési és kulturális tevékenységeket, ezzel is segítve „a helyi lakosok közösségi-állami integrálását és nemzeti kultúrájuk adaptációját.” (Yanow–Ybema–van Hulst, 2012: 14.). Funkciójából adódóan egyrészt a települések és a lakosok minden lehetséges dokumentuma és adata rendelkezésére állt, másrészt egyik szervező-irányító személyiségként maga is aktív részese volt a közösség életének. Ezzel együtt folyamatosan igyekezett megfigyelni az eseményeket, a közpolitikai programok megvalósítását s minderről feljegyzéseket készített. 1980-ben hat hónapra még visszatért, de ekkor már csak megfigyelőként: interjúkat készített, további dokumentumokat szerzett be és igyekezett a korábbi tapasztalatait kiegészíteni. Ezekből a megfigyelésekből és kutatásokból nőtt ki a könyve, amely azzal foglalkozik, hogy miként függ össze egymással a közpolitikai értelmező felfogás és a közpolitikai programok effektív szervezése (Yanow, 1996.).

„Kutatásom alapkérdése, írja, saját korábbi tapasztalataimból táplálkozott, s ezt itt is átélhettük: vajon miért olyan nehéz mind számomra mind a közösségszervező kollégáim számára a terepen megvalósítani mindazt, amiről azt gondoljuk, hogy elég egyértelmű, s amire egyébként megbízásunk is van?” (Yanow–Ybema–van Hulst, 2012: 14.) Válasza egyszerre szól a közpolitika-tudomány főáramának terméketlen arisztokratizmusáról és a kiút lehetőségéről. „A politikatudományi alapképzettségem arra készítetett – írja –, hogy a kutatásaimat úgy fogjam fel, mint a közpolitika-tudomány alkalmazását [...]. Hogy értsem a programok sorsát, tudnom kellett valamit azokról a szervezetekről, amelyeknek az a feladata, hogy a közpolitikát gyakorlatban is megvalósítsák. A szervezetelméletek a technikai jellegű racionális döntéseket és az instru-

mentális célmegvalósításokat hangsúlyozzák, ezek azonban egyáltalán nem segítettek abban, hogy megértem az általam átélt tapasztalatokat. Szerencsére az Egyesült Államok társadalomtudománya már ekkor nyitott volt olyan tudományok előtt, mint a hermeneutika és a fenomenológia, vagyis a »nyelvi fordulatnak« nevezett változások előtt, [...] s ezek ösztönzései vezettek ahhoz, hogy tanulmányozzam a szimbolikus és kulturális antropológiát és a társadalomtudományok filozófiai problémáit. Ezek azt tanítják, s én is így láttam, hogy az események és a körülmények tanulmányozásából kiiktathatatlan a közpolitikai problémák kommunikációja és a szervezetben létrejövő jelentések megismerése [...]. Azt tapasztaltam ugyanis, hogy a programok kivitelezése vagy beleágyazódik vagy összezavarodik azon jelentésbeli megkülönböztetések és azonosítások révén, amiket a közpolitikai programok és a szervezetek létrehozói és vezetői adnak a dolgoknak, továbbá elemei úgy kerülnek elfogadásra és megvalósításra, hogy a települések lakói és más érintettek kommunikációjában ezek megkapják jelentéseiket. Miután a jelentések kerültek a kutatásom fókuszába, nem tudtam elképzelni, hogy más módon végezzem a vizsgálatokat.” (Yanow–Ybema–van Hulst, 2012: 15–16.).

Vagyis a technikai jellegű racionális döntések és az instrumentális célmegvalósítások nem magyarázták a kutató számára azt, amit a közpolitikai programok megvalósítása során ténylegesen megtapasztalt. Annál inkább magyarázatot talált ehhez abban a praxisban, ahogyan az érintettek próbáltak jelentést adni a programnak, ezek elemeinek, és ahogyan ezeket értelmezték és diszkutálták az adott közösségben. Külön figyelemre méltó, hogy Yanow ezt a pozíciót nem „teoretikusan vezette le”, hanem saját megfigyelései és tapasztalatai alapján jutott erre a következtetésre.

ÖSSZEGZÉSKÉNT: A DISKURZUSKOALÍCIÓ KÉRDÉSE

A diszkurzív közpolitikai elemzőket egy figyelemre méltó közös törekvés jellemzi: azt ambicionálják, hogy a programok eredményes megvalósítása érdekében jöjjön létre egy-egy program *valamennyi* érintett szereplőjének szűkebb-tágabb körű *együttműködése*. A hagyományos közpolitikai elemzők inkább a *döntéshozókat* igyekeznek jó tanácsokkal ellátni a megfelelő programok bevezetése és szervezése érdekében, s ennek felel meg az integráció eszméje náluk: rejtett érdekek felszínre hozása, közvetlen jogi vagy gazdasági kényszer, hatásos kommunikáció, illetve az ezeknek megfelelő cél-eszköz jellegű racionalitás.

A diszkurzív közpolitikai elemzők viszont a programokat szélesebb bázison tartják eredményesen megvalósíthatónak, s ennek felel meg az integrációjuk eszméje is. A kérdésük az, hogy ha egyszer nem a szakértők és a politikusok kezében lévő hatalmi eszközök integrálják a közpolitikai program résztvevőit,

akkor vajon mi. A válaszuk az, hogy egy olyan eszköz, amely egyrészt mindenki rendelkezésére áll, másrészt alakítóan vesz részt a programok megvalósításában, s ez maga a diskurzus. Ezt a kutatók *diskurzusközlésnek* nevezik.

Jól tudjuk, egyáltalán nem általános az a nézet, hogy a közös és nyilvános diskurzusok a *policy* területén döntő fontossággal bírnának, s közös felfogásokhoz és értelmezési szövetségek kialakulásához vezetnek. Ennek éppen az ellenkezője az elterjedt; a kommunikációs akciók és a viták arra valók, hogy minden érintett elfogadja a *mi* javaslatainkat, hiszen mi szakemberek, politikusok és a tisztviselők tudjuk csak a jót, az igazat és a hasznosat, amit kényszerrel, ösztönzéssel vagy rábeszéléssel fogadtatunk el a velünk egyet nem értőkkel. Nem nehéz észrevenni, hogy a felfogás a *pártküzdelmek logikájának rávetítése a közpolitikára*, ahol viszont ez a szemlélet „nem működik”. Mindezt hatékonyan támogatja a közpolitika objektivista-pozitivista, technikai-racionalista felfogása, amely adottnak veszi a problémákat és csak egyféle megoldást tud elfogadni.

Frank Fischer szerint (2003: 94–114.) a diskurzusközlés éppen ellentéte a hatalmi kényszerítés és az anyagi ösztönzés nyomán megteremtett cselekvési egységnek. Ezt persze nem így hívják: érdekbiszámítás és érdekegyeztetés a neve, de hogy mi is lenne a közösség „valódi” érdeke, azt „igazán” csak a fontos pozíciók birtokosai tudják. A közpolitikai elemzésekben ezt *támogató koalíciónak* (advocacy coalition) nevezik. Hívei azt a nézetet képviselik – Fischer konkrétan Sabatier és Jenkins-Smith felfogását vizsgálja s kritizálja –, hogy a közpolitikai programok megvalósításához szükséges szövetségek implicit érdekek és explicit értékek mentén jönnek létre. Ez „a közpolitikai változások megértésének szigorúan empirikus oksági modellje”, amely egy neopozitivista metodológia alapján vizsgálódik (Fischer, 2003: 100.). Vagyis szubsztantív módon értett és individuálisan fungáló értékek és érdekek létét feltételezi, aminek az *egységét* a politikus és a kutató teremti meg, nem pedig az érintettek. Sabatier koalíciófelfogása, írja Fischer, egy előzetesen rögzített problémára kínál megoldást egy kognitív közösségen belül. Azaz, ha teljes az egyetértés arról, hogy mik a tények és feladatok, továbbá ha a tényekben egyetértők gondolkodása is lényegileg azonos, akkor külön értelmezések és viták nélkül is adódik a közös megoldás, hiszen az illetők érdekei vagy eleve közösek, vagy ha mégsem, a probléma megoldása érdekében önmaguktól is belátják az együttműködés szükségességét, már ha helyesen gondolkodnak (Fischer, 2003: 113.).

Az értelmező vagy diszkurzív koalíció viszont abból a tapasztalatból indul ki, hogy a közpolitikai programok esetében már az is kérdéses, hogy mik egyáltalán a (fontos) tények, amikre a program épül. Az érintettek tudása sem egyszerűen egy jól formalizált egyéni tudás, amit a kutató összegez, hanem olyan tudás, amelyet az jellemez, hogy „az individuumok más individuumokkal lépnek interakcióba azért, hogy létrehozzák a jelentéseknek azt a hálózatát, amelynek segítségével képesek értelemet adni a komplex realitásoknak.”

(Fischer, 2003: 113.). Erre szolgálnak például az érvek és a történetek. De ezek egyben közösségi akciók is, hiszen az emberek ezeket mindig másoknak mondják el, akik aztán válaszolnak ezekre. Így jön létre a közpolitikai probléma és a problémamegoldás valamilyen *közös értelmezése*, az a diszkurzív koalíció, amely egyrészt összefűzi az érintetteket, másrészt, amelyre a megoldások is épülnek. Ráadásul ez sokkal szélesebb körű, mint a személyes érintkezések köre, különös tekintettel a világhálóra és más újabb kommunikációs érintkezési formákra. „A diskurzus-koalíció interaktív dinamikája”, írja Fischer, régóta háttérbe szorította a fizikai tetteknek és érintkezéseknek mindent meghatározó szerepét, amellyel még Sabatier is számol, s amelyet a politikatudomány még ma is az egyetlen valódi cselekvésnek tekint. Mi más ez, mint a közügyek közös megvalósításának demokratikus és egyre bővülő valósága.

JEGYZETEK

- ¹ Természetesen más szempontok szerint is lehet a közpolitikai vizsgálatokat egymástól megkülönböztetni és csoportosítani, s ezek akár iskolaszervező jelentőséggel is bírnak. Ilyen például a kritikai, a feminista vagy a marxista policy-elemző irányzat, vagy a különböző szakpolitikákhoz kötődő iskolák. Az itt képviselt episztemológia szempontú különbségtétel jelentősége az, hogy egyrészt minden törekvés és iskola számára *alternatív* szemléletet és módszert kínál, másrészt politika-felfogása *átfogó*, mert a közpolitikai folyamat minden résztvevőjét igyekszik bevonni a cselekvésbe és az elemzésben, vagyis a különbségeket nem a szakértő–laikus-ellentét mentén vonja meg.
- ² „Kétségtelen, írta Lasswell, hogy a társadalomtudományok és a pszichológia területén dolgozó szakemberek fogják kidolgozni a közpolitika-formálás folyamatának alapvető elemzési módját. De nem kizárólag a társadalomtudósok járulnak hozzá a közpolitika-tudományhoz. Ugyanis a közpolitika alakításban aktívan résztvevő emberek a tények olyan aspektusait képesek felvetni, amit a tudós szakértők nem látnak, ezáltal komolyan hozzájárulhatnak a közpolitikai problémák megértéséhez. A közügyekben érdekelt emberek gyakran nagy intellektuális kíváncsisággal és tárgyilagossággal figyelik magukat és másokat, azt, ahogyan részt vesznek az üzleti életben, a kormányzati munkában, és más hasonló intézmény munkájában. Néhány közülük olyan meglátásokat fogalmaz meg, amely figyelmes kritikát érdemel, nemcsak a szakértői vélemények, hanem a tényleges kutatás fényében is.” (Lasswell, 1951: 13.)
- ³ Van Chaim Perelmannak egy figyelemre méltó érve a felfogás elterjedéséről. Azt állítja, hogy alapja és mintája a feltételezett *isteni mindentudás*: „annak előfeltételezéséből kiindulva, hogy Isten a maga mindentudó hatalmánál fogva mindenféle (elméleti és gyakorlati) probléma megoldását ismeri, elkerülhetetlenül arra a következtetésre jutunk, hogy minden kérdésre *egyetlen igaz* válasz van – az, amit az isteni értelem öröktől fogva ismer, és aminek a megtalálására az emberi értelem is hivatott.” (Perelman, 2003: 18.)

IRODALOM

- Almond, Gabriel–Verba, Sidney (1980): *Civic Cultura Revisited*. London, Sage Publications.
- Boda Zsolt (1997): Narratív közpolitika-elemzés. In: Szabó Márton (szerk.): *Szövegvalóság. Írások a szimbolikus és diszkurzív politikáról*. 113–132. Budapest, Scientia Humana.
- Brannan, Matthew–Rowe, Mike–Worthington, Frank (2012): Editorial for the Journal of Organizational Ethnography: Time for a new journal, a journal for new times. *Journal of Organizational Ethnography*. Vol. 1, Issue 1., 5–14.
- Burke, Kenneth (1969 [1945]): *A Grammar of Motives*. Berkeley and Los Angeles, University of California Press.
- Fischer, Frank–Forester, Frank szerk. (1993): *The Argumentative Turn in Policy Analysis and Planning*. Durham and London, Duke University Press.
- Fischer, Frank (2003): *Reframing public policy: discursive politics and deliberative practices*. Oxford, Oxford University Press.
- Geertz, Clifford (1994): Sűrű leírás. Út a kultúra értelmező elméletéhez. Fordította Berényi Gábor. In: Clifford Geertz: *Az értelmezés hatalma*. 170–199. Budapest, Századvég Kiadó.
- Hajer, Maarten. (1995): *The Politics of Environmental Discourse*. Oxford, Oxford University Press.
- Hajer, Maarten (1993): Discourse Coalitions and the Institutionalization of Practice: The Case of Acid Rain in Britain. In: Frank Fischer–John Forester (szerk.): *The Argumentative Turn in Policy Analysis and Planning*. 43–76. Durham and London, Duke University Press.
- Hajer, Maarten (2004 [2002]): Diskurzuselemzés és a szakpolitikák vizsgálata. Fordította Szegeci Gábor. *Politikatudományi Szemle*, XIII. évf. 4. szám, 161–167.
- Hajer, Maarten–Wagenaar, H. (szerk.) (2002): *Deliberative Policy Analysis: Understanding Governance in the Network Society*. Cambridge, Cambridge University Press.
- Hajnal György (2008): *Adalékok a magyarországi közpolitika kudarcaihoz*. Budapest, Kormányzati Személyügyi Szolgáltató és Közigazgatási Képzési Központ.
- Jaspers, James (1992): The Politics of Abstractions: Instrumental and Moralistic Rhetorics in Politics. *Social Research* Vol. 52. No. 2. (Summer), 315–344.
- Kaplan, Thomas (1993): Reading policy narratives: Beginnings, Middles and Ends. In: Fischer, Frank – Forester, Frank (szerk.): *Argumentative Turn in Policy Analysis and Planning*. Durham–London, Duke University Press.
- Kaplan, Thomas (2000 [1986]): A közpolitika-elemzés narratív struktúrája. Fordította Boda Zsolt. In: Szabó Márton–Kiss Balázs–Boda Zsolt (szerk.): *Szövegváltozatok a politikára. Nyelv, szimbólum, retorika, diskurzus*. 547–565. Budapest, Universitas–Nemzeti Tankönyvkiadó.
- Lasswell, Harold (1951): The Policy Orientation. In: Lasswell, Harold–Lerner, Daniel (szerk.): *The Policy Science: Recent Developments in Scope and Method*. 3–15. Stanford, Stanford University Press.
- Lasswell, Harold (2000 [1949]): A politikai nyelv stílusa. Fordította Boda Zsolt. In: Szabó Márton–Kiss Balázs–Boda Zsolt (szerk.): *Szövegváltozatok a politikára. Nyelv, szimbólum, retorika, diskurzus*. 63–78. Budapest, Universitas–Nemzeti Tankönyvkiadó Rt.
- Majone, Giandomenico (1989): *Evidence, Argument and Persuasion in the Policy Process*. New Haven, Yale University Press.

- Neyland, Daniel (2008): *Organizational Ethnography*. London, Sage Publications.
- Perelman, Chaim–Olbrechts-Tyteca, Lucie (1971): *The New Rhetoric: A Treatise of Argumentation*. 2. kiadás. (Első kiadás: 1969) Translated by John Wilkinson and Purcell Weaver. Notre Dame and London, University of Notre Dame Press. A mű eredeti címe és kiadása: *La Nouvelle Rhétorique: Traité de l'Argumentation*. 1958, Paris, Presses Universitaires de France.
- Rein, Martin–Schön, Donald (1993): Reframing Policy Discourse. In: Frank Fischer–John Forester (szerk.): *The Argumentative Turn in Policy Analysis and Planning*. 145–166. Durham–London, Duke University Press.
- Ricoeur, Paul (2000 [1994]): Történelem és retorika. Fordította Asztalos Éva és Somlyó Bálint. In: Thomka Beáta (szerk.): *Narratívák 4. A történelem poétikája*. 11–24. Budapest, Kijárt Kiadó.
- Roe, Emery szerk. (1994): *Narrative Policy Analysis: Theory and Practice*. Durham–London, Duke University Press.
- Throgmorton, J. A. (1991): The Rhetoric of Policy Analysis, *Policy Science*, 24, 153–179.
- Schön, Donald–Rein, Martin (1994): *Frame Reflection: Toward the Resolution of Intractable Policy Controversies*, New York, Basic Books.
- Schwartz, Michael–Thompson, Michael (szerk.) (1990): *Divided We Stand. Redefining Politics, Technology and Social Choice*. New York, Harvester Wheatsheaf Press.
- Schwarz, Michael–Thompson, Michael (1990): Political Cultures: A New Framework for Policy Analysis. In: Michael Schwarz–Michael Thompson: *Divided We Stand: Redefining Politics, Technology and Social Choice*. 56–80. New York, Harvester Wheatsheaf.
- Szabó Márton (2011): *Politikai episztemológia*. Budapest, L'Harmattan Kiadó.
- Yanow, Dvora–Ybema, Sierk–van Hulst, Merlijn (2012): Practicing Organizational Ethnography. In: Gillian Symon–Catherine Cassell (szerk.): *The Practice of Qualitative Organizational Research. Core Methods and Current Challenges*. London, Sage.
- Yanow, Dvora (1996): *How Does a Policy Mean? Interpreting Policy and Organizational Actions*. Washington, Georgetown University Press.
- Ybema, Sierk–Yanow, Dvora–Wels, Hary–Kamsteeg, Frans szerk. (2009): *Organizational Ethnography. Studying the Complexity of Everyday Life*. London, Sage.

OKOS SZAVAZÁS ÉS PROVOKÁLT RÉSZVÉTEL

Enyedi Zsolt

(Közép-Európai Egyetem, docens)

ÖSSZEFOGLALÓ

A politikai preferenciák és a pártálláspontok összevetésén alapuló szavazati tanácsadó portálok Európa szerte gyorsan terjednek. Működésük és hatásuk még nagyrészt felderítetlen. E tanulmány áttekinti a nemzetközi tapasztalatokat, majd beszámol egy magyar kísérletről. Panelkutatás részeként először kérdőívet töltöttünk ki a kísérletben résztvevőkkel, majd egy részüket két portálhoz, a Szavazatszondához és a Választási Iránytűhöz irányítottuk. A résztvevők egy csoportja mindkét portáltól tanácsot kapott, másik része csak egyikőtől, míg a kontrollcsoport egyik portált sem kereste fel. A második hullámban információkat gyűjtöttünk a résztvevők szubjektív benyomásairól, a harmadik hullámban pedig, immár a választások után, elsősorban arra kérdeztünk rá, hogy végül ki hogyan szavazott, illetve hogy szavazott-e egyáltalán. A nemzetközileg példátlan komplexitású kísérlet azt mutatta, hogy az eltérő kérdések ellenére a portálok nagyjából hasonló arányokban javasolták a különböző pártokat. A kisebb különbségek közül a Jobbikra vonatkozó ajánlatok eltérése tűnik visszavezethetőnek a kérdőívek tematikájára. A szubjektív beszámolók szerint a résztvevők mintegy hét százaléka a portálok hatására pártpreferenciát váltott, de a panel-vizsgálat harmadik hulláma sem ezt, sem a portálok mobilizáló vagy demobilizáló hatását nem igazolta. Ugyanakkor az adatok azt mutatták, hogy a mindkét portáltól ugyanazt az ajánlatot kapók szignifikánsan nagyobb arányban mentek el szavazni.

Kulcsszavak: internet ■ pártok ■ politikai viselkedés ■ okos szavazás ■ mobilizáció

BEVEZETŐ

Ahogy a világ számos országában, így az elmúlt évtizedben Magyarországon is megjelentek a szavazati tanácsot adó internetes oldalak, az 'okos szavazást' ('smartvote') lehetővé tevő portálok (más néven 'tájélok', 'iránytűk', stb.). Olyan webes felületekről van szó, melyek kérdőívre adott válaszok segítségével mérik fel a látogató és a pártok politikai álláspontjai közötti hasonlóságokat, majd beazonosítják a kérdőívet kitöltőhöz legközelebb álló, és ennyiben támogatására leginkább érdemes pártot.

Bár általában a szórakoztató jellegük domborodik ki, a smartvote portálok gyakran kapcsolódnak tudományos vagy oktatási vállalkozásokhoz. A szervezők céljai között szinte mindig megtaláljuk az ismeretterjesztést, az önisme-

ret-fejlesztést, a választások iránti érdeklődés növelését, a demokratikus kultúra támogatását és a racionális választás lehetőségeinek megalapozását. A felhasználók esetében nyilván keverednek a szórakozással és az ismeret-szerzéssel kapcsolatos motívumok. Minél nagyobb az utóbbiak súlya, annál nagyobb e portálok politikai jelentősége. De még a pusztán a játék kedvéért bekapcsolódók esetében is kialakulhat viselkedésbeli vagy attitűdbeli változás a pártokhoz való közelség megismerése és a közelségen alapuló tanács nyomán.

A smartvote portálok kialakításának számos dilemmája van: milyen kérdések mentén legyen megrajzolva a pártok és polgárok álláspontja, legyenek-e fontosságuk szerint súlyozva a kérdések, mely pártok szerepeljenek a kínálatban, milyen számolási technika révén jelenjen meg a pártok álláspontja, milyen válaszlehetőségeket kínáljon fel a portál a kitöltőknek, hogyan nézzen ki a honlap, lehessen-e javítani a már egyszer beírt válaszokon, a folyamat végén milyen információt kapjon meg a kitöltő – és így tovább. Hogy hogyan oldják meg a szervezők e dilemmákat, kihathat a portál által adott tanácsok jellegére, valamint arra, hogy a szavazási tanácsot mennyire veszik komolyan a felhasználók.

A portálok társadalmi jelentősége a felhasználók számának gyarapodásával együtt nő. Miután ma már számos országban milliós nagyságrendben látogatják a polgárok e honlapokat, már annak is komoly politikai következménye lehet, ha a felhasználók töredékének viselkedését és attitűdjeit befolyásolják. Kézenfekvően, a politikai viselkedés kutatóinak is foglalkozniuk kell tehát e portálok hatásával és működési logikájával. A témának etikai aspektusai is vannak. Az elmúlt években több szerző is felhívta a figyelmet arra, hogy a kérdések egyes pártoknak kedvezhetnek. A portálok működésének áttekinthetlensége tehát potenciális veszélyforrás (Thurman–Gasser, 2009).

Ehhez képest meglehetősen kevés részletes leírás és dokumentált elemzés született még ebben a témában. Keveset tudunk arról, hogy a honlapok hogyan épülnek fel, hogy az ajánlásaik hogyan viszonyulnak a polgárok választási preferenciáihoz, és hogy mekkora a hatásuk a kitöltőkre.

A legutóbbi parlamenti választások idején, 2010-ben, a magyar szavazó több portál között is választhatott. Az itt elemzettek mellett létezett például a Publicus által készített <http://www.valasztasom.hu>, vagy az EU-Profiler magyar oldala, a <http://www.euprofiler.eu>. Olyan honlapok is működtek, amelyek elsősorban nem pártokhoz való közelséget, hanem általánosabb ideológiai/világnézeti hovatartozást mértek (ilyen volt például a Progresszív Intézet <http://www.politikaiterkep.hu> oldala). A két legjelentősebb szavazati tanáccsal szolgáló portál a Szavazatszonda és a Politikai Iránytű volt.

Az alábbi írásnak három feladata van: leírni a Szavazatszonda és a Választási Iránytű működését, felmutatni a honlapok generálta tanácsok illetve a fel-

használók valós preferenciái közötti különbségeket, valamint felmérni a tanácsok hatását a felhasználókra.

Az alább ismertetett kutatás kimutatta, hogy az elemzett honlapok a kis pártokat a valóságos erejükénél nagyobb arányban javasolták. Ez az „elfogultság” következik a smartvote portálok felépítésének logikájából. A tanulmány számos részletben különbözőnek találja a két honlap felépítését, de megállapítja, hogy e különbségek nem vezettek markáns eltérésekre a felhasználóhoz legközelebb álló párt meghatározása tekintetében. A leginkább megbízható összehasonlítási technika a Jobbik és az LMP vonatkozásában mutatott jelentősebb eltérést a két honlap között. Az eltérés oka nagy valószínűséggel az, hogy az említett pártok témáihoz kapcsolódó kérdések eltérő arányban fordultak elő a két portálnál.

A felhasználók meglehetősen elégedettek voltak mindkét honlappal, azonban csak nagyon kevesen változtatták meg pártpreferenciájukat a javasolt irányba, vagy kaptak kedvet a szavazásra pusztán a kérdőívek kitöltése miatt. Miután az átlagnál tájékozottabb emberekről van szó, és miután a pártpreferencia valamint a választásokon való részvétel nem egyszerű vélemény, hanem tapasztalatok sokaságához kapcsolódó, beágyazott attitűd és viselkedési preferencia (Zaller, 1992), az új impulzustól (a tanácsadó portál rangsorától) nem vártunk drámai változásokat. Ugyanakkor a két portáltól egybevágó ajánlásokat kapók végül szignifikánsan nagyobb létszámban mentek el szavazni. A következtetés az, hogy a smartvote portáloknak nem annyira preferenciaváltoztató, mint inkább mobilizáló hatásuk lehet.

Az alább bemutatott kutatásnak három pillérje volt. Az első két pillért maguk a smartvote portálok jelentették, amelyekkel kutatási megállapodást kötöttünk. Működésük leírásában alapvetően Holndonner Róbert László (Szavazatszonda) és Sólyom Anna (Választási Iránytű) beszámolóira támaszkodtam.¹ A harmadik pillért egy saját kutatás jelentette, amelyet az Ipsos közvélemény-kutató cég² operatív és a Norvég Alap finansziális segítségével, a Magyar Választáskutató Program keretei között bonyolítottam le. A tanulmány első részében a portálokat mutatom be, a második részben a portálok fogadtatását, szubjektív és objektív hatását írom le.

A TANÁCSADÓ PORTÁLOK ELTERJEDÉSE, INFRASTRUKTÚRÁJA, ÉS HATÁSA EURÓPÁBAN

Az itt elemzett portáloknak számtalan nevük van, de a szakirodalomban megjelölésükre leginkább a VAA (Voting Advice Application) rövidítés terjedt el. Eredetük 1989-re nyúlik vissza. Ekkor jelentetett meg először egy holland alapítvány olyan szoftvert, amely a pártok programjának és a kérdőívet kitöltők politikai preferenciáinak összevetésén alapult. Az alapítvány célja eredetileg a

középiskolások pártpolitikában való tájékozódásának elősegítése volt (de Graaf, 2010). Az azóta világszerte megjelent portálok őrzik ezt a felvilágosító-oktató jelleget. Néhányuk mindentudó, objektív irányadóként jeleníti meg magát, de vannak olyanok is, amelyek felhívják a figyelmet korlátaikra, és vállalt céljuk az önálló gondolkodásra való serkentés. Az osztrák *Wahlkabine* például kifejezetten arra kéri a látogatókat, hogy a szavazás vonatkozásában a végső döntést egyéb kérdések figyelembevételével hozzák meg (Mayer–Wassermair, 2010).

A VAA portálok mára szinte egész Európát meghódították. 2006-ban Hollandiában a *Kieskompas* és a *StemWijzer* révén több mint ötmillió ajánlás született, vagyis a szavazók negyven százalékát is elérhették a kérdőívek (Walgrave et al., 2008). Svájcban 2007-ben a szavazók 15%-a szembesült a *smartvote* portál tanácsaival. Ugyanebben az évben Finnországban a választások után felvett reprezentatív mintában a válaszadók 41% mondta, hogy a szavazás előtt tanácsadó portált keresett fel. 2009-ben Németországban közel hétmillió kitöltés született (Marschall, 2009), míg Belgiumban egymillió tanács ment ki a négymillió szavazóközönségnek (Nuytemans–Walgrave–Deschouwer, 2010). A 2009 EP választáson már pán-európai projektek is működtek, így az *EU Profiler*, és a holland *StemWijzer*-en alapuló, *VoteMatch Europe*, amelyeket százezrek töltöttek ki Európa szerte.

A nagy számok persze nem jelentenek reprezentatív mintákat. A kitöltők mindenhol fiatalabbak, iskolázottabbak és politikailag elkötelezettebbek, nemcsak az átlagnál, hanem általában az internet-használóknál is.

Ennek ellenére (vagy éppen ezért) számos országban a pártok, és időnként a kormányzatok is, nagyon komolyan veszik a *smartvote* portálokat. Az úttörő Hollandiában a pártok kampánystábjai és a programírók mellett ma már a pártapparátus többi szintje is bekapcsolódik a pártpozíciók körültekintő definiálásába. A kereszténydemokraták például negyven fős csapattal dolgozzák ki a válaszokat, bevonva az országos és EP vezetőket is (de Graaf, 2010). Svájcban, ahol a portálok nem pártokat, hanem képviselőket ajánlanak, 2007-ben a jelöltek négyötöde, a parlamentbe bekerült képviselőknek több mint 90%-a kitöltötte a *smartvote* kérdőívét. A média olyan sokat foglalkozik az eredményekkel, hogy a képviselőknek kockázatos kimaradni az adatbázisból. Az adatok megbízhatóságát jelzi, hogy egy vizsgálat szerint a képviselők 85%-a később a parlamentben valóban úgy szavazott, ahogy ezt a kérdőívben a választások előtt ígérte (Ladner–Felder–Fivaz, 2010). Svájcban egy időben maguk a pártok is fizettek azért, hogy a *smartvote* befogadja jelöltjeiket (Thurman–Gasser, 2009). Ilyen lelkesedés Kelet Európában a politikusok részéről még nem tapasztalható, de Litvániában a kutatók kérésére az EP képviselőjelöltek harmada pozícionálta magát (Dziewulska, 2010).

Az állami támogatásra a legjobb példa, a svájci kantonok mellett, Németország. A német *Wahl-O-Mat* mögött ugyanis a parlament által felügyelt kormányzati szerv, a *Bundeszentrale für politische Bildung* áll (Marschall és Schmidt

2010). A tömegkultúrába való integrálódást pedig talán Belgium esete illusztrálja a legjobban. Ott külön televíziós show-t is szerveztek a *Do the Vote Test* portálhoz kapcsolódóan (Walgrave–van Aelst–Nuytemans, 2008). A tudományos közegbe való integrálódásnak pedig Ausztria a szerencsés példája: ott az Innsbrucki Egyetem Politikatudományi Tanszéke és az Osztrák Politikatudományi Társaság is részt vesz a kérdések kialakításában (Mayer–Wassermair, 2010). Olaszországban a Sapienza Egyetem Politikatudományi Tanszéke adja a tudományos háttérrel (De Rosa, 2010).

A kérdőívek szerkezete országonként és vállalkozásonként különbözhet. Nagy szórás tekintetben is megfigyelhető, hogy miképp súlyozzák, illetve súlyozzák-e egyáltalán, a kérdéseket. A holland *StemWijzer* például kétszeresre szorozta fel a fontosnak ítélt kérdéseket (de Graaf, 2010). Egyes esetekben nemcsak a polgároknak, hanem a pártoknak és/vagy a jelölteknek is módjuk van jelentőségük szerint különbséget tenni a kérdések között. Ausztriában a pártok 1-től 3-ig terjedő skálán értékelhetik a kérdések súlyát, míg a polgárok kilenc fokozatot használhatnak (Mayer–Wassermair, 2010).

A honlapok persze támaszkodhatnak mindazokra az adatforrásokra, amelyeket a tudományos irodalom általában használ a pártpozíciók megjelenítésére, vagyis a politikai szereplők véleményére, szakértők becslésére, valamint a pártok által kibocsátott dokumentumokra. Legtudatosabban talán az *EU Profiler* estében történt a különböző források szembesítése, bár az ő esetükben a pártoknak kevesebb mint a fele (274 közül 103) töltötte ki a kérdőívet (Threchsel–Mair, 2011).

Nem csak a pártálláspontokat, hanem a kérdések súlyozását is lehet a pártok dokumentumaira alapozni. Például figyelembe vehető, hogy egy adott témának hány mondatot szán a programjában a párt, mint ahogy a *Do the Vote Test* esetében történt (Nuytemans–Walgrave–Deschouwer 2010). Ha a polgár egy olyan kérdésben ért egyet a párttal, ami fontos a pártnak (és/vagy a polgárnak), akkor az egyetértés jelentősége megnő.

A pártok sok esetben nemcsak az adott kérdésben elfoglalt pozíciójukat jelölik meg, hanem kommentálhatnak, magyarázhatnak, indokolhatnak is. Például a holland verziók esetében a pártszimbólumra rákattintva a párt részletesebb argumentációja is elérhető (de Graaf, 2010). Hasonló a helyzet Belgiumban, ahol a pártok 150 szóval indokolhatják álláspontjukat (Nuytemans–Walgrave–Deschouwer 2010). Ez egyben azt is jelenti, hogy a pártok számára a portál a meggyőzés terepévé válhat. A felhasználók szemszögéből pedig az ilyen jól dokumentált honlapok egyfajta deliberációra is módot adnak, ugyanis a pártok érveit áttekintve a szavazó meggondolhatja magát, illetve „útközben” alakíthatja álláspontját.

A legtöbb esetben a kérdőív által szerepeltetett programpontokra három kategóriával lehet válaszolni: egyetért, nem ért egyet, nem tudja/semleges. Bizonyos portálok részletesebb, tipikusan négyfokú Likert-skálát használnak (pl.

a lengyel és a litván, Dziewulska, 2010). Svájcban a *smartvote* ugyancsak négy válaszlehetőséget kínál fel: egyetért, nem ért egyet, talán igen, talán nem. Általában a hasonlóság maximálisnak minősül, ha a párt és a polgár ugyanazt a kategóriát jelöli be, de a svájci szervezők az utolsó két kategóriában (talán igen vagy talán nem) való egyezést kisebb fokú hasonlóságnak veszik, mint az első kettőben való azonosulást (Thurman–Gasser, 2009).

Végül pedig térjünk rá a portálok lehetséges hatásaira. A szavazás befolyásolására ott nyílik leginkább tér, ahol nemcsak pártok hanem jelöltek között is lehet választani. Ilyen Svájc, ahol a kitöltők kétharmada számolt be arról, hogy szavazási preferenciáira hatással volt a *smartvote*. Miután Svájcban a polgárok több szavazatot adhatnak le, és különböző pártok jelöltjei közül is válogathatnak, ezért a portál által adott ajánlás egy jelölt-lista. A kitöltők 15%-a azt állította, hogy végül egy az egyben ugyanazt a listát írta a szavazólapra mit amit a portáltól kapott (Ladner–Felder–Fivaz, 2010). A sok tekintetben hasonló Finnországban 2003-ban a szavazók (tehát nem a kitöltők!!) 7%-a, 2007-ben már 19%-a mondta azt, hogy a jelöltválasztására hatással volt az internetes tanács. A felhasználók 15%-a azt állította, egy eredetileg nem volt kedvenc jelöltje, s így kizárólag a VAA tanácsa alapján döntött (Ruusuvirta, 2010: 61.). Ugyanakkor (Mykkänen–Moring, 2006) a kitöltők 3%-ára teszi a valóságos szavazatmegváltoztatás arányát. A preferencia megváltozása, az önbevallások alapján, Németországban 6% (Marschall, 2005), Hollandiában (Kleinnijenhuis–van Hoof, 2008) 10% esetében valószínűsíthető. Olaszországban a megkérdezett kitöltők 2-3% jelezte, hogy esetleg megváltoztatja preferenciáját vagy emiatt elmegy szavazni. (De Rosa, 2010). A belga választás utáni felmérés viszont csak 1%-os hatást jelzett (Walgrave–van Aelst–Nuytemans, 2008). A több ország tapasztalatait összefoglaló Lorella Cedroni arra a megállapításra jut, hogy – legalábbis a *smartvote* portálokat régebben használó országok esetében – a kitöltők 10%-a a tanácsadás hatására mehetett el szavazni (Cedroni, 2010: 255.).

Ahogy a fentiek jelzik, a vonatkozó – még gyerekcipőben járó – irodalom elsősorban a portálok mobilizációs és pártpreferencia-alakító hatását vizsgálja. Elvileg demobilizáló következményük is lehet (akinek más pártot ajánlanak, mint amit amúgy választana, elkedvetlenedhet, és távol maradhat az urnáktól), de ilyen fejleményre nem találtam utalást. Tanulmányom elemző része ugyancsak a kitöltés által stimulált pártpreferencia- és aktivitásváltozást próbálja alapvetően felmérni. Feltételezésem szerint a markáns változásokról szóló beszámolók eltúlozzák a hatást. Az irodalomban szereplő, és fent ismertettet, számok alapvetően önmegfigyelésen alapulnak, melyekről többnyire még a valóságos szavazás előtt számoltak be a résztvevők. A szociálpszichológia irodalma azonban számtalanszor kimutatta, hogy az emberek meglehetősen rossz megfigyelői saját attitűdjeik megváltozásának. A valóságos hatás megragadá-

sához tehát ismernünk kellene a választásokon mutatott viselkedést is. Erre a mi kutatásunk esetében lehetőség nyílik.

Vannak olyan szerzők, akik azt gondolják, hogy a VAA portálok esetében az önbevallások kisebbnek mutatják a hatást, mint amekkora az valójában (Ruusuvirta, 2010), mert az emberek nem szívesen vallják be, hogy preferenciáik ilyen könnyen változnak. Én az ellenkezőjét tartom valószínűnek. A kérdőívet kitöltők és a további kutatásban önként résztvevők jó eséllyel az átlagnál nyitottabbak a tájolólagos meggyőző erejére, és hajlamosabbak túlbecsülni azok hatását. A minimális hatás hipotézise egyebek mellett Zaller (1992) kutatásain alapul, aki demonstrálta, hogy a tájékozott polgárok (mint amilyenek, legalábbis az átlaghoz viszonyítva, a portálok kitöltői) a legellenállóbbak a beállítódásaikkal meg nem egyező információkkal szemben, különösen a kampány végső szakaszában.

A kísérletünk sajátos szerkezete módot ad arra, hogy egy további kérdést, az ajánlás erősségének, egyértelműségének a hatását is elemezzem. A résztvevők egy szelete nem egy, hanem két portáltól kapott tanácsot. A tanácsok egybevágtak vagy különböztek egymástól. Elképzelhető, hogy az egymással szembemenő tanácsok elidegenítették a résztvevőket a választásoktól, míg az egybevágtak különösen meggyőző erővel bírtak.

A fentieknek megfelelően a smartvote portálok hatásának vizsgálatát négy szinten fogom elvégezni. Megvizsgálom a portálokra vonatkozó szubjektív beszámolókat; összevetem az eredeti szavazati szándékot és az (emlékezett) tényleges szavazást; figyelembe veszem, hogy milyen különbségek mutatkoztak azok között, akik használták, és akik nem használták a smartvote portálokat; valamint elemzem az eltéréseket azok között, akik a két portáltól ugyanazt a javaslatot kapták, és akik nem. De előtte következzen a portálok működésének leírása.

A VÁLASZTÁSI IRÁNYTŰ MÓDSZERTANA

A Választási Iránytű az Európai Választási Szakértők Egyesületének (ACEEEO) a vállalkozása volt. Az ACEEEO két évtizede létező, a választások megfigyelésével, a választásokban közreműködők munkájának háttéranyagokkal és tréningekkel való segítségével, valamint az elsőválasztók képzésével foglalkozó, Budapest központú nemzetközi szervezet. 2010-ben 24 tagország volt a tagja.

Az ACEEEO 2006-ban és 2009-ben is működtetett smartvote portált. A módszertani alapot a VoteMatch nevű nemzetközi szavazati tanácsadó (<http://www.votematch.net>) jelentette. A 2010-es választásokhoz kapcsolódó, 48 kérdést tartalmazó kérdőív már 2009 novemberére elkészült. A kérdésekre „egyérték”, „nem érték egyet”, „nem érdekel” válaszokat adhatott a kitöltő. A pártok álláspontját a Választási Iránytű szakemberei a pártközpontoknak ugyanerre a kérdőívre adott válaszaiból rekonstruálták. A kérdőívet a következő

pártok kapták: SZDSZ, MSZP, MDF, FIDESZ, KDNP, LMP, Jobbik. A kitöltött kérdőívek december végéig érkeztek vissza, azonban a Fidesz–KDNP blokk nem kívánt élni a válaszadás lehetőségével. Az ő álláspontjukat végül a párt publikus állításai alapján rekonstruálták a szerkesztők. Az országos listák kialakulása után, vagyis már a választási hajrában, a Civil Mozgalom is megkapta és kitöltötte a kérdőívet, így ez a párt is csatlakozott az ajánlható szervezetek köréhez.

A tanácsadó portál 2010. február 4-én indult a *www.magyarorszagvalaszt.hu* címen. A választásokig hátralévő két és fél hónapban 29 586-szor töltötték ki a honlapon lévő kérdőívet. A kitöltőket ábrák tájékoztatták arról, hogy milyen messze állnak a pártoktól.

A Választási Iránytű korán, talán túl korán, jelent meg a nyilvánosság előtt. Ez egyrészt azt jelentette, hogy a potenciális látogatók jelentős része már a választási kampány előtt, illetve még azelőtt ellátogatott a honlapra, hogy a versenyben induló pártok listája véglegesítődött volna. Továbbá a kérdéslista olyan konkrét problémákra vonatkozó kérdéseket is tartalmazott, melyek a választási kampány idejére elvesztették érvényességüket.

A Választási Iránytű esetében a válaszadók nem jelezhették, hogy mely témákat illetve kérdéseket tartják különösen fontosnak. Ugyanakkor a honlap lehetővé tette, hogy a látogatók visszaléphessenek az előző oldalakra és módosíthassák válaszukat.

A SZAVAZATSZONDA MÓDSZERTANA

A második, kutatásunkba bevont smartvote portál, a Politikon Intézet, a Politológiai Párbeszéd Társasága (PPT) és a Politológus Hallgatók Országos Egyesülete (PHE) Szavazatszondája (<http://szavazatszonda.hu>) volt. A Szavazatszonda, amely a nemzetközi portálok közül a Wahl-O-Mat (www.wahl-o-mat.de) mintáját követte, először a 2009-es EP-választás kampányában jelent meg, majd – a korábbihoz képest több ponton megújulva – 2010. március 25. és május 1. között működött. Ahogy a Választási Iránytű, a Szavazatszonda is a pártok képviselőinek egy kérdőívre adott válaszaira alapozta a pártok álláspontját. A kérdőívet az országos listát állító pártok kapták meg: Fidesz–KDNP, MSZP, MDF, Jobbik, LMP és Civil Mozgalom. Szemben a Választási Iránytűvel, az SZDSZ itt már eleve nem került fel a listára. A kérdőív 2010. február 22-ére lett készen, a pártoktól a válaszok március 5-ére érkeztek vissza. Azonban csak négy párt válaszolt, az MDF, az LMP, a Jobbik és a Civil Mozgalom. A szervezők az MSZP és a Fidesz álláspontjának megjelenítésekor elsősorban a pártok egyes vezetőivel folytatott interjúkra és a pártok publikus megnyilvánulásaira alapoztak.

A pártoknak küldött 65 kérdésből végül csak 30 szerepelt az online kérdőívben, tehát egy rövidített verzió képezte a tanácsok alapját. A honlapon több

támogató szervezet logója volt látható, ezek közül egynek lehetett politikai konnotációja, a Heti Válasz hetilapnak.

A válaszlehetőségek „egyetért”, „közömbös”, „nem ért egyet” voltak. A ki-töltő és a párt válasza közötti 0 egységnyi távolság ért +1 pontot, az 1 egységnyi távolság 0-t, a 2 egységnyi távolság pedig -0,5-öt. A Szavazatszonda fel-ajánlotta, hogy a válaszoló jelölje be mely kérések voltak számára a legfonto-sabbak. A súlyozást a látogatók 71%-ában alkalmazták. Minden súlyozott állítás 1,5-szeres szorzóval került beszámításra. Így ha egy adott válaszadó esetén például A párt 20, B párt pedig 21 egyezést kapott, viszont A pártnál 3 súlyozott egyezés is szerepelt, B pártnál pedig egy sem, akkor A párt került előbbre a rangsorban. A Szavazatszonda esetében, bár jóval kisebb betűkkel, „nincs válasz” lehetőség is volt, az ilyen válaszok nem kerültek beszámításra. A honlap jobb sarkában lévő ikonra kattintva a felhasználó egy rövid ismer-tetőt talált az adott kérdés háttéréről. A végeredményt prezentáló oldal tartal-mazta a felhasználó és a pártok válaszait a harminc témakörben. A pártok esetében láthatóvá lehetett tenni azokat a megjegyzéseket is, amelyeket a párt képviselői az adott kérdésekhez fűztek. (Ilyen szolgáltatás a Fidesz és az MSZP esetében is működött.)

A Szavazatszonda honlapját összesen 85 133 látogató kereste fel, 63 023 ki-töltést eredményezve. A látogatók átlagban 7 és fél percet töltöttek a honlapon. A Szavazatszonda esetében, első látásra, két tényező okozhatott gondot: a két nagy párt formális együttműködésének hiánya, és a jobbközép médium fel-tüntetése a honlapon.

FŐBB KÖZÖS ELEMEEK

Mindkét honlap esetében az egyes kérdések háromértékű változókként mű-ködtek, a párttal azonos álláspont elfoglalása közelebb vonta, az ellentétes tá-volabb tolta a használót a párttól, míg a „közömbös”, illetve „nem érdekel” opciók köztes értéket jelentettek.

A szavazati tanácsokat adó oldalak számára az az egyik legfontosabb kér-dés, hogy miként rekonstruálják a pártpolitika ideológiai terét, azaz mely ál-lítások és politikai célok kerüljenek a kérdőívre. A szerkesztők mindkét honlap esetében arra törekedtek, hogy aktuális, fontos, közérthető, konkrét, a párto-kat megosztó kérdéseket szerepeltessenek. Ez utóbbi egyben azt is jelenti, hogy a pártversenyt meghatározó kétféle típusú kérdések (a pozicionális és a kon-szenzuális kérdések) közül, mint általában a tanácsadó portálok esetében (Walgrave–Nuytemans–Pepermans, 2009: 1168.), az utóbbiak kimaradnak. Arra is törekedtek a szervezők, hogy a pártok kampánytematikái megközelít-őleg azonos arányban jelenjenek meg. Objektív mérce hiányában nehéz per-sze megítélni, hogy a kérdések jól reprezentálták-e a politikai rendszer leglé-nyegesebb kérdéseit, és hogy a kérdések összeállításra nem kedvezett-e egyes

pártoknak mások hátrányára. Miután a kérdéseket egymástól függetlenül alkották meg a szerkesztők, és miután mindkét vállalkozás esetében nagy szerepe volt az intuíciónak, okkal várhattuk, hogy meglehetősen különböző ajánlásokkal (és ezáltal különböző politikai terekkel) találkozunk a két honlap esetében.

A KÍSÉRLET LEÍRÁSA

Kísérletünk 2010. április 2-án indult. Az első hullám a parlamenti választások első fordulójának napjáig, április 11-ig tartott. Az Ipsos 6641 olyan személynek juttatta el a kérdőívet, aki korábban jelezte, hogy hajlandó online felmérésekben részt venni (mint az Ipsos online paneljének tagjai). A rendelkezésre álló rövid idő alatt 2502 válasz érkezett vissza, vagyis a válaszadási arány 38%-os volt. A kimaradtak és a mintába bekerültek szisztematikus összehasonlítására nem került sor, de a résztvevők valószínűleg a közéleti kérdések iránt érdeklődőbb polgárok voltak, ami egyszerre jelenthetett nagyobb nyitottságot az érvekre, ugyanakkor kikristályosodottabb preferenciákat, ami viszont a befolyásolhatóság ellenében hathatott.

A kérdőívek kitöltése után a válaszolókat négy egyforma nagyságú almintára bontottuk, amelyek a legfontosabb demográfiai változók mentén (nem, korcsoport, lakóhely, iskolai végzettség) reprezentálták a 18 évnél idősebb, legalább hetente internetező népességet. Az első csoportot a Választási Iránytű honlapjához irányítottuk, a másodikat a Szavazatszondához, a harmadikat mindkettőhöz, a negyediket egyikhez sem. Végül 517 paneltag töltötte ki a Választási Iránytűt, 596 a Szavazatszondát, 349 mindkettőt, 1036 egyiket sem. A „mindkettő” esetében különösen nagy volt a lemorzsolódás: sokan félreértve a feladatot, csak az egyik portál kérdőívét töltötték ki, így átkerültek egy másik csoportba. Összevonva a valamely és mindkét smartvote portált meglátogatókat, a Választási Iránytű esetében összesen 926 kitöltésünk lett, a Szavazatszonda esetében 945. A smartvote-os tanács átlagban három nappal előzte meg az országgyűlési választást.

A panel azon tagjai, akik kitöltötték a Választási Iránytűt, a Szavazatszondát, vagy mindkettőt, felkérést kaptak, hogy jellemezzék tapasztalataikat egy újabb, rövid kérdőív segítségével. A kutatásnak ez a szakasza április 8-a és 16-a között zajlott. A Választási Iránytűt 331 paneltag értékelte, a Szavazatszondát 335, mindkettőt párhuzamosan 248. Vagyis összesen 911 válaszoló maradt meg a mintából, 34%-os volt a lemorzsolódás, mindkét portál esetében közel 600 válaszadó által adott értékelés keletkezett.³

A választások második fordulója után, május 5-e és 13-a között újabb kérdőívvel kerestük meg az eredeti válaszolókat. A smartvote portálok kitöltése szempontjából a második hullám résztvevői a következő módon oszlottak meg: Szavazatszonda 455, Választási Iránytű 383, mindkettő 286, egyik sem 603. A

résztevők választási viselkedéséről ebből a kérdőívből szereztünk tudomást: olyan retrospektív kérdésekből tehát, amely majdnem egy hónappal korábbi eseményre utaltak vissza.

FELHASZNÁLÓI ÉRTÉKELÉSEK

Összességében a felhasználók elégedettek voltak a portálok működésével. 93%-uk válaszolta, hogy érdemes volt kitölteni őket. Négyötödük megbízhatónak mondta őket. Mindkét portál esetében a túlnyomó többség úgy vélte, hogy a kérdések jól lefedték a legfontosabb politikai témákat. Csupán 7-8%-nak volt egyértelmű hiányérzete.

1. táblázat. Értékelő attitűdök megoszlása (százalékok).

	A kérdések jól lefedték a legfontosabb politikai témákat.		Mindent egybevéve mennyire bízunk a portálban.	
	Iránytű	Szavazatszonda	Iránytű	Szavazatszonda
Egyáltalán nem	1,5	0,9	4,2	6,0
Inkább nem	6,5	6,4	14,5	13,7
Nagyjából igen	75,7	75,8	69,0	70,4
Teljes mértékben	16,4	16,9	12,3	9,9
N	550	566	550	566

Valamivel kevésbé voltak meggyőződve a megkérdezettek a portálok pártatlanságáról (2. táblázat). A véleményt nyilvánítók 29 (Iránytű) és 33 (Szavazatszonda) százaléka úgy vélte, hogy a kérdések kedveztek bizonyos pártoknak. Leggyakrabban a Fideszt és a Jobbikot gondolták kedvezményezettnek. A valóságban, mint azt alább látni fogjuk, az eredmények nem voltak összhangban a Fidesszel kapcsolatos gyanúkkal. A Jobbiknak viszont, más kisebb pártokkal egyetemben, valóban kedveztek a kérdések abban az értelemben, hogy többeket mutattak közel a párthoz, mint ahányan szubjektíven ezt így gondolták.

2. táblázat. „A kérdőívben olyan kérdések szerepeltek, amelyek egyformán fontosak a pártoknak vagy a kérdések összeállítása egyes pártoknak kedvezett?” (százalékok)

	Iránytű (N = 447)	Szavazatszonda (N = 494)
Egyformán fontosak a pártoknak	71,3	67,2
Egyes pártoknak kedvezett	28,7	32,8

A megkérdezettek 4:3 arányban egyetértettek azzal a kijelentéssel, hogy pártválasztásukat más szempontok irányítják, mint amelyek a smartvote portálok kérdőívein megjelentek. Nem tudhatjuk, hogy pontosan melyek azok a más szempontok, amik a kérdőívekben szereplőknél nagyobb súllyal eshettek a latba. Kézenfekvően ilyen lehetett a párt vezetőjének megítélése, valamint a pártokhoz való érzelmi (pro és kontra) kötődés. A megkérdezetteknek felkínált „Elsősorban a szívemre hallgatva fogok szavazni” és „A programnál fontosabb, hogy ki egy párt vezetője” kijelentések azonban nem korreláltak a más szempontokra való hivatkozással. Továbbá csak egy kisebbség azonosult ezekkel a kijelentésekkel, ez előbbivel 40, az utóbbival 20 százalék, szemben az „Elsősorban az eszemre hallgatva fogok szavazni” kijelentést támogató 90 százalékkal. Az érzelmi és karizmatikus megfontolások természetesen szerepet játszhattak, azonban láthatóan a polgárok jelentős része nem ezekkel és nem a programokkal magyarázza választását. Feltehetőleg olyan értékek, mint a hitelesség, a korrupció-mentesség, a hozzáértés vagy az elszántság játszhattak jelentős szerepet a „kalkulációikban”. Ugyanakkor az eredmények emlékeztetnek arra is, hogy a motivációk szubjektív megnevezését mennyire fenntartásokkal kell kezelni.

AJÁNLÁSOK

A portálok által adott párt-ajánlásokról kétféle információ is rendelkezésünkre áll. Egyrészt a paneltagok beszámolóí, ⁴ másrészt a paneltagoknak a portálokat minősítő értékelései, melyekben jelezték, hogy egyezett-e a kapott ajánlás és a valódi preferencia.

Az ajánlások megoszlásának vizsgálata előtt érdemes emlékeztetnünk magunkat arra, hogy az internetezők több szempontból (kor, iskolázottság, lakóhely stb.) sajátos populációt képeznek. Az átlagszavazóhoz képest a Fidesz-preferencia és az MSZP-preferencia alul-, a többi párt iránti preferencia felül volt reprezentálva a mintánkban. ⁵

A 3. táblázat ⁶ azt mutatja, hogy a Fidesz, az MSZP és az LMP nem kapott annyi javaslatot a portáloktól, mint ahányan támogatták e pártokat. Az LMP harmadannyi ajánlatot kapott, mint amekkora tábora volt a felhasználó paneltagok körében, a valóságos választási eredményekhez képest pedig a legkevésbé a Fidesz erejét tükrözték vissza az ajánlások. Eközben sokan kaptak olyanok Jobbik, Civil Mozgalom-, és MDF-ajánlatot, akik nem ezekre a pártokra szándékoztak szavazni. Az utóbbi két törpepártból középpártokat kreáltak a programok. Mindkét portál ajánlásainak relatív többségét (a mintánkban) a Jobbik kapta. A legszembetűnőbb azonban az, hogy milyen hasonlóan kezelte a pártokat a két portál.

3. táblázat. Az eredeti pártpreferenciák és a portál-ajánlatok összevetése, százalékok

		MSZP	Fidesz	Jobbik	MDF	LMP	Civil
Iránytű (N = 428)	eredeti preferenciák	19,9	34,2	19,9	4,2	18,4	3,3
	ajánlatok a visszaemlékezések szerint	16,1	24,4	26,7	14,3	5,6	12,9
	különbség, kerekítve	-4	-10	+7	+10	-13	+10
Szonda (N = 466)	eredeti preferenciák	19,5	32,5	18,9	4,2	21,0	3,8
	ajánlatok a visszaemlékezések szerint	17,6	21,1	25,3	20,3	6,0	9,7
	különbség, kerekítve	-2	-11	+6	+16	-15	+6

Az ajánlásokról szóló beszámolók⁷ és az eredeti preferenciák egyéni szintű összevetéséből az derült ki, hogy az esetek többségében a kettő eltért egymástól. Az itt elemzett ajánlatoknak 44,6%-a ment ki olyanoknak, akik eleve az adott pártot támogatták. A szocialista (51,5%), fideszes (50,9%), és jobbikos (60,0%) szavazótábor nagyobb részét saját pártjához irányították az oldalak, de a Civil Fórum hívei (34,8%), az MDF-esek (39,1%) és különösen az LMP-szek (15,1%) nagyrészt preferenciáiktól eltérő tanácsot kaptak.

A szubjektív beszámolók (4. táblázat) is hasonló képet, bár részben eltérő arányokat, mutatnak. A megkérdezettek 23 százaléka azt jelezte, hogy preferenciájával teljesen egybevágó ajánlást kapott, míg 52 százalék azt, hogy az eredmény közel volt a valóságos preferenciához. Az utóbbi viszonylag magas arány nyilván részben annak is betudható, hogy a részletes eredmény nem csak egy pártnevet tartalmazott, hanem az összes párthoz való közelséget megmutatta.

4. táblázat. Mennyire volt az eredmény közel az Ön eredeti pártpreferenciájához? (százalékok)

	Iránytű (N =507)	Szonda (N =562)
Nagyon messze volt	10,6	10,8
Meglehetősen messze volt	15,1	17,4
Meglehetősen közel volt	53,0	48,4
Teljesen egybeesett vele	21,3	23,4

A két portálhoz irányított csoport tagjai, a véletlen kiválasztás ellenére, némileg különböztek egymástól, eredeti preferenciáikat illetően. Nem lehetetlen, hogy más vonatkozásban, így például pártosságuk intenzitása tekintetében is különböztek. Ahhoz, hogy a két portál különbségét pontosan meg tudjuk ragadni, olyan összehasonlítható populációkra van szükségünk, amelyek minden releváns vonatkozásban garantáltan hasonlóak. A kísérleti keretnek az a

része, amelyben a résztvevők egy csoportját arra kértük fel, hogy mindkét portált látogassák meg, éppen ezt biztosítja. Ebben a vonatkozásban, kiszűrve mindazokat, akiről valamelyik releváns információ hiányzott, 218 személy viselkedését tanulmányozhatjuk. Az ő megoszlásuk látható az 5. táblázatban.

5. táblázat. A mindkét portált felkeresők megoszlása az ajánlatok tekintetében, százalékok,* N=218

Szonda \ Iránytű	MSZP	Fidesz	Jobbik	LMP	MDF	Civil M.	Iránytű
MSZP	13,3	–	–	1,8	–	0,9	16,1
Fidesz	–	13,8	2,3	2,8	,5	2,3	21,6
Jobbik	1,4	4,6	22,5	1,8	–	1,8	32,1
LMP	1,4	0,5	0,9	9,6	0,5	0,5	13,3
MDF	–	0,5	0,5	0,9	3,21	–	5,0
Civil M.	–	1,8	1,4	–	0,5	8,3	11,9
Szonda	16,1	21,1	27,5	17,0	4,6	13,8	100,0

* A sorok a Választási Iránytű, az oszlopok a Szavazatszonda ajánlásait mutatják. A vastagbetűt az azonos ajánlásokat jelzik.

Az egyező ajánlásokat tartalmazó átlóban a vizsgált csoport 71 százaléka található. Vagyis az eltérő technikával készülő, számos dimenzióban egymástól különböző portálok ugyanazt a pártot ajánlották a látogatók majd' háromnegyedének. Más szóval, a smartvote portálok, mint a politikai hovatartozás felmérésének eszközei meglehetősen magas fokú megbízhatósággal működnek. Az a tény, hogy a legtöbb különbözőképpen megítélt esetben a Fidesz és a Jobbik, azaz két, a választókat tekintve egymást viszonylag nagymértékben átfedő párt, jelentették az alternatív kategóriákat, szintén a portálok egybevághóságát jelzi.

Ugyanakkor az is tény, hogy a kérdezettek 29 százalékát más pártokhoz mutatták közel állónak a tájolók, és akadtak olyan résztvevők, akiket meglehetősen ellentétes karakterű pártokhoz soroltak. Feltéve, hogy a felhasználók preferenciái nem változtak a két kitöltés között, az eltérések a portálok eltérő működési módjából fakadnak.

A fenti táblázat tanúsága szerint a pártok tekintetében a legjelentősebb eltérés (4,6%) a Jobbiknál, a második legnagyobb (3,7%) az LMP-nél volt kimutatható. Érdeemes ezért a portálok kérdőíveit az e pártok által képviselt tematikák szempontjából megvizsgálni.

2010-ben a Jobbik megkülönböztető témái közé tartozott a cigányokkal és egyéb kisebbségekkel való bánásmód, a szociális kártya, a nemzetközi együtt-

működés (pl. NATO, EU) és a rendőrség mellett működő rendfenntartó alakulatok kérdése. A Választási Iránytű a következő kijelentéseket kínálta fel ezekkel a témákkal kapcsolatban: „A nagycsaládok támogatásának elsősorban a közvetlen természetbeni támogatáson, segélyezésen keresztül kell megvalósulnia.”; „Elsődlegesen a gyermekek természetbeni (taneszközök, ételmezés) támogatási rendszerét kell kialakítani, nem pénzt adni.”; „Csökkenteni kell Magyarország szerepvállalását a külföldi katonai akciókban.”; „A homoszexuálisokat ugyanolyan jogok kell, hogy megillessék, mint a heteroszexuálisokat, beleértve a házasságkötés és a gyerekek örökbefogadásának jogát is.”; „A rendőrség mellett nincs szükség más erőszakszervezetre (pl. csendőrségre), a rendőrséget kell megerősíteni, hogy jobban elláthassa feladatát.”; „A jelenlegi rendőrségi szerepekből – a bűnüldözést kivéve – önkormányzati rendőrséget kellene létrehozni.”; „A romák társadalmi integrációját segítő programokra sokkal több pénzt kell fordítani a költségvetésből.”; „Azokat a menekülteket, akik nem fogadják el a mi értékrendünket és képtelenek beilleszkedni a magyar társadalomba, ki kell utasítani az országból.”

A Szavazatszonda által szerepeltetett állítások a következők voltak: „A rendőrség mellett új állami rendvédelmi fegyveres testület felállítása szükséges a vidéki közbiztonság és terményvédelem érdekében.”; „A szegregációt – így például a romák elkülönített oktatását – fel kell számolni.”; „Országos szinten be kell vezetni a szociális kártyát, vagyis segélyből bizonyos árucikkekre, szolgáltatásokra (pl. alkohol, cigaretta, játékgépek) ne lehessen költeni.”

Mint látható, a Választási Iránytű 9, a Szavazatszonda 3 kérdést kínált fel ezekben a témakörökben. Elképzelhető, hogy ez a különbség vezetett az ajánlások eltérő arányára.

Az LMP mindenekelőtt a környezetvédelem és a pártfinanszírozás témáját hangsúlyozta a kampányban, de a választási rendszer arányosságának kérdése is erősen a párthoz kapcsolódott. A két honlap (a választók és a média prioritásaival egybevetően) egyaránt viszonylag kevés figyelmet fordított e témákra. A Választási Iránytű esetében a következő állítások kapcsolhatók ide: „Növelni kell a megújuló energiaforrások felhasználásának támogatását.”; „Bővíteni kell a paksi atomerőmű kapacitását, mert ez a legolcsóbb energia, de a környezetvédelemre ügyelni kell.”; „A parlamenti választások során a jelenlegi vegyes rendszer helyett csak pártlistákra lehessen szavazni, mert ez biztosítja az arányosságot és a többpárt-rendszer megmaradását.”; „A parlamenti helyek csak egyéni választókerületben legyenek megszerezhetők, egyáltalán ne legyen listás szavazás, mert ez biztosítja a valódi többséget és ez kiküszöböli a kispártokat a parlamentből.”. A Szavazatszonda menüjéből szintén 4 állítás emelhető ki: „A választási rendszerünkben meghatározott 5%-os parlamenti bejutási küszöböt csökkenteni kell.”; „A tubesi NATO-radart meg kell építeni, a természetvédelmi aggályok ellenére is.”; „Legyen tilos a dohányzás a nyilvános szórakozóhelyeken.”; „A választások után összeülő új országgyű-

lés egyik első dolga kell legyen a kampány- és pártfinanszírozás jelenlegi szabályozásának átláthatóbbá tétele.”. Ugyanakkor az Iránytű az arányokat tekintve kisebb teret adott e témáknak (a Szavazatszonda teljes kérdőíve jóval rövidebb volt), és az egyik állítás (a paksi erőműre vonatkozó) nem polarizálta a környezetvédelem kérdésében különböző álláspontra helyezkedőket. Ezek a különbségek hozzájárulhattak ahhoz, hogy a Szavazatszonda jelentősebb számú LMP-ajánlást produkált.

HATÁSOK

Az értékelő kérdőív egyik blokkja arra szólította fel a résztvevőket, hogy ők maguk minősítsék a kitöltés hatását. A mindkét portált meglátogatók fele eredeti véleményük megerősödéséről számolt be, és csak 7% jelezte, hogy az élmény hatására megváltoztatta szavazati szándékát. (6. táblázat).

6. táblázat. A különböző hatásokról beszámolók a mindkét tanácsadó portált meglátogatók körében, százalékok, N=248

	Megerősítette eredeti véleményemet	Megváltoztatta a szavazati szándékomat	Teljesen közömbösen hagyott
Iránytű	52	7	41
Szonda	49	7	43

A csak az egyik portált meglátogatóknak is feltettük a hatásra vonatkozó kérdést, de nekik több válaszlehetőséget adtunk, és megengedtük, hogy az egész blokkot kihagyják, valamint hogy egyszerre több hatásról is beszámoljanak, ezért az adatok közvetlenül nem összevethetők. Érdekes ugyanakkor, hogy miközben a „megváltoztatta a szavazati szándékomat” opciót szinte senki nem választotta, 5-6% jelölte be a „segített, hogy eldöntsem, melyik pártra szavazzak” lehetőséget és 6-8% választotta az „arra ösztönzött, hogy vegyek részt a parlamenti választásokon” opciót. Vagyis az aktivizálás tekintetében is körülbelül 7% esetében mutatható ki a hatás – a szubjektív beszámolók alapján.

Áttérve az objektívebb mutatókra, első körben érdemes megvizsgálni, hogy a valamely portált meglátogatók között többen vannak-e olyanok, akik pártpreferenciát változtattak, mint azok között, akik egyik honlapot sem keresték fel. Ha a válasz igen volna, az azt sejtetné, hogy a smartvote oldalak kitöltése új elemet vitt a döntési kalkulációba. Azonban a válasz negatív. A viselkedési preferenciáikat változtatók aránya azok között, akik az Iránytűt keresték fel 27,4% volt, akik a Szavazatszondát 26,1, akik mindkettőt 26,6, akik egyiket sem 24,9.⁸ Vagyis akár kitöltötték a tájolókat, akár nem, a résztvevők háromnegyede maradt az eredeti elhatározásnál. A preferenciáikhoz ragaszkodók és

a változtatók attitűdje nem különbözött az ésszel, a pártvezető minősége alapján, vagy a szívvel történő szavazáshoz való hozzáállásban sem.

Külön megvizsgálva azokat, akikről tudjuk, 1) hogy mi volt az eredeti pártpreferenciájuk (azaz volt nekik ilyen és nekünk elmondták), 2) hogy milyen ajánlatot kaptak a smartvote portáloktól (visszaemlékezéseik szerint), és 3) hogy végül hogyan szavaztak, azt tapasztaltuk, hogy az egyes párt-javaslatot megkapók közül nem szavaztak többen az adott pártra, mint amennyien eleve támogatták. Az MSZP-ajánlatot kapók között például 54-en eleve az MSZP-t preferálták, és végül ugyanennyien szavaztak rá. A többi pártra vonatkozó esetszámok: Fidesz 85:85, Jobbik 50:53, MDF 3:5, LMP 13:12, vagyis érdemi elmozdulás nem történt.

Azok közül, akik más pártra szavaztak, mint amelyikre eredetileg szándékoztak volna, vagy passzívból választóvá váltak, 19% szavazott a portálok által javasolt pártra. Az eredeti elképzelésükhöz ragaszkodók között ennél jóval nagyobb arányban, az esetek 45%-ában esett egybe a szavazat és az ajánlás. Egyértelmű, hogy az ajánlások nem orientálták a preferenciaváltókat.

Végül a mindkét portált meglátogatók körén belül összevethetjük azokat, akiknek különböző pártot javasolt a Szavazatszonda és az Iránytű, azokkal, akik azonos impulzust kaptak. Az ellentmondásos ajánlást kapók között többen (44%) voltak azok, akik más pártra szavaztak, mint amire eredetileg akartak, mint az azonos ajánlásokat kapók között (29%).⁹ Ez az adat már egybevág azzal az elvárással, hogy az egyértelmű üzenetet kapók megfogadják a tanácsot. Azonban két okból is jogosult a szkepticizmus azzal kapcsolatban, hogy az egybevágó ajánlás hatására változott volna meg a viselkedés. Egyrészt, bár a dupla biztatást kapók valamivel nagyobb arányban szavaztak arra a pártra amit ajánlottak nekik, mint akik csak egy portált látogattak meg, a különbség (20% helyett 23,3%) nem szignifikáns a khi-négyzet statisztika szerint (.305). Másrészt lehetséges, hogy az ideológiai szempontból ambivalensebb és pártkötődés szempontjából bizonytalanabbak nagyobb arányban kaptak eltérő ajánlásokat és pártpreferenciájukat annak eleve meglévő felszínessége következtében változtatták meg.

Az áttekintett irodalom alapján azt várhattuk, hogy a portálok megnövelik a részvételi hajlandóságot. Azonban összehasonlítva azokat, akik kitöltötték a smartvote-kérdőívet és azokat akik nem, újfent negatív következtetésre kell jutnunk. A kitöltők ugyan 3%-kal magasabb arányban vettek részt a választáson, mint a nem kitöltők, de ők eleve is nagyobb részvételi hajlandóságot mutattak.

Végül a részvétel szempontjából is összevethetjük az egyértelmű és a kétértelmű párt-ajánlások kapóit. A különbség ebben az esetben jól megragadható.¹⁰ Azok, akiknek ugyanazt a pártot ajánlotta a két portál, 96%-ban mentek el szavazni, az ellentmondásos impulzust kapók csak 87%-ban. Az utóbbiak eredetileg 84 százalékos arányban terveztek elmenni, míg az előbbieknél

csupán 82%-a jelezte az első hullámos kérdőív szerint, hogy részt kíván venni a parlamenti választáson. Az egyik csoport esetében tehát 3, a másik vonatkozásában viszont 11%-os megugrást tapasztaltunk. Az aggregált számok helyett a konkrét egyének változását vizsgálva hasonló arányokra bukkanunk (7. táblázat). Az ellentmondásos ajánlást kapók 3%-a, míg az azonos ajánlást kapók 13%-a mobilizálódott, azaz végül, eredeti szkepszise ellenére, elment szavazni.¹¹

7. táblázat. Az aktivizálódás összefüggése az azonos és különböző ajánlásokkal (N=207)

	nem aktivizálódott	Aktivizálódott
különböző ajánlást kapott	31,9	1,0
azonos ajánlást kapott	58,5	8,7

Ezt a különbséget kétféleképpen lehet értelmezni. Egyrészt plauzibilis, hogy a homályosabb ideológiai profilú polgárokra kevésbé lehet számítani a választásokon, mint az egyértelműbb arcélűekre, és az azonos ajánlást tekinthetjük, ahogy fentebb tettük, egyszerűen az ideológiai határozottság jelzőjének. Ez a magyarázat azonban nem teljes mértékben kielégítő, hiszen hogyha valaki valóban egyértelműen egy adott politikai táborba tartozik, akkor miért bizonytalankodna a részvétel tekintetében néhány nappal a szavazás előtt? Inkább arra kell következtetnünk, hogy itt, és tulajdonképpen csak itt, egyértelműen kitapintható a portálok hatása. A két csoport közötti különbség azt jelezheti, hogy a stimulus erőssége és egyértelműsége mobilizált. Az is egyértelmű, hogy nem az ellentmondásos ajánlás bátortalanított, hanem az egybevágó ajánlás lelkesített. A lelkesítettek létszáma elégséges ahhoz, hogy az összefüggés megjelenjen, de túl kicsi (18 eset) ahhoz, hogy mélyebb elemzésnek vessük alá. Miután azonban szavazatukkal ugyanannyira (vagyis nem jobban) követték a portálokat mint egyéb társaik, levonhatjuk a következtetést, hogy esetükben nem annyira meggyőződésről, mint inkább inspirációról vagy provokációról beszélhetünk.

ÖSSZEFOGLALÁS

Bár a vizsgált honlapok sok részletet illetően különböztek, a kísérletbe bevontak irányába tett ajánlásaik nagyrészt egybevágtak. Figyelembe véve, hogy milyen nagy szerepe volt az intuíciónak a kérdések összeállításánál, és hogy a két szerkesztői team egymástól függetlenül állította össze kérdőívét, a hetven százalék feletti azonosság meglepően magas szám. Valószínű, hogy a polarizált magyar pártrendszer és a résztvevőknek az átlagnál magasabb iskolázottsága és érdeklődése hozzájárult ehhez a magas adathoz.¹² Mindenesetre úgy tűnik, hogy az ideológiai-politikai teret a vizsgált honlapok meglehetősen hasonlóan jelenítették meg.

Ugyanakkor, ahogy ezt elsősorban a Jobbik példája mutatta, a szerkesztőknek nagy figyelmet kell fordítaniuk arra, hogy az egyes pártokhoz kapcsolódó témák milyen arányban jelennek meg a kérdőívben. A pártok közötti arányosságra való törekvés azonban egy nehezen megoldható dilemmát hoz a felszínre. Ha a kis pártok témái ugyanolyan arányban jelennek meg, mint a nagy pártoké, akkor az eredmény valószínűleg a kis pártok túltrevezetése lesz. A különbség oka részben nyilván az, hogy a kis pártok témái a médiában gyakran háttérbe szorulnak. A kérdés az, hogy a smartvote portáloknak feladata-e ezt a kiegyensúlyozatlanságot helyrebillenteni és ezáltal „fair módon” szimulálni a racionális választást? A válasz, véleményem szerint, nemleges, mivel az egyes témák súlya az ország politikai agendájában legalább annyira tükrözheti a közösség valós prioritásait, mint a kommunikációs és politikai intézmények torzító hatásait. Ez egyben azt jelenti, hogy a kísérletben résztvevőknek feltett kérdésünk, miszerint „A kérdőívben olyan kérdések szerepeltek, amelyek egyformán fontosak a pártoknak vagy a kérdések összeállítása egyes pártoknak kedvezett?”, némileg félrevezető volt. Az egyes pártokhoz kapcsolódó témák eltérő súlyozása nem feltétlenül hoz bizonyos pártokat mesterségesen előnyös helyzetbe.

Azonban miután a kérdőívek összeállítói nem tudhatják, hogy az egyes témáknak és az egyes pártoknak pontosan mekkora a társadalmi súlya, és miután minden versengő pártnak igyekezniük kell esélyt adni, ezért nagy valószínűséggel felül fogják reprezentálni a kis pártokat. Ugyancsak ezt a kimenetet valószínűsíti egy másik mechanizmus is, a taktikai szavazás jelensége. A kormányképesebb pártok nem csak az esélyeket „racionálisan” mérlegelők szavazatát gyűjtik be, hanem élvezik az esélyesebbekhez való húzásból és a szélsőségesnek bélyegzett pártoktól való idegenkedésből fakadó előnyöket is.

Ahogy a fenti adatok is mutatták, az ajánlások és a valóságos pártpreferenciák között jelentős volt az eltérés. Ennek két oka lehet. Egyrészt elképzelhető, hogy a honlapok negligáltak fontos politikai kérdéseket. Ennek a feltételezésnek a valószínűségét csökkenti, hogy a két honlap egymástól függetlenül összeállított mérőműszerei meglehetősen hasonló eredményeket hoztak ki. Ugyancsak ez ellen a feltételezés ellen szól, hogy a felhasználók túlnyomó többsége úgy vélte, hogy a kérdések lefedik a fontosabb politikai témákat. A másik kézenfekvő magyarázat az, hogy a polgárok más, nem policy-típusú kérdések kapcsán választanak pártok. Ezt a következtetést sok, választásokkal foglalkozó tanulmány erősíti, és a megkérdezettek relatív többsége is felvállalta, hogy „más szempontok” alapján döntött. Ugyanakkor a két, az irodalomban talán legtöbbször hivatkozott „más szempontot”, az érzelmi motívumokat és a vezető politikus vonzerejét csak a kisebbség jelölte meg döntő tényezőnek.

A valóságos szavazatok vagy szavazatintenciók és az ajánlatok egyezése nem lehet elvárás a VAA portálokkal szemben. Belgiumban a kérdések kivá-

lasztásánál figyelembe veszik, hogy melyek azok, amelyek alapján közelíteni lehet az ajánlásokat a létező pártpreferenciákhoz (Nuytemans–Walgrave–Deschouwer, 2010). Ez érthető, de ugyanakkor veszélyes szempont. A valóságot nem tekinthetjük mércének, a mérce az az ideális és hipotetikus állapot kell legyen amiben mindenki a hozzá leginkább hasonló politikai preferenciákat célul kitűző pártra szavaz.

Összességében, az ismertetett kutatások egy jelentős részének ellentmondva, nem találtam bizonyítékot arra, hogy a kitöltés élménye és a választási tanácsok önmagában aktivizáltak volna, illetve hogy megváltoztatták volna az eredeti pártpreferenciákat. Csak elenyésző számban voltak olyanok, akik, eredeti elképzeléseikkel szemben, a smartvote portálok által kihozott eredményeket követték a 2010-es parlamenti választáson. Úgy tűnik, hogy a polgárok túlnyomó része akkor sem hajlandó pártpreferenciát változtatni, ha egy számára hiteles forrásból tudja meg, hogy másik párthoz áll közel. Ugyanakkor az eredeti preferenciától eltérő vagy egymásnak ellentmondó ajánlásokat kapók sem maradtak nagyobb arányban otthon.

Nem teljesen kizárható azonban, hogy más körülmények között ezek a hatások is bekövetkezhetnek. A mi esetünkben a kísérletben résztvevők nem spontán módon, hanem a mi kérésünkre keresték fel a portálokat. A portálok tanácsát pedig közvetlenül a választás előtt kapták meg, olyan időszakban, amikor a szavazási preferenciák különösen kikristályosodtak. Ezek a tényezők eleve korlátozták a hatás nagyságát.

Továbbá fontos megjegyezni, hogy ha a közvetlen szavazatalakító és mobilizáló hatások csekélyek is, a portáloknak lehet politikai és állampolgári jelentőségük. A honlapokkal kapcsolatos pozitív tapasztalat mindenképpen bátoríthat további tájékozódásra. Németországban a választadók fele mondta, hogy motivált lett további információk begyűjtésére (Marschall, 2005). Finnországban 2007-ben a felhasználók többsége a tanácsadó portálokat jelölte meg a legfontosabb (a választás szempontjából releváns) információforrásnak, a tévé vagy az újságok előtt (Ruusuvirta, 2010). A kitöltők minden esetben ismeretekben gazdagabbnak, felkészültebbnek érzik magukat (pl. Boogers–Voerman, 2003).

Ezekhez a nemzetközi tapasztalatokhoz néhány új megfigyelést is hozzáilleszhetünk. Adataink azt mutatják, hogy a mindkét portált meglátogatók és tőlük azonos ajánlást kapók nagyobb arányban követték az ajánlásokat és különösen nagy számban mentek el szavazni. Az előbbinek lehet ésszerű alternatív magyarázata, az utóbbi azonban arra enged következtetni, hogy a smartvote portáloknak lehet mobilizáló hatásuk. Azonban csak akkor, ha az egyszerű ajánlásnál erősebb stimulust biztosítanak. A kísérlet keretei között az erősebb stimulust a két portál egybevágo ajánlata képviselte, de lehetséges, hogy a valóságban ugyanezt a hatást más módon (például a pártok és a vezetőkhöz való távolságot egyaránt jelezve) is el lehet érni.

Végezetül érdemes ráirányítani a figyelmet arra, hogy miközben a panel-kutatás nem mutatta ki a szavazói preferenciák és viselkedés megváltozását, a résztvevők nagyjából 7%-a (hasonlóan az ismertett nemzetközi kutatások egy részével), beszámolt ilyen hatásról. Ám amíg mások készpénznek vették az önbevallásokból következő arányokat, a jelen kutatás ennél objektívebb mércét keresett, és ez a mérce nem igazolta a csoport meglétét. Nem kizárható ugyanakkor, hogy a smartvote portálok a valóságos szavazásban még meg nem jelenő, de hosszú távon a politikai orientációváltást is elősegítő impulzusokat jelentenek, s a szubjektív beszámolók is ezt tükrözik.

A tanulmánynak nem volt feladata választási pszichológiai modell tesztelése. Azonban félretéve egy pillanatra az indokolt kételyeket fogadjuk el, hogy a racionális viselkedés a portálok által megadott szempontok szerinti választással azonos. Ennek alapján kijelenthető, hogy az internetezők közel fele racionális szavazó. Másik fele azonban megátalkodottan nem racionális: akkor sem vált pártot, ha egy másik hozzá hasonlóbbnak bizonyul. Végül pedig léteznek egy kis csoport, akiket a nagyon egyértelmű (azaz dupla) smartvote ajánlások választási részvételre inspirálnak. Ők tekinthetők a legirracionalisabbnak: az egyértelmű ösztökélés nem a pártválasztásukat erősíti, hanem a politikába való bekapcsolódásukat provokálja ki.

Az individualizálódó és egyre inkább az internetről tájékozódó szavazó viselkedésében, és ezáltal a politika egészének alakulásában, várhatóan jelentős szerepet játszanak majd az itt elemzettekhez hasonló portálok. Szisztematikus kutatásuk a következő évtizedek fontos feladata lesz.

JEGYZETEK

- ¹ Külön köszönet illeti a két vállalkozás főszerzőjét, Tóth Zoltánt és Krizmanits Józsefet, együttműködési készségükért és rugalmasságukért. Köszönöm Holndonner Róbert Lászlónak és Pintér Róbertnek, valamint a Politikaitudományi Szemle két anonim bírálójának kiváló tanácsait.
- ² Pintér Róbert, Szathmáry Gergely és Katona Petra irányították az empirikus munkát.
- ³ A végső eredményeket súlyoztuk, hogy a nem, a korcsoport, a lakóhely és az iskolai végzettség szerint megfelelően reprezentálják az internetezőket. Az alábbiakban tehát az eredmények – az alapegoszlásokat beleértve – súlyozottak.
- ⁴ Miután az SZDSZ nem indult a választásokon, ezért erre a pártra már nem kérdeztünk rá.
- ⁵ Emlékeztetőül a listás szavazatok százalékos arányai: Fidesz–KDNP: 52,7; MSZP: 19,3; Jobbik: 16,7; LMP: 7,5; MDF: 2,7; Civil Mozgalom: 0,9.
- ⁶ A táblázathoz tartozó két alapsokaságot azok alkották, akik az első hullámban beszámoltak pártpreferenciáról, méghozzá a hat itt elemzett párt közül szavaztak volna valamelyikre, meglátogatták a portálok valamelyikét, és emlékeztek arra, hogy mely pártot ajánlották a portálok.
- ⁷ A mindkét portált meglátogatók közül az ellentmondásos ajánlatokat kapókat kiszűrve 640 eset maradt a mintában.

- ⁸ Szignifikanciaszint.91, azaz nem szignifikáns, N=1160.
⁹ Szignifikanciaszint .05, N=168.
¹⁰ Szignifikanciaszint .02, N=208.
¹¹ Szignifikanciaszint.02, N=207.
¹² Némi szerepet a visszaemlékezés szubjektivitása is játszhatott.

IRODALOM

- Boogers, Marcel–Voerman, Gerrit (2003): Surfing citizens and floating voters: Results of an online survey of visitors to political websites during the Dutch 2002 General Elections. *Information Polity*, Vol. 8., No. 1., 17–27.
- Cedroni, Lorella (2010): Voting Advice Applications in Europe: A Comparison. In: Lorella Cedroni and Diego Garzia (eds.): *Voting Advice Applications in Europe: The State of the Art*. Napoli: CIVIS/Scriptaweb, 247–257.
- de Graaf, Jochum (2010): The Irresistible Rise of Stembijzter. In: Lorella Cedroni and Diego Garzia (eds.): *Voting Advice Applications in Europe: The State of the Art*. Napoli: CIVIS/Scriptaweb, 35–46.
- De Rosa, Roberto (2010): cabina-elettorale.it (Provides advice to Italian voters since 2009). In: Lorella Cedroni and Diego Garzia (eds.): *Voting Advice Applications in Europe: The State of the Art*. Napoli: CIVIS/Scriptaweb, 187–198.
- Dziewulska, Agata (2010): Glosuje.com.pl. In: Lorella Cedroni and Diego Garzia (eds.): *Voting Advice Applications in Europe: The State of the Art*. Napoli: CIVIS/Scriptaweb, 217–246.
- Kleinnijenhuis, Jan–van Hoof, Anita M. J. (2008): *The Influence of Internet Consultants*. Paper presented at the conference Voting Advice Applications between Charlatanism and Political Science, Antwerp, 16 May.
- Mykkänen, Juri–Moring Tom (2006): *Dealigned Politics Comes of Age? The Effects of Online Candidate Selectors on Finnish Voters*. Paper presented at the Conference of Politics on the Internet: New Forms of Media for Political Action, Tampere, November 24–25.
- Ladner, Andreas–Fivaz, Jan–Felder, Gabriela (2010): More than toys? A first assessment of voting advice applications in Switzerland. In: Lorella Cedroni and Diego Garzia (eds.): *Voting Advice Applications in Europe: The State of the Art*. Napoli: CIVIS/Scriptaweb, 91–123.
- Marschall, Stefan (2005): The Online Making of Citizens: Wahl-O-Mat. In: Viola B. Georgi (ed.), *The Making of Citizens in Europe: New Perspectives on Citizenship Education*. Bonn: Bundeszentrale für Politische Bildung. 137–141.
- Ruusuvirta, Outi (2010): Much Ado About Nothing? Online Voting Advice Applications in Finland. In: Lorella Cedroni and Diego Garzia (eds.): *Voting Advice Applications in Europe: The State of the Art*. Napoli: CIVIS/Scriptaweb, 47–64.
- Thurman, James–Urs, Gasser (2009): Three Case Studies from Switzerland: Smartvote. *Internet & Democracy Case Study Series*, March 2009. Berkman Center Research Publication, No. 2009-03.3. University of St. Gallen and The Berkman Center, St. Gallen.

- Threchsel, Alexander H.–Mair, Peter (2011): When Parties (also) Position Themselves: An Introduction to the EU Profiler. *Journal of Information Technology & Politics*, Vol. 8: No. 1, 1–20.
- Walgrave, Stefaan–van Aelst, Peter–Nuytemans, Michiel (2008). 'Do the Vote Test'. The Electoral Effects of a Popular Vote Advice Application at the 2004 Belgian Elections". *Acta Politica*, Vol. 43, No. 1, 50–70.
- Walgrave, Stefaan–Nuytemans, Michiel–Pepermans, Koen (2009): Voting Aid Applications and the Effect of Statement Selection. *West European Politics*, Vol. 32, No. 6, 1161–118.
- Zaller, John R. (1992): *The nature and origins of mass opinion*. Cambridge: Cambridge University Press

A HELYI TÖRÉSVONALAK

Tamás Veronika

(PhD hallgató, ELTE Állam- és Jogtudományi Kar, Politikatudományi Doktori Iskola)

ÖSSZEFOGLALÓ

A tanulmány azt a hipotézist járja körül, hogy léteznek olyan konfliktusok helyi szinten, melyek tartósan megosztják a helyi társadalmat, kifejeződésre jutnak a helyi politikában, és tartós törésvonalakká válnak. Nem a klasszikus értelemben vett, Rokkan nevéhez kötődő törésvonal fogalmat veszi alapul, melynél alapvető fontosságú a törésvonal szociodemográfiai kötöttsége, hanem az ún. „new politics” képviselőinek fogalmát, mely a törésvonalakra úgy tekint, hogy azok nem kötődnek a társadalom tagjainak csoport-hovatartozásához. Ennek alapján, a helyi törésvonal fogalma alatt olyan tartós, helyi konfliktusokat értek, melyek megosztják a helyi társadalmat, és melyek a politika szférájában is kifejezésre jutnak; s csoportképző erővel rendelkeznek. A tanulmányban négyféle helyi törésvonal: a településrészek közötti, a személyiségekhez kötődő, az etnikai, valamint az ipari-infrastrukturális konfliktusokon alapuló törésvonalak bemutatására kerül sor konkrét példák alapján.

Kulcsszavak: törésvonal ■ helyi politika ■ konfliktus ■ helyi társadalom ■ helyi önkormányzat

BEVEZETÉS: A FELHASZNÁLT TÖRÉSVONAL-FOGALOM ÉS A VIZSGÁLAT MÓDSZERE

Az önmagában nem kérdés, léteznek-e törésvonalak a helyi politikában. A nagy, makrotársadalmi törésvonalak jelenléte természetesen itt is érezhető és érzékelhető, s hatással van a helyi politikai viszonyokra. Minél nagyobb lakosságszámú településről beszélünk, annál inkább csak a politikai pártok jelenítik meg a társadalom törésvonalak mentén szerveződő politikai tagoltságát (Körösényi–Tóth–Török, 2007). A kérdés az, hogy a településeken léteznek-e olyan helyi szintű konfliktusok, amelyek tartósan megosztják a helyi társadalmat, s a helyi politikában is megjelennek, mint párt- (vagy „többség”) képző tényező? A törésvonal-elmélet helyi szintre történő alkalmazásának relevanciáját mutatja az is, hogy Kunszt Márta, Kaposvárt és Szekszárdot elemző

munkájában (Kunszt, 2005) vizsgálta azt is, milyen törésvonalak voltak jelen a választási kampányban, s ezek között számolt egy ún. „lokális” törésvonallal is, mely alatt azokat a helyi ügyeket értette, melyeknek megjelentek a kampány során.

Hipotézisem szerint tehát, léteznek olyan konfliktusok helyi szinten, melyek kifejeződésre jutnak a helyi politikában, és tartós törésvonalakká válnak. Mindenekelőtt, szükséges tisztázni, hogy milyen értelemben használok a törésvonal fogalmát, hiszen annak többféle értelmezése létezik (Róna, 2008). Nem a klasszikus értelemben vett, Rokkan nevéhez kötődő törésvonal fogalmat veszem alapul, melynél alapvető fontosságú a törésvonal szociodemográfiai kötöttsége, hanem az ún. „new politics” képviselőinek törésvonal fogalmát, mely a törésvonalakra úgy tekint, hogy azok nem kötődnek a társadalomtagjainak csoport-hovatartozásához. Dahl szerint azon kérdések mentén alakulnak ki törésvonalak, amelyek hosszú időn keresztül osztják meg a választókat és heves, komoly konfliktusokhoz vezetnek (Dahl, 1965). Az újabb definíciók komplex törésvonal fogalommal operálnak: Whitefield szerint a törésvonal nem más, mint „politikailag releváns szereplők közötti megosztottság, amely erősen strukturált, tartós és kiemelkedően fontos társadalmi és ideológiai konfliktusban gyökerezik” (Whitefield, 2002: 181; idézi: Róna, 2008.). A helyi törésvonalakról szólva, leginkább Dahl törésvonal-fogalmát használok. Talán túlzásnak is tűnhet a törésvonal-fogalom használata, mégis, többről van szó, mint „egyszerű” konfliktusról. A helyi törésvonal fogalma alatt olyan tartós, helyi konfliktusokat értek, melyek megosztják a helyi társadalmat, és melyek a politika szférájában is kifejezésre jutnak; s csoportképző erővel rendelkeznek.

Részben keresztbe metszhetik a nagy, makrotársadalmi törésvonalakat, de akár egybe is eshetnek azokkal. Ez utóbbi esetben – hasonlóan a „nagy” törésvonalakhoz – felerősíthetik egymás hatását, ezzel növelve a társadalom polarizációját (Enyedi-Körösényi, 2004.). A helyi törésvonalak az adott településen érvényesek, az adott „helyi politikai rendszerben”, és máshol nem; ám ez nem zárja ki, hogy gyakorlatilag ugyanazok a konfliktusok hozzanak létre nagyon hasonló törésvonalakat a különböző településeken (ilyenek, sajnos, az egyre több településre jellemző, lassan makropolitikaivá váló etnikai konfliktusok).

Ilyen, gyakran megjelenő helyi törésvonalak a következők:

- településrészek közötti konfliktusokon alapuló törésvonalak: egy településen belül létrejövő területi konfliktus; a társadalom tagjai területi hovatartozásuk alapján foglalnak állást; (ezek mögött nem ritkán egybecsatolt, egybekényszerített települések állnak; vagy a gettósodás következtében leszakadt városrészek és a település többi része közötti ellentét)

- személyiségekhez kötődő ellentétek: megosztó személyiség lehet a pol-

gármester személye (pl. a képviselőtestület megosztottsága a polgármestert támogatásának létén/hiányán alapul), de megosztó személyiség lehet egy helyi pap vagy egy befolyásos vállalkozó is, ide sorolhatjuk a megosztó „klánokat”, „nagy családokat” is.

– etnikai konfliktuson alapuló törésvonalak: több településen a romák és a többségi társadalom, nem ritkán településrészi ellentét is egyben (gettósodás). De ide sorolható a nagyobb kisebbséggel rendelkező települések és a magyar lakosság közötti választóvonal (pl. sváb falvak); amely ritkán mélyül törésvonal-lá, ám jellemző az etnikai csoporton kívül esők kirekesztése a politikai elitből.

– ipari-infrastrukturális alapú konfliktus: valamilyen nagyobb beruházás, területrendezés okán fellépő konfliktus, mely (elhúzódás, problémák esetén) akár tartós konfliktussá, csoportképző tényezővé is válhat). Ide sorolhatjuk a (és hívhatnánk akár ipari konfliktusnak is) az egy településen jelenlévő nagyvállalat és az ahhoz való kapcsolat csoportképző jellegét, helyi hatalmat befolyásoló mechanizmusait is (pl. Paks – atomerőmű)

– egyéb törésvonalak: például az „agglomerációs törésvonal”: az „újonnan kiköltözők” és az „öslakosok” között.

Természetesen nem mindenhol formálódtak ki ilyen törésvonalak, van, ahol a politikai megosztottság teljes mértékben az országos politikai viszonyokon alapul. A helyi törésvonalak, ahol léteznek, ott viszont alapvetően befolyásolják a politikai szereplők viselkedését, magyarázó tényezői lehetnek például a koalíciós mintáknak, a pozíciók elosztásának.

Céлом jelen tanulmányban, hogy néhány, általam tipikusnak vélt eset szisztematikus elemzésével bemutassam e helyi törésvonalak gyakorlati működését. A helyi politikai törésvonalakat, a tartalmi dimenziókon túl, vizsgálom abból a szempontból is, hogy milyen hatással vannak a helyi politikára: rendelkeznek-e csoportképző erővel, befolyásolják-e a testületi döntéshozatalt.

Az általam néhány példa segítségével vizsgált konfliktusok a fentebb vázolt témakörök körül összpontosulnak, ám ez nem jelenti azt, hogy ne létezhetnének más tárgykörök, melyek mentén helyi törésvonalak jönnek létre. Az elemzés ilyen értelemben tehát nem törekszik teljességre, céлом csupán a törésvonalak helyi szintű működésének, helyi politikára gyakorolt hatásának a bemutatása. Ehhez azokat a témákat emeltem ki, melyeket én a leggyakoribbaknak, a leginkább tipikusnak tartok, ám céлом nem az általánosítás, hanem az egyes típusok modellezése.

Az egyes törésvonalakat esettanulmányok segítségével elemeztem.¹ Az esetek kiválasztásakor elsősorban arra törekedtem, hogy az adott törésvonal jellemzői jól érthetőek legyenek.

A vizsgálatot részben a helyi sajtó segítségével, részben a települések honlapjainak információi alapján mutatom be. Néhány esetben az ügyel érintett civil szervezetek információi is rendelkezésre álltak. (Például a pátyi golfpálya

építését ellenző civil szervezet több honlapot is létrehozott). A kutatás során a helyi sajtóforrások mellett az internetes fórumokon megjelent személyes véleményekre, az érintettek személyes beszámolóira is hagyatkoztam. Ezek a források természetesen nem mentesek az azokat létrehozók személyes véleményétől, sokszor szubjektív nézőpontok jelennek meg. Mivel célom részben a konfliktusok során elfoglalt álláspontok feltárása volt, ez részben hasznosnak bizonyult, a hiteles információk gyűjtését viszont hátráltatta. A helyi források mellett ezért az országos hetilapok és internetes hírportálok anyagait is figyelembe vettem, melyek az adott ügyekben nem rendelkeznek érintettséggel; a hírérték alapján történő szelekció okozta hátrányok viszont ezek is megmaradtak.

2. TÖRÉSVONALAK TÍPUSAI – ESETTANULMÁNYOK

2.1. Településrészek közötti konfliktus

2.1.1. *A konfliktus tartalma*

A településrészek közötti konfliktusok valószínűleg minden településen jelen vannak, ám eltérő intenzitással. Van ahol ez „kimerül” egy enyhe fokú lokálpatriotizmusban, kis „irigykedésben” egy-egy fejlesztés után, ám – a másik végponton – akár odáig is mérgesedhetnek az ellentétek, hogy egy-egy településrész a leszakadás mellett foglal állást.

A településrészek közötti konfliktusok sokféle töről fakadhatnak, én két, általam tipikusnak tartott okra utalnék.

Az egyik a korábban „egybekényszerített” településrészek közötti konfliktusokon alapul. Az 1970-es évek településrendezési folyamata során több önálló települést egyesítettek (pl. Hajdúhadház-Téglás), vagy valamelyik nagyvároshoz csatolták (pl. Miskolc-Tapolca), a racionalizálás jegyében. Ezek a változtatások nem voltak tekintettel a települések hagyományaira, a közöttük lévő különbségekre; így nem csoda, ha a rendszerváltás után, amint azt az önkormányzati törvény lehetővé tette, sorra szétváltak ezek a települések (lásd bővebben a helyi népszavazásokról szóló fejezetet). Az indokok a legtöbb esetben hasonlóak: részben az önálló hagyományokra való hivatkozás szerepel ezek között, részben pedig a fejlesztési és egyéb források elosztásával kapcsolatos elégedetlenség. Noha az ilyen eredetű konfliktusok a legtöbb településen a szétválással rendeződtek, maga a jelenség újra-meg újra visszatér – például a társult képviselő testülettel rendelkező települések esetében.

A másik „alapeset” a leszakadó, „gettósodó” településrészek és a település egésze közötti konfliktus, mely természetesen a legtöbbször etnikai ellentétekkel is párosul: a leszakadó részeket jellemzően roma lakosság lakja. A konfliktus részét képezi egyik oldalon a leszakadás elleni tiltakozás, a fejlesztések

elmaradása miatti elkeseredés, a másik oldalon a többségi oldal sérelme amiatt, hogy el kell tartaniuk a lecsúszó településrészt, ahol a munkanélküliség az átlagosnál magasabb a lakosság körében. Ez a rendkívül sokrétű probléma számos településen jelen van, s a 2000-es évek elejétől tematizálódott igazán. A cigánytelepek, bódésorok, putrik felszámolása az előző rendszerben a legtöbb településen megtörtént, a rendszerváltás folyamatai (munkanélküliség, társadalmi különbségek növekedése) azonban újragenerálták ezt a folyamatot: a rossz környékekről elvándorol a középosztály, s a legszegényebbek ott maradnak. A gettósodás „legjobb” példája Ózd Hétes településrésze.²

A településrészi konfliktusokon alapuló törésvonalak a bevezetőben meghatározott definíción túlmenően – rendelkeznek azzal a tulajdonsággal is, hogy jellemzően kötődnek egy szociodemográfiai változóhoz: a lakóhelyhez is.

Mivel ez a fajta településrészek közötti ellentét és az etnikai konfliktusok a legtöbbször egybeesnek (s így, sajnos, erősítik egymást), a településrészek közötti konfliktusokon alapuló törésvonalakat inkább az előbbi, etnikai problémáktól mentes példán keresztül szeretném bemutatni. Miskolctapolca (Tapolcafürdő) esete a kezdetektől viszonylag jól dokumentált, annak turisztikai jelentőségénél fogva.

2.1.2. Szembenállók

Miskolctapolcán³ a konfliktus alapja a Miskolc város vezetésével szembeni elégedetlenség volt: az itt élők úgy érezték, problémáikat nem orvosolják, nem összpontosul kellő fejlesztési forrás a városrészeire. Az ellentétek megosztották a városrész lakosságát és a helyi politikusokat is: azonban meg kell jegyezni, hogy a Miskolc városi oldalon a lakosság – egészen az elszakadást kezdeményező népszavazásról szóló hírek megjelenéséig – nem is érzékelte a problémát. Így ebben az esetben „törésvonalról” leginkább a politikai elit szintjén beszélhetünk. Ugyanakkor, már-már klasszikussá vált eset Szántód és Zamárdi története, ahol a megosztottság a lakosság szintjén is érzékelhető volt: Szántód település önállóvá válásának megakadályozása céljából az erről tartott egyik helyi népszavazás előtt nagyszámú Zamárdi lakos jelentkezett át Szántódra, hogy így módosítsanak a szavazati arányokon (Nagy–Tamás, 2004).

Tapolcafürdő település leválása (és új nagyközség alakulása) ügyében két népszavazást is tartottak: 2005-ben és 2008-ban; ez utóbbi eredményeként végül önálló település lett a városrészből.

2.1.3. Csoportképző erő – állampolgári részvétel

A tapolcai városrész önálló fejlődését, Miskolcon belüli erősítését több szervezet is a zászlajára tűzte: a Miskolctapolcáért Egyesület, a *Miskolctapolca* Idegenforgalmáért Alapítvány, a Tapolcaiak Kulturális Egyesülete elnöke.⁴ Ezeket a szervezeteket részben a városrész fejlődése iránt érzett elkötelezettségérzés

– és aggodalom – hívta életre, ilyen értelemben tehát szervezett csoportok alakultak ki a konfliktus mentén.

Feith Károly, aki az elszakadást pártolók élén állt, előbb önkormányzati képviselőként, majd a Miskolctapolca Idegenforgalmáért Alapítvány vezetőjeként foglalkozott a településrész problémáival, majd az önállósodás előkészítésével.

A lakosság véleménye a vizsgált sajtóforrásokban⁵ kevésbé jelent meg, e tekintetben a helyi vállalkozók álláspontja került a sajtó érdeklődésének homlokterébe. Eszerint, az állampolgárok (vállalkozók) egy része lát ugyan problémákat, ám azokat nem tartja súlyosnak, míg mások neheztelnek a városvezetésre az elmaradt fejlesztések miatt. „Soha nem volt ilyen szép Tapolca, mint most – hangzott el azon a fórumon, ahol az üdülőtelep vendéglátószervezői gyűltek össze, hogy nem tetszésüket fejezzék ki a lapunkban (Észak-Magyarország) megjelent tapolcai kritikákkal szemben.”⁶

Nemcsak az elégedetlenkedő oldal generál tartósan létrejövő szerveződések; a konfliktus másik oldalán állók – a „többségi településrész” esetében is van példa erre: Kazincbarcikán például a településrészek leválását ellenzők hozták létre az Együtt a várossal egyesületet, melynek célja a város egybentartása, a leválás megakadályozása volt. Az egyesület a későbbiekben lokálpatrióta jellegű civil szervezetként működött tovább.

2.1.4. Testületi megjelenés – politikai hatás

A törésvonal politikai értelemben is éreztette hatását, elsősorban akkor érte el Miskolc város közgyűlésének „ingerküszöbét”, amikor a helyi népszavazás (ok) kezdeményezésére sor került. Tapolca városrész képviselői nyilvánvalóan jócskán kisebbségben voltak a 40 tagú testületben, mely leginkább pártpolitikai szempontból volt strukturált mind a 2002–2006-os, mind a 2006–2010-es ciklusban. Míg 2004-ben a koalíciós partnerek (az MSZP és az SZDSZ) között okozott konfliktust, addig 2008-ban a Tapolca-ügy azonban nem pártos reakciókat váltott ki: a képviselőtestület és a Polgármester egyaránt elleneztek Tapolca leválását. Ez megmutatkozott abban is, hogy a korábban SZDSZ-es színekben politizáló Feith Károllyal megszüntették az együttműködést, a 2006-os választáson már nem indult SZDSZ-es színekben.⁷

Ugyanakkor, a népszavazási kampány során már pártpolitikai témává is vált a városrész ügye: „Szomorú, hogy a városvezetés sikertelen Tapolca-politikája miatt az elkeseredett tapolcai polgárok a Miskolctól való elszakadás mellett döntöttek, Miskolc, és mi, miskolciak szegényebbek lettünk, hiszen idegenforgalmi zászlóshajónkat, a város egyik ékkövét veszítettük el” – fogalmaztak közleményükben az ellenzéki politikusok. Véleményük szerint óriási felelősség terheli a szocialista városvezetést, amely a helyi polgárok véleményét éveken keresztül cinikusan lesöpörte az asztról.”⁸

2.1.5. A konfliktus tartóssága

Fontos kérdés, hogy mennyire tartós az adott konfliktus, hiszen elképzelhetőek olyan nagyobb horderejű ügyek, amelyek megosztják a helyi lakosságot és a politikai elitet, éles ellentéteket okozva, melyek akár keresztbe is metszik a „hagyományos” pártpolitikai megosztottságot, ám hamar elmúlnak, s visszatér minden a „rég” kerékvágásba. Ahhoz, hogy törésvonalról beszélhessünk, fontos, hogy az adott probléma tartósan megossza a helyi társadalmat és a politika szintjén is leképeződjön. Lipset és Rokkan (1967) több évtizedes távlatokban vizsgálta a makrotársadalmi törésvonalakat, én úgy vélem, hogy a helyi törésvonalak esetében a legalább 2-3 választási cikluson – tehát 8-12 éven keresztül – létező megosztottságok tekinthetők „helyi törésvonalnak”.

A miskolc-tapolcai problémák gyökere a rendszerváltás időszakára nyúlik vissza – noha Tapolca '45 előtt volt önálló település (tehát nem a szocializmus időszakában kényszerítették Miskolchoz) – ekkor, az országosan tapasztalható önállósodási hullám hatására – jelentek meg elsőként azok a hangok, melyek felvetették a településrészt Miskolctól való függetlenedésének lehetőségét.⁹ A 2002–2006, illetve a 2006–2010 közötti ciklusokra vált élesebbé a konfliktus „miután sorozatosan csalódtak” a városvezetés Tapolca-politikájában.

Az említett Szántód-Zamárdi konfliktus lezárására is közel 10 év huzavona után került sor.

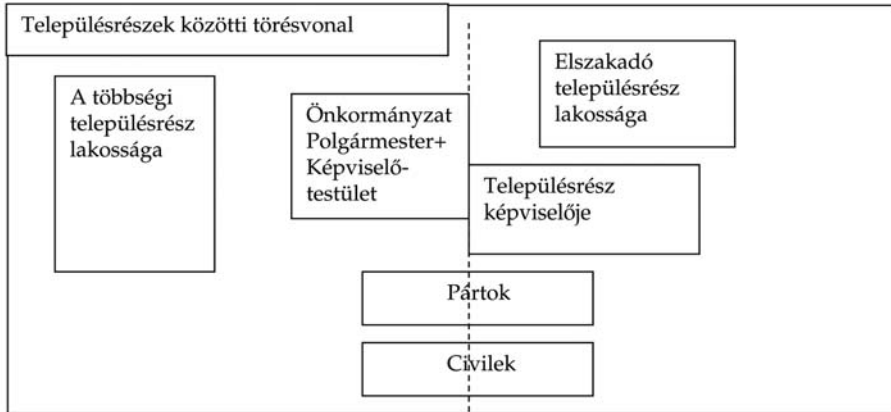
2.1.6. *Viszony a makrotársadalmi, ill. más helyi törésvonalakkal*

Tapolca esetében az önállóság mellett, illetve ellen állást foglalók pártok felett átívelő koalíciót alkottak.

2004-ben e leválást kezdeményező a koalíciós partner, Feith Károly (SZDSZ) vezetésével Miskolc-tapolcán megalakult az a hattagú bizottság, amely az üdülőközpont Miskolcra való leválását készítette elő. Az elszakadás kezdeményezője Feith Károly, aki SZDSZ-es listán jutott be Borsod megye székhelyének képviselő-testületébe. Vele szemben a városrész területi képviselője, az MSZP-s Borkúti László érthetetlennek tartja e törekvést. Mindketten a várost vezető koalíció tagjai voltak.¹⁰

A 2008-as népszavazásra változott a helyzet: „Minden közgyűlési frakció ellenzi Tapolca leválását” – nyilatkozta a miskolci polgármester, aki közleményt is adott ki az eredményes – és leválást támogató – népszavazás után.

Ahogy korábban említettem, a 2008-as népszavazási kampányban már pártpolitikai szempontok is helyet kaptak: noha a leválást egységesen ellenezték, a jobboldali pártok a szocialista városvezetést okolták a kialakult helyzetért. 2010 tavaszán, az országgyűlési választási kampányban Tapolca ügye, mint pártpolitikai viták tárgya került elő: Nagy Kálmán, a Fidesz–KDNP országgyűlési képviselőjelöltje bírálta az MSZP-s Káli Sándort a városrész rendezetlen helyzete miatt.¹¹ A polgármester sajtóközleményben fejtette ki ellenérveit.¹²

1. ábra. A településrészek közötti törésvonal: a helyi politikai szereplők helyzete.

2.2. Személyekhez kötődő törésvonalak

2.2.1. A konfliktus tartalma

A személyiségekhez kötődő ellentétek, konfliktusok nem ritkák a helyi politikában, ám az országosban sem: közismert jelenség, hogy a pártok vezető politikusai iránti szimpátia, az általuk képviselt politikával szembeni lojalitás vagy éppen ellenérzés csoportképző, a politikát strukturáló tényező lehet (klasszikus példája ennek a Deák-párt a XIX. szd. második felében). A politika perszonalizációja, azaz a jelenség, hogy a személyiségek meghatározó jelentőségűvé váltak a politikában, helyi szinten is érzékelhető. Különösen igaz ez a polgármester esetében, akinek kiemelkedő jelentősége már korábban is nyilvánvaló volt a helyi politika kutatói számára (Pálné, 2008).

A helyi politikában is gyakorta előforduló jelenség, hogy egy-egy nagyobb formátumú személyiség (polgármester, pap, vállalkozó, jegyző) és tevékenysége megosztó tényezővé válik, mely a helyi politikában is leképeződik, tartósan megosztja a helyi társadalmat és politikai elitet, esetleg csoportok létrejöttének alapja lesz a hozzájuk való viszony. A személyekhez kötődő törésvonalak körébe sorolhatóak – véleményem szerint – azok a konfliktusok is, ahol nem kifejezetten egy személy, hanem egy család, „klán” a meghatározó a helyi elitben, és a hozzá fűződő viszony osztja meg a lakosságot, és a helyi politikát. Erre az esetre példa a Szabolcs Szatmár Bereg megyei Tuzsér község, ahol a helyi orvos három lánya (mint a mesében) a polgármesternek, illetve helyi elit befolyásos személyiségeinek a felesége lett: „Valamennyi Török lány a falu egy-egy kiemelkedő személyéhez ment férjhez, és ezzel kialakult a helyi elit egy viszonylag zárt köre, amelynek tagjaira részben mintha öröklődött volna a te-

kintély, részben azonban maguk is sokat tettek azért, hogy tiszteljük őket, hiszen valamennyien diplomás emberek, és igyekeznek a település érdekeit szolgálva dolgozni.” (Szabó, 2010:3) Ehhez a nagycsaládhoz fűződő kapcsolat meghatározó a településen, a polgármesternek a rendszerváltás óta csak két választáson akadt kihívója.

Más eset, amikor magának a személynek a ténykedése, elképzelései, stílusa osztja meg a településen élőket, illetve a helyi képviselőtestületet. Az alábbiakban ezt az esetet tárgyalom részletesebben.

Természetesen mondhatnánk, hogy mindenhol meghatározó a település első emberéhez való viszony – én abban az esetben tekintem ezt „törésvonal”-nak, ha a bevezetőben vázolt alapfeltételeknek megfelel: tartós megosztottság, mely a politikai elitben és a lakosságban egyaránt megtalálható, csoportképző erővel bír, s képes felülírni a pártpolitikai megosztottságot, ill. más törésvonalakat (bár egybe is eshet azokkal).

A személyekhez fűződő törésvonalak bemutatásához Kecskés János, Rákócziújfalu polgármesterének esetét vizsgálom részletesebben,¹³ aki 1994 és 2008 között viselte ezt a tisztséget. A településen kifejezetten a polgármester személyéhez fűződő viszony határozta meg a helyi politika alakulását ebben az időszakban.

2.2.2. Szembenállók

Rákócziújfaluban a polgármester, és a hozzá kötődő képviselők, személyek álltak az egyik oldalon, míg a másikon a Papp János (későbbi polgármester) és támogatói köre. A lakosság, valamint a politikai elit megosztott volt a kérdésben.¹⁴

2.2.3. Csoportképző erő, állampolgári részvétel

Ha a társadalmi megjelenés szintjét vizsgáljuk, sokkal egyértelműbb a helyzet Rákócziújfalva esetében: „Megosztott a falu: az egyik fele képes lett volna egy kanál vízben megfojtani a településvezetőt, a másik viszont a végsőkéig kiállt mellette.”¹⁵ A polgármester és tevékenysége ellen lakossági tiltakozás is volt: az iskolaigazgatót vette védelmébe az a kb. 150 állampolgár, aki, miután a testületi ülésen való részvételüket megakadályozták, a hideg, esős idő ellenére tiltakozott a Város háza előtt. Kecskés János és két képviselő bezárkózott az épületbe, s csak rendőri védelem alatt voltak hajlandóak azt elhagyni.¹⁶

2.2.4. Testületi megjelenés – politikai hatás

Rákócziújfalu esetében szinte teljességgel megbénította a testületi munkát a polgármester személye körüli megosztottság. 2007 márciusában néhány képviselő kezdeményezte a polgármester „menesztését”, válaszul a polgármester a költségvetés elfogadása előtt berekesztette a testület ülését. Máskor a testület tagjai távolmaradásukkal tiltakoztak, így határozatképtelenség miatt nem lehetett az üléseket megtartani. A 2006–2010-es ciklusban még alpolgármes-

tert sem sikerült választani, s a 2007–2008-as időszakban gyakorlatilag a testület néhány tagja irányította a falut. A döntéshozatal paralízise a település fejlődésének megakadását hozta magával: mivel e „csonka” testület nem volt képes, csak a napi szintű működés biztosítására, nem tudtak hosszú távra tervezni, pályázatokat beadni, különböző új projekteket elindítani, a falu fejlődése lelassult, stagnált.

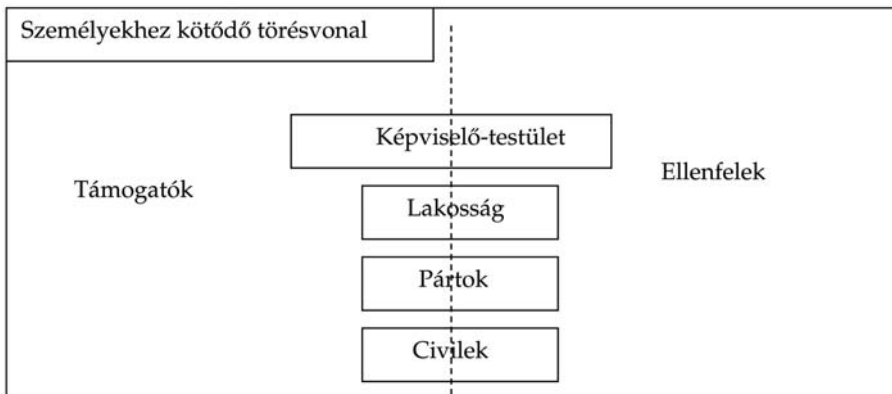
2.2.5. A konfliktus tartóssága

A rákócziújfalusi polgármester, Kecskés János, 1994 óta viseli tisztségét, s a személye körüli konfliktusok kezdete is ekkorra tehető; először 1996-ban tartottak a településen időközi választást a testület önfeloszlatása miatt. 2008-ban mondott le – egészségügyi okokra hivatkozva – tisztségéről. A hatalomban töltött 14 év időszaka után munkásságának megítélése körül még folynak ugyan viták, ám távozásával a személye körüli ellentétek elsimultak. Az új polgármester, Papp János, a korábbi „második helyezett” lett, míg Kecskés támogatója nem kapta meg a szükséges támogatást. Kecskés megőrizte korábbi politikai befolyását: perek sorozatát indították az új polgármester ellen, akit végül fel is függesztettek tisztségéből.

2.2.6. Viszony a makrotársadalmi, ill. más helyi törésvonalakkal

Azt, hogy a makrotársadalmi törésvonalak megjelentek-e, nem könnyű részletes empirikus adatfelvétel nélkül megállapítani. A pártok, és a pártrendszer azonban leképezi azokat, így fokmérőként használhatjuk a pártpolitikai megosztottság meglétét, vagy annak hiányát.

Rákócziújfaluban mind a megosztó polgármester, mind az ellene induló jelöltek függetlenként indultak a választásokon, s a képviselőtestület tagjai is, pár kivétellel, függetlenek voltak.

2. ábra: A személyekhez kötődő törésvonal: a helyi politikai szereplők helyzete.

2.3. Etnikai konfliktuson alapuló törésvonalak

2.3.1. A konfliktus tartalma

Több településen a romák és a többségi társadalom között feszülő ellentétéről van szó, amely nem ritkán településrészi ellentét is egyben, amennyiben az adott kisebbség egy meghatározott területen él (gettósodás folyamata). Két jól ismert példája ennek: Ózd Hétes városrésze, ahol teljesen végbement a gettósodás folyamata, és Miskolc Avas lakótelepe, ahol (még) nem.

Ide sorolható a nagyobb kisebbséggel rendelkező települések és a kisebbségben maradt magyar lakosság közötti választóvonal (pl. sváb falvak) esete, amely ritkán mélyül törésvonallá, ám jellemző az etnikai csoporton kívül esők kirekesztése a politikai (gazdasági, stb.) elitből. Ennek háttérében azonban nem etnikai konfliktus áll, hanem érvényesül az a tendencia, hogy az emberek szívesen választják meg a helyi kötődésű, születésű jelölteket, a több generáció óta itt élő családok sarjait, akik ráadásul nagyobb mértékben rendelkeznek a sikeres választási kampány lefolytatásához szükséges kapcsolati (és anyagi) tőkével is. Az elmúlt évtizedben a belső vándorlás folyamata konfliktusos helyzetet idézett elő: a fővárosból az agglomerációs településekre való kiköltözés mintegy felhívította ezeknek a településeknek a lakosságát, latenszen megjelent az ellentét az „őslakosok” és a „jöttmentek” között. Ez a konfliktus csak részben etnikai színezetű, hiszen a fő problémát nem a kiköltözők etnikai hovatartozása jelenti a helyiek számára, hanem egyszerűen a helyi kötődés hiánya. (Váradi, 1999.) Példaként több sváb települést is meg lehet említeni: Pilisvörösvárott például, ha vetünk egy pillantást a helyi képviselők névsorára, a családnevek túlnyomó része sváb eredetű.¹⁷

Az alábbiakban Érpatak esetét vizsgálom meg. Ezen a kistelepülésen a polgármester sajátos modellt vezetett a helyi roma kisebbséggel kapcsolatos folyamatos problémák megoldására: „Az érpataki modellnek három pillére van, vázolta alapvetéseit Orosz Mihály Zoltán. „A rend a kulcsfogalom.”¹⁸ A rendőrséggel való szorosabb együttműködés, hatékonyabb rendőri munka; az érintett hivatali szervek folyamatos együttműködése: „Orosz a polgármester, a jegyző, a rendőrkapitány, az adóügyi előadó, a jogi előadó, a gyámügyi előadó, a mezőőr, a védőnő és egyéb kulcspozíciók betöltőinek szoros együttműködését várja el.” Valamint, „Mindenkinek segítenie kell a rendőrség munkáját. Ha a jegyző, az ügyész és az egész önkormányzat szinergiában dolgozik a rendőrséggel, a szervezet hatékonyan tud működni. Tekintélye helyreáll, és képes érvényt szerezni a törvényeknek.”¹⁹

Túl az országos sajtóvisszhangon, a helyi lakosok és politikusok is eltérően ítélték meg a polgármester ténykedését.

2.3.2. Szembenállók

Az etnikai konfliktusok jellemzője, hogy – egészen a legutóbbi időkig – a politika „tabu” témájának számítottak, különösen a cigánysággal kapcsolatos attitűdök. A probléma szélsőjobboldali politikai erőik, illetve szervezetek által történő tematizálását megelőzően kevés „állásfoglalás” áll rendelkezésünkre, ami megnehezíti a szereplők azonosítását. Jellemző, hogy a többségi, „magyar” lakosság áll az egyik oldalon, különösen annak jobb módú, polgárosultabb része, míg vele szemben a roma kisebbség, kiegészülve az elszegényedett, gyakran hasonló szociális problémákkal küszködő magyar lakossággal, akik részben családi kapcsolataik, részben lakóhelyük miatt közelebb állnak a roma lakossághoz. Érdekes, hogy e körben éppúgy tapasztalható az azonosulás a kisebbségi csoporttal, mint az attól való elzárkózás, illetve a lecsúszott státusért annak bűnbakként való megjelölése. (Lázár 1996). Tehát több településen nem is annyira „etnikai kisebbség”, hanem „szociális kisebbség” jelenik meg, utóbbi esetében természetesen egy etnikum (a roma kisebbség) tagjai felülreprezentáltak (etnikai hátterű szociális kisebbség lásd: Örkény-Vári, 2009.)

A szereplők azonosítása a társadalom szintjén – a fentiektől eltekintve – könnyű, hiszen egy meghatározott kisebbséghez való tartozás mentén húzódik a választóvonalak.

Az érpataki esetben a polgármester és a település magyar lakossága áll szemben a roma lakossággal. A polgármester ezt ugyan úgy fogalmazza meg, hogy „az ellenség, aki ellen a háború folyik, „a romboló”. „Aki rombol, azt ellenségnek tekintjük, és kökeményen felvesszük a harcot ellene. Amíg meg nem változik, el nem költözik, vagy börtönbe nem tesszük.”. Annak ellenére, hogy nem faji alapon tesznek különbséget, elismeri, hogy javarészt a romákkal vannak problémák. „Szerinte a cigányság négy csoportból áll: „Van egy szűk bűnözőréteg, egy szűk együttműködő, beilleszkedni vágyó réteg, egy szűk megélhetési szaporodásból élő réteg. A többség pedig ingadozik.” Orosz Mihály Zoltán elmélete szerint a három szűk csoport, kiegészítve a jogászok, a cigányokat hergelő értelmiségiekkel, befolyásolja a többséget. Ha sikerült visszafogni a bűnözőket, és lecsitítani a jogászok, a pozitívabb példát mutató alkalmazkodók lesznek a hangadók.”²⁰

A polgármester módszerével elsősorban a helyi értelmiségiek és holdudvaruk, valamint a kisebbségi önkormányzati vezetők szálltak szembe.

2.3.3 Csoportképző erő, állampolgári részvétel

Érpatakon a polgármester áll szemben a helyi tanító, Szöllősi Gábor körül csoportosuló ellenzékkel. „A polgármester tevékenysége miatt törésvonal alakult ki a faluban. Vannak akik támogatják, vannak, akik ellene vannak. Van neki az a szlogenje, hogy aki nem áll be a sorba, az ellenség. Ezzel a semlegeseket is maga ellen fordítja. Most ha falunap van, csak az ő emberei jönnek, a többiek otthon maradnak. Ugyanígy van minden mással is. Kettészakadt a falu.”²¹

A falu megosztottságát szemlélteti a 2010-es választás eredménye: Orosz Mihály Zoltán csupán 43 szavazattal nyert. (Szöllősi az utolsó nap visszalépett, mivel csak a pere miatt jelöltette magát. Orosz ellenfele Nagy Imre volt.)

2.3.4. Testületi megjelenés – politikai hatás

Nagyobb módszertani nehézséget jelent annak meghatározása, hogy a helyi politikusok melyik oldalon állnak, megjelenik-e a törésvonal a testületben. Egészen a legutóbbi időkig, a romakérdést tematizáló Jobbik (és különböző szervezetek) megjelenéséig nem volt szalonképes a nyílt cigányellenesség a képviselőtestületekben, a médiában; és explicit formában sok helyen ma sem jelenik meg. Ugyanakkor, tetten érhetőek az eltérő álláspontok az ún. „rendpárti” és „jogvédő-liberális” képviselők közötti ellentét formájában.

A vizsgált érpataki esetben a polgármester és köre a „rendpárti” álláspontot fogalmazza meg. Ők maguk nem is tekintik intézkedéseiket rasszistának: „A hátrányos helyzetűeknek segítettünk, nem tettünk különbséget faji alapon.”²²

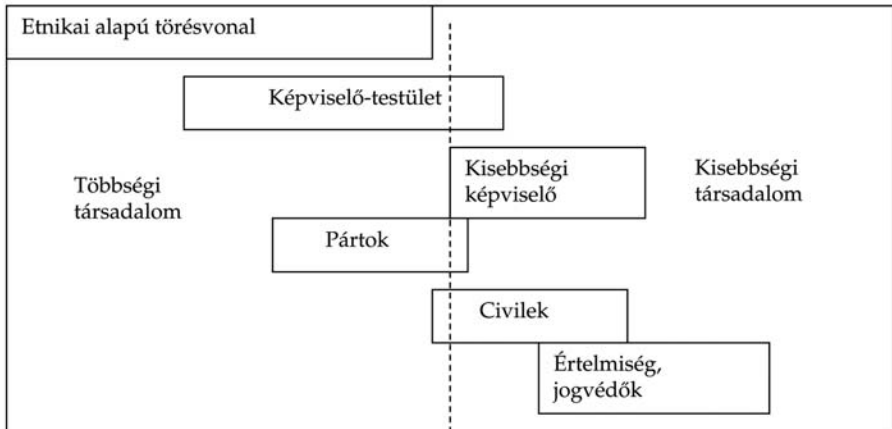
A pártpolitikai megosztottság azért jelen van: a polgármester Jobbikos kötődésű, volt a faluban gárdafelvonulás is, a szoboravatások a szélsőjobbos különbségek közepette zajlottak.

2.3.5. A konfliktus tartóssága

A vizsgált érpataki esetben még nem lehet azt pontosan megállapítani, hogy ez a konfliktus megoldódik-e, mennyire bizonyul tartósnak. Annyi elmondható, hogy annak kialakulása hosszabb, a rendszerváltás óta tartó folyamat eredménye volt: a roma lakosság egzisztenciális ellehetetlenülése, problémáik újratermelődése a 90-es évek eleje óta tart, az ezzel együtt járó következmények: bűnözés emelkedése, a szociális ellátórendszerrel való függőség, mely a konfliktusok generáló tényezői voltak, az elmúlt két évtizedben fokozatosan erősödtek föl, és jutottak el a jelenlegi szintig. A további összeütközéseket is létrehozó „érpataki modell” sikeressége még nem bizonyítható, és azzal együtt sem biztos, hogy a konfliktusok elüléséhez vezet.

2.3.6 Viszony a makrotársadalmi, ill. más helyi törésvonalakkal

Az érpataki esetben, a polgármester, mint markáns helyi politikai szereplő, már személyében is megosztottságot generál, így elmondható, hogy ez az etnikai törésvonal egybeesik a polgármester személye által generált törésvonallal. Abból kifolyólag, hogy egy viszonylag kis településről van szó,²³ a nagyobb társadalmi törésvonalak jelenléte kevésbé érzékelhető: a helyi képviselők többsége független, a parlamenti pártok (a FIDESZ-KDNP kivételével) nincsenek jelen.

3. ábra: Az etnikai alapú törésvonal: a helyi politikai szereplők helyzete

2.4. Ipari-infrastrukturális konfliktus

2.4.1. A konfliktus tartalma

Ez egy elég sokszínű kategória: azok a konfliktusok tartoznak ide, melyek valamilyen nagyberuházás, építkezés, területrendezés okán osztják meg a helyi társadalmat s a politikai elitet. Hasonló a helyzet azon települések esetében, ahol valamilyen nagyvállalathoz való viszony alakít ki szembenálló csoportokat. Ennek gyakori példája a multinacionális vállalatok áruházainak beengedése, az annak mentén létrejövő konfliktus. Van, ahol a település mellett működő nagyüzem, és annak jelentősége olyan nagy, hogy a helyi politikát alapvetően befolyásolja: pl. Százhalombatta – MOL; Paks – atomerómű. A konfliktus itt nem nyílt, hanem egy választóvonalat jelent: azok között a csoportosulások között, melyek jó viszonyt ápolnak a kérdéses gazdasági szervezetek, és azok között, akik nem, vagy ellenzik annak túlsúlyos jelenlétét. Változó tehát, hogy kialakul-e ki helyi politikai konfliktus vagy sem; illetve, hasonlóan a többi esethez; annak intenzitása eltérő lehet.

A csoport sokszínűségéből adódik, hogy egyik kiválasztott eset nem modellezi teljes mértékben a bemutatni kívánt kategóriát, annak csupán egy lehetséges megjelenésére világít rá.²⁴

A pátyi golfpálya építése körül kialakult konfliktus esetét jórészt a Páty Nem Eladó Civil Összefogás honlapjának²⁵ információi, illetve a NIOK Alapítvány Nemzetközi RECE programja számára készült esettanulmány²⁶ alapján dolgozom fel.

2002-ben testületi jóváhagyás született arról, hogy egy Páty melletti területre színvonalas golfpályát építhet ki a beruházó. Ez a későbbiekben kiegészült konferencia-központtal, más építményekkel, végül pedig már egy lakó-

park építése is szerepelt a tervekben. A konfliktus kiváltója az volt, hogy az eredetileg jóváhagyott tervekhez képest lényegesen nagyobb nagyságrendű beruházással nőtte ki magát az eredeti terv. Ez pedig már jelentős vitát generált mind a lakosság, mind pedig az önkormányzati vezetők körében.

2.4.2. Szembenállók

A pátyi golfpálya esetében a támogatók legfőbb érve a település fejlődése volt, a golfpálya, lakópark, majd iskola, óvoda építésének ígérete vonzó volt mind a vezetők, mind az állampolgárok számára: a befektető Grupo Milton ráadásul egy francia sztárépítésszt (Jean Nouvel) nevezett meg tervezőként. Az idegenforgalom fejlődése nagyobb bevételt, a megépülő objektumok jobb infrastruktúrát hoztak volna magukkal. Az ellenzőket pontosan ez a kép riasztotta el. Lakópark, új beköltözők, rengeteg átutazó turista, külföldi: ez mind a nyugalom, a hagyományos életforma felfordulásához vezet. Többen nem hittek a befektetői csoport ígéreteinek, megbízhatatlannak tartották azt. A képviselőtestület megosztott volt az ügyben, Tollner József helyi képviselő volt ezek közül a beruházás talán legharcosabb ellenzője, több feljelentést is tett az ügyben. A pátyi polgármester, Bognár András viszont az ügy támogatójaként jelent meg.

A lakosság leginkább ellenkező tagjai megalapították a Páty Nem Eladó Civil Összefogás nevű civil szervezetet, melynek célja a beruházás megakadályozása volt; minden lehetséges fórumon tiltakoztak, még népszavazást is tartottak.

Annak ellenére, hogy alapvetően az egy településen belüli helyi törésvonalakról van szó, itt érdemes megemlíteni, hogy a szembenállók között megjelentek szereplőként a környékbeli települések, elsősorban Telki önkormányzata és lakosai, mint a beruházás ellenzői.

2.4.3. Csoportképző erő, állampolgári részvétel

Pátyon viszont a lakosság nagyarányú részvételével számolhatunk. A pátyiak megosztottak voltak a beruházás megítélésében, a környékbeli települések lakói viszont egyértelműen elleneztek azt. Különösen az ellenzők fejtettek ki nagy aktivitást: rengeteg bejegyzés, hozzászólás születtett online fórumokon, lakossági fórumokat tartottak, helyi népszavazást kezdeményeztek. A 43,1 százalékos részvétel miatt a helyi népszavazás érvénytelen lett. A 2260 érvényes szavazatot leadó helyiek közül 1494-en az „igen”, 766-an a „nem” választ jelölték meg. Ez azt jelenti, hogy az urnákhoz járulók közül kétszer annyian szeretnék a jelenleg érvényes szabályozási terv érintetlenül hagyását, mint ahányan módosítanának rajta, lehetővé téve a nagyberuházás megvalósulását.

Még fontosabb, hogy a beruházás elleni tiltakozás tartós csoportot is létrehozott: az említett civil szervezet, a Páty Nem Eladó Civil Összefogást a beruházás ellenzői hozták létre, s azóta is működik.

2.4.4. Testületi megjelenés – politikai hatás

„A pátyi önkormányzati képviselők megosztottak voltak az ügygel és az ahhoz kapcsolódó egyeztetéssel kapcsolatban is. A 10-ek (a beruházást támogató képviselők) annak ellenére, hogy mindent megtettek a beruházás létrehozásáért, és az ellenző hangok letöréséért, a felszíni kommunikációjukat nézve az egyeztetés, a széles körű véleménybekérés mellett voltak.” (NIOK, esettanulmány 7.o).

A független Bárdos András polgármestert a pest Megyei Bíróság 2009. júliusában tisztségéből felfüggesztette. 2010-ben ugyan indult a választásokon, ám már nem szavaztak neki bizalmat az állampolgárok, utóda Székely László lett, bár csak 3%-kal kapott több szavazatot. Székely László a beruházás ellenzőjeként jelent meg a viták során, az Összefogás a faluért mozgalom jelöltjeként nevezte meg magát a választások után (hivatalosan függetlenként indult).

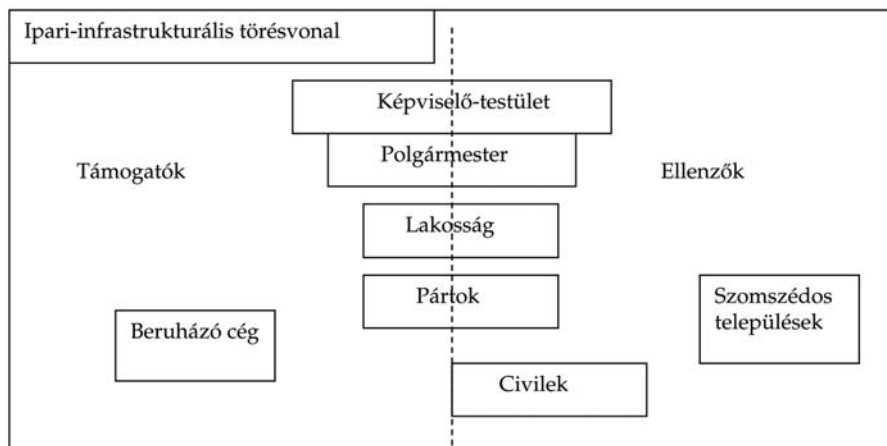
Meg kell jegyezni, hogy 2009-ben nemcsak a golfpálya ügye, hanem egy sor más probléma is mélyítette a politikai megosztottságot a faluban: vezetőváltások az önkormányzati intézmények élén, a helyi újság (Pátyi Kurír) főszerkesztőjének leváltása, stb.

2.4.5. A konfliktus tartóssága

Pátyon csak részben beszélhetünk tartós, ciklusokon átívelő megosztottságról, hiszen a beruházás körüli viták kb. 2002-ben indultak, és 2009–10-re összefonódtak a többi helyi politikai problémával, s hatalomváltáshoz vezettek. Ekkor már a lakosság túlnyomó része is a beruházás ellenzőjeként jelent meg. Ugyanakkor, a beruházás korábbi támogatói még mindig helyet tudtak szerezni a testületben, és, mint említettem a korábbi polgármester jelentős számú szavazatot kapott. 2010-ben egyébként a beruházó végül feladta golfpálya építési terveit,²⁷ különösen miután az ombudsman kijelentette, hogy jogszabályellenesnek tartja az azt lehetővé tévő önkormányzati rendeletet, valamint általánosságban a beruházás sérti a lakosok és a környékbeli településeken élők egészséges környezetbe való jogát.

2.4.6. Viszony a makrotársadalmi, ill. más helyi törésvonalakkal

A pátyi esetben, noha a kezdetekkor ez nem volt egyértelmű, hiszen javarészt független, illetve civil szereplők álltak szemben egymással, azt figyelhettük meg, hogy az országos pártok fokozatosan „rátelepednek” az ügyre, annak jelentősége, és társadalmi támogatottságának emelkedése okán. 2010-ben már egyértelműen jobboldali kötődésűek az ellenzők, a polgármester bemutatkozásában kiemeli: „Nemzeti elkötelezettségem ismert, 2003-tól a pátyi Hun-Magyar Hagyományörző Alapítvány elnöke vagyok.”²⁸ A beruházást támogató oldal szocialista kötődését emelték ki sokan, részben a Grupo Milton révén, de más, MSZP-s képviselőkkel is összefüggésbe hozták.²⁹

4. ábra: Az ipari-infrastrukturális törésvonal: a helyi politikai szereplők helyzete.

3. ÖSSZEGZÉS

A tanulmányban arra kerestem a választ, hogy a különböző helyi politikai konfliktusok felfoghatóak-e törésvonalaként, illetve magyarázhatóak-e a törésvonal elmélet segítségével. Nem a klasszikus, hanem a „new politics” elmélet által meghatározott törésvonal fogalmat használtam, s a helyi törésvonal fogalma alatt olyan tartós, helyi konfliktusokat értettem, melyek megosztják a helyi társadalmat, és melyek a politika szférájában is kifejezésre jutnak; s csoportképző erővel rendelkeznek. Négyféle törésvonalat próbáltam meg egy-egy valódi eset részletes bemutatásán keresztül illusztrálni: a településrészek közötti, a személyiséghez kötődő, az etnikai alapú, illetve az ipari-infrastrukturális konfliktuson alapuló választóvonalakat.

A négyféle törésvonal mögött eltérő tartalmú konfliktus húzódott meg: a településrészek közötti konfliktus esetében a nagyobb, „többségi” településrész javára háttérbe szorított, kevésbé fejlesztett településrész sérelme jelentette az ellentétek okát (Tapolca esete). A személyek közötti konfliktus esetén egy megosztó személy ténykedése, és annak megítélése osztja meg a helyi társadalmat (Rákócziújfalú). Az etnikai törésvonal esetében egy etnikum megítélése, problémáik megoldásának módszere körüli ellentét a megosztó tényező (Érpaták), míg az ipari-infrastrukturális törésvonal esetén egy beruházás, illetve egy cég által nyújtott anyagi előnyök és az általa okozott környezeti, anyagi hátrányok megítélése jelöli ki az eltérő álláspontokat (Páty).

Mindegyik téma esetében azonosíthatóak voltak a szembenálló felek: jellemző volt a lakosság megosztottsága a kérdésben. E megosztottság az etnikai törésvonal esetében részben köthető volt az etnikai hovatartozáshoz, a tele-

pülérszrsek közötti konfliktus esetében pedig a lakóhelyhez. A konfliktus csoportképző erővel bírt: a lakosság többé-kevésbé tartós csoportjai jöttek létre a tapolcai, és a különösen a pátyi esetben.

A konfliktusok a politika szférájában is kifejezésre jutottak: megosztottságot generáltak a testületekben is: különösen a rákócziújfalui esetben, ahol a polgármesterhez való viszony határozta meg a testület politikai struktúráját. Tartósan rányomta a bélyegét a testületen belüli viszonyokra a pátyi eset is, míg a tapolcai és az érpataki esetben nem volt olyan erős a politikai hatás: ezekben az esetekben az érintett településrészt, illetve kisebbség képviselője, valamint a testület többi tagja között jött létre konfliktus.

A bevezetőben úgy véltem, hogy a helyi törésvonalakat tartós helyi konfliktusok hozzák létre, e követelménynek pedig a több cikluson átívelő ügyek felelnek meg. Az itt röviden bemutatott esetekben a településrészek közötti, az etnikai konfliktusok egyértelműen tartósnak bizonyultak, a személyiséghez kötődő konfliktus szintén, bár meg kell jegyezni, hogy itt a személy regnálásának idejéhez erősen kötődik a konfliktus tartóssága. Az ipari-infrastrukturális konfliktus esetében a beruházás és a vele kapcsolatos bürokratikus eljárások akár több cikluson keresztül is elhúzódhatnak, (az itt bemutatott pátyi eset is két ciklust érintett), amely nemcsak jellemzője, hanem részben okozója is a törésvonalnak.³⁰

A vizsgált esetek közül, úgy vélem, talán csak az áruház-építéssel kapcsolatos ügy nem felelt meg az általam felállított törésvonal-fogalomnak, az összes többi igen. Ez ugyanis a tartósság azon követelményének nem tudott megfelelni, hogy 2-3 cikluson át jelen legyen a megosztottság a településen. Úgy is meg lehet ezt fogalmazni, hogy nem mélyül törésvonallá az a konfliktus, mely legfeljebb 2 ciklus alatt megoldódik. Ilyen értelemben a pátyi ügy „határesetnek” tekinthető.

Azzal együtt, hogy a konfliktus csoportképző erejét minden esetben érzékelni lehetett, többször nem önálló csoportosulás, új civil szerveződés jött létre, hanem az országos politikai pártok jelenítették meg a tagoltságot. Ilyenkor beszélhetünk arról, hogy a helyi törésvonal egybeesik a nagy makrotársadalmi törésvonalakkal. Ugyanakkor, mind az itt illusztrált településrészek közötti törésvonal, mind a személyiségen alapuló törésvonal egyértelműen keresztbe metszette a makrotársadalmi törésvonalakon alapuló pártpolitikai megosztottságot az itt bemutatott esetekben.

Úgy vélem, hogy számos, a helyi politikában tapasztalható megosztottság, konfliktus magyarázható a törésvonal-elmélet segítségével. Noha természetesen mindenhol léteznek kisebb-nagyobb, hosszabb-rövidebb konfliktusok, ezek közül azok tekinthetőek helyi törésvonalnak, melyek 2-3 ciklusnál hosszabb ideig állnak fenn, nemcsak a társadalom, hanem a politikai elit szintjén is megjelennek, csoportképző erővel bírnak. A helyi politikai szereplők szövényes kapcsolatrendszerének minőségét és struktúráját alapvetően befolyá-

solják a helyi törésvonalak. Ahogy a szereplők vizsgálata során láthattuk, a helyi konfliktusok által felrajzolt választóvonalak mentén rendeződnek el a szereplők az egyes esetekben. A konfliktusok során felvett pozíció meghatározza az egyes szereplők cselekedeteit, politikai álláspontját.

Az itt vizsgált ügyek során a konfliktusok úgy érthetőek meg, ha leválasztjuk őket az országos pártok által megjelenített politikai megosztottságról. A helyi törésvonal fogalmának bevezetése segítséget nyújthat az ún „pártokon átívelő”, azt felülíró helyi politikai viták megértéséhez. Másfelől, azokon a településeken, ahol nincsenek jelen a pártok, a helyi politikai konfliktusok egy lehetséges elemzési módját adják. A helyi politika közösség alapú modellje olyan képet fest a kistelepülésekről, mintha pártok hiányában itt nem is létezhetnének politikai viták, konfliktusok. A helyi törésvonalak azonban itt is kialakulhatnak, tartós társadalmi és politikai megosztottságot generálva, mely strukturálja ezek testületeit, átmeneti vagy tartós csoportokat hozva létre, ily módon meghatározva a helyi pártrendszert. Számos esetben úgy érthető meg a helyi pártstruktúra, a testületek összetétele, ha figyelembe vesszük a helyi törésvonalakat: egy-egy szervezet nagyobb helyi népszerűsége, és ezáltal kiemelt választási eredménye valamilyen helyi konfliktus során elfoglalt álláspontján (is) alapulhat.³¹

A tanulmányban bemutatott példákon túlmenően, természetesen más törésvonalak is létezhetnek a településeken, melyek nem sorolhatóak be egyik, általam felrajzolt, és néhány eset bemutatásával illusztrált típusba sem. A kép tehát korántsem teljes, további kutatások lehetőségét hordozza magában.

JEGYZETEK

- ¹ Terjedelmi okokból itt nem kerül sor az esettanulmányok teljes terjedelmű közlésére, azok leglényegesebbnek tartott elemeit, információit mutatom be röviden.
- ² http://index.hu/belfold/2009/06/10/meg_nincs/
- ³ <http://www.jegyzo.hu/tapolca-levalasi-szandekarol-miskolcon-2005-4>
- ⁴ <http://www.boon.hu/hirek/BORSOD-ABAUJ-ZEMPLEN/cikk/tapolcakoncepcio-hogy-is-van/cn/news-20080520-06403527>
- ⁵ Megyei online hírportálok, boon.hu (borsodonline); Észak-Magyarország
- ⁶ <http://www.palkata.hu/Miskolctapolca.htm>
- ⁷ <http://www.demokrata.hu/heti-hir/szetscsuszva>
- ⁸ <http://www.demokrata.hu/heti-hir/szetscsuszva>
- ⁹ http://www.hirszerzo.hu/cikk.dontottek_miskolctapolca_levalik_miskolcrol.89875.html
- ¹⁰ <http://belfold.ma.hu/tart/rcikk/a/0/91851/1>
- ¹¹ http://www.magyarhirlap.hu/belfold/elegtelen_a_szocialista_varosvezetesnek.html
- ¹² <http://minap.hu/news.php?extend.22845>.

- ¹³ Az eredeti dolgozat két esettanulmányt tartalmazott: az itt nem tárgyalt ügy a biatorbágyi polgármester, Palovics Lajos esete volt.
- ¹⁴ http://www.szolnoktv.hu/hirek/?article_hid=4578&_voteadmin_site=1293
- ¹⁵ <http://www.szoljon.hu/jasz-nagykun-szolnok/kozelet/onkent-tavozott-a-megoszto-polgarmester-115901> 2010. június 28.
- ¹⁶ http://www.szolnokto.hu/hirek/?article_hid=4578&_voteadmin_site=1293, 2012. július 15.
- ¹⁷ http://www.valasztas.hu/hu/onkval2010/471/471_0_index.html
- ¹⁸ http://index.hu/belfold/2011/07/18/fejbe_verik_a_rendet_erpatakon/
- ¹⁹ Orosz Mihály polgármester nyilatkozata az Indexnek, http://index.hu/belfold/2011/07/18/fejbe_verik_a_rendet_erpatakon/
- ²⁰ http://index.hu/belfold/2011/07/18/fejbe_verik_a_rendet_erpatakon/
- ²¹ Szöllősi Gábor nyilatkozata, <http://index.hu/belfold/2011/08/11/erpatak/?rnd=16> 2011. 10. 9.
- ²² http://index.hu/belfold/2011/07/18/fejbe_verik_a_rendet_erpatakon/ 2011. 08.14.
- ²³ Érpatak lakosság száma: 1 734 (Forrás: 2010.01.01.KSH)
- ²⁴ Az eredeti dolgozat két esettanulmányt tartalmazott: az itt nem tárgyalt eset a püspökladányi Tesco áruház építésének ügye volt.
- ²⁵ www.patynemelado.com
- ²⁶ publicconsultation.honlaphat.hu/.../21199_P__ty_nem_elad__/
- ²⁷ <http://torokbalintiujsg.hu/itthon/857-leallt-a-paty-golffalu-projekt>
- ²⁸ http://www.paty.hu/szekely_2010 2012. március 11.
- ²⁹ <http://barikad.hu/node/44248> 2012. március 11.
- ³⁰ nem húzódik el egy beruházás, hanem „egyik pillanatról a másikra” létrejön, nincs is idő arra, hogy vitákat, rövid vagy tartós megosztottságot generáljon.
- ³¹ Ennek szembetűnő példája a Jobbik választási sikere az etnikai konfliktustól leginkább sújtott településeken.

IRODALOM

- Bóhm Antal (szerk) (2006): *Helyi hatalom és önkormányzati választások 1990–2002*. MTA PTI Budapest.
- Dahl, R. (1965): The American Oppositions Affirmation and Denial In: Dahl, R: *Political Oppositions in Western Democracies*. New Haven, Yale University Press.
- Jankovich Zsanett (2008): A személyek jelentősége a politikában *Médiakutató*, 2008/1. http://www.mediakutato.hu/cikk/2008_01_tavas/03_szemelyek_a_politikaban/01.html 2009. október 15.
- Enyedi Zsolt; Körösi András (2004): *Pártok és pártrendszerek*. Osiris, Budapest.
- Körösi András; Tóth Csaba; Török Gábor (2007): *A magyar politikai rendszer* Osiris, Budapest.
- Lázár Guy (1996): A felnőtt lakosság nemzeti identitása a kisebbségekhez való viszony tükrében. In Terestyéni Tamás (szerk.): *Többség – kisebbség. Tanulmányok a nemzeti tudat témaköréből*. Budapest, Osiris Kiadó – MTA–ELTE Kommunikációelméleti Kutatócsoport, 9–116.
- Lipset, Seymour Martin and Stein Rokkan (1967): Cleavage Structures, Party Systems and Voter Alignments: An Introduction, in Seymour M. Lipset and Stein Rokkan (eds) *Party Systems and Voter Alignments: Crossnational Perspectives*, 1–64. New York: Free Press

- Örkény Antal – Vári István (2009): Szempontok és kérdőjelek a magyarországi roma kisebbség tanulmányozásához. *Fundamentum*, 2009/2. 5-16.
- Pálné Kovács Ilona (2008): *A helyi kormányzás Magyarországon* Dialóg-Campus, Pécs, 2008
- Róna Dániel (2008): A törésvonal fogalma a politikatudományban. *Politikatudományi Szemle*, 2008/4, 121–144.
- Váradi Mónika Mária (1999): Hová megyünk lakni? Szuburbanizációs minták és konfliktusok a budapesti agglomeráció budai oldalán. In Bartha Györgyi – Beluszky Pál szerk.: *Társadalmi-gazdasági átalakulás a budapesti agglomerációban*. Budapest, 1999, MTA Regionális Kutatások Központja, 115 -131.
- Whitefield, S. (2002): Political Cleavages and Post Communist Politics. *Annual Review of Political Science*. Vol. 5. June 2002. 181–200.

IGEN VAGY NEM

A helyi népszavazások magyarországi gyakorlata (1999–2011)

Tóth Adrienn

(Budapesti Corvinus Egyetem, Politikatudomány MA szakos hallgató)

Összefoglaló

Tanulmányomban az 1999 és 2011 között kiírt helyi népszavazásokkal foglalkozom. Mivel az eddigi kutatások elsősorban az országos szintű referendumokra fókuszáltak, és ehhez képest csak csekély arányban születtek elemzések a helyi szintű alkalmazásával kapcsolatban, ezért fontosnak tartom ezek vizsgálatát. A népszavazás intézménye a közvetlen demokrácia és a helyi önkormányzathoz való jog egyik legfontosabb eszköze, mivel lehetővé teszi, hogy a lakosok befolyásolhassák közvetlen környezetük változását, kinyilváníthassák véleményüket az egyes ügyekkel kapcsolatban a választások közötti időszakban is. Ezzel kapcsolatban a legfontosabb elem, hogy elsődlegesen az állampolgárok lehetnek a fő kezdeményezők, illetve a „tiltott témákat” leszámítva (pl. költségvetés, helyi adózás), bármilyen kérdés kiírásában mobilizálhatják a lakosságot, hogy saját maguk és ne a helyi kormányzat dönthessen a település sorsáról.

A hazai referendumokkal kapcsolatban az elsődleges kérdés, amelyre választ keresek, hogy ezzel az intézménnyel valóban a lakosság él-e, és ez nem csak egy újabb eszköz a felsőbb hatalom, jelen esetben az önkormányzatok kezében. További kérdés a helyi népszavazások mobilizáló ereje; ezek leginkább preferált/leggyakoribb témái; területi megoszlásuk, tehát, hogy az ország mely részein, milyen típusú és kis vagy nagy lélekszámú településeinken kezdeményeznek inkább referendumokat. A magyar gyakorlatot szemléltetendő, két helyi népszavazást is bemutatok írásomban. Az egyik a 2007-es pécsi referendum, amelyet a NATO-radar elleni lakossági tiltakozás hatására tűztek ki; a másik pedig a 2010-es szerencsi népszavazás, ahol az iparfejlesztéssel összefüggő munkahelyteremtés és a világorökséghez való tartozás közti választás adta a konfliktus magját.

Kulcsszavak: helyi népszavazás ■ közvetlen demokrácia ■ önkormányzat ■ részvételi arány ■ érvényesség ■ eredményesség

A helyi, önkormányzati szint másodlagos az országos események és szabályozások kutatásához képest. Ugyanez figyelhető meg a népszavazások esetében is, mivel a legtöbb publikáció az országos referendumokkal kapcsolatban jelenik meg, a helyi ügyek már kevésbé jelentősek. Azonban a helyi népszavazások fontosságát az is jelzi, hogy ez az intézmény a helyi önkormányzás egyik módját jelenti. Az Önkormányzati törvény alapján a helyi önkormányzás nem a képviselő-testületet illeti meg, hanem a lakosság joga, amelyet kétféleképpen érvényesíthet: egyrészt a választott önkormányzati képviselők útján, másrészt a helyi népszavazásokkal. Ez utóbbi eszköz jelentené azt a lehetőséget,

hogy a lakosok valóban befolyásolhassák a közvetlen környezetüket, kinyilváníthatják véleményüket a tervezett döntésekkel kapcsolatban, azokat megerősíthessék vagy megakadályozhassák még a választások közötti időszakban is. Felmerülhet azonban a kérdés, hogy a helyi népszavazással valóban a helyi lakosság él-e és alulról jövő kezdeményezés-e, vagy az esetek többségében ezek az önkormányzatoktól kiinduló folyamatok? Ezzel kapcsolatban érdemes azt is megvizsgálni, hogy e referendumok többségét a törvény által szabályozott kötelező témakörökben vagy esetleg más, a lakosság vagy a civil szervezetek által kezdeményezett témákban tartották meg. A részvételi arányok, a kérdések kapcsán megjelenő társadalmi megosztottság, a népszavazások területi megoszlása, a felmerülő témák és azok gyakorisága, a kezdeményezők köre mind fontos szempont a helyi népszavazások vizsgálatakor, ezért kutatásom során az ezekkel kapcsolatban felmerülő kérdések megválaszolására teszek kísérletet. A részvétel kapcsán kérdés, hogy a helyi referendumok jobban mobilizálják-e az embereket, mint ahogy az az országos népszavazások esetében megfigyelhető.

A vizsgált időszak 1999–2011, amely időszak alatt több mint 200 helyi népszavazást tűztek ki. A szűkítés oka, hogy az Országos Választási Iroda által közzétett adatok meglehetősen hiányosak, ezen időszak előtti népszavazásokról nem szerepel adat a honlapjukon, illetve csak 2002-ig visszamenőleg tudtak információkat szolgáltatni a kezdeményezésekkel kapcsolatban. Kutatásomat ezen adatok feldolgozásán túl két esettanulmánnyal is kiegészítem, melyek kiválasztásakor fontos szempont volt a helyi referendumok „deviáns” léte, tehát az, hogy valamilyen szempontból kiemelkedtek, eltértek a többi esettől.

Az első esettanulmány a 2007-es pécsi helyi népszavazással foglalkozik, amely országos visszhangot kapott. A referendum egy katonai radar telepítésének megakadályozására irányult. Itt kérdés, hogy mi indokolta az ügy felemelkedését? Esetleg a pécsi lakosság hatékonyabban lépett fel, mint korábban és ezt követően bármely település lakói? A tervezett katonai radar „NATO-kapcsolata” nyújtott megfelelő garanciát arra vonatkozóan, hogy az ügy ne rekedjen meg az alsó szinten és országos ismertségre tegyen szert?

A második esettanulmány a 2010-es szerencsi népszavazás, ahol az iparfejlesztéssel összefüggő munkahelyteremtés és a világörökséghez való tartozás közti választás adta a konfliktus magját. A népszavazáson feltett kérdés egyfajta értékválasztásnak tekinthető, mivel arra irányul, hogy a lakosság melyiket tartja fontosabbnak. Egy szalmatüzelésű erőmű létesítésének gondolata váltotta ki az ellenállást, ami először nem a szerencsi lakosság, hanem a tokaaji szőlészek és borászok részéről fogalmazódott meg. A hegyaljai történelmi borvidék ugyanis a világörökség részét képezi, ezért mondhatni jogosan merült fel a közelben fekvő település lakóiban, hogy az erőmű hiába járna Szerencsen munkahelyteremtéssel, az örökséget károsíthatná.

1. MIÉRT FONTOS A HELYI NÉPSZAVAZÁSOK KUTATÁSA?

Kissé távolabbról vizsgálva a címben szereplő kérdést, először arra próbálok választ adni, hogy egyáltalán miért fontos magának a helyi politikának a vizsgálata. A kutatás relevanciáját tekintve szükséges megemlíteni, ahogy azt Dahl (1961) is hangsúlyozta, a helyi közösségek meghatározó szerepét a politikában. A helyi közösségek aktivitása hajtja, viszi előre az egész társadalmat, ezek a kisebb csoportok jelentős befolyással lehetnek az ország sorsára. A helyi szint, tehát a lakosság első, politikába való bekapcsolódási pontját jelenti, amely ráadásul közelsége miatt kevésbé bonyolult, mint a „nagy” politika. A kapcsolat tehát adott, ugyanis az országos szintet, amely vizsgálatára a kutatók nagy figyelmet szentelnek, befolyásolják a helyi közösségek. Így felmerülhet a kérdés, hogy miért kezelik sokszor indokolatlanul másodlagosként a lokális politikát, holott ez meghatározó szerepet játszik minden későbbi, felsőbb szintű politikai folyamatban.

Már önmagában a participáció fontosságát hangsúlyozta John Stuart Mill, aki a vitán, illetve egyeztetésen alapuló kormányzás első szószólója volt; Sartori, aki hiába sorolható elsősorban a demokratikus elitizmus híveihez, a lakosság politikai bekapcsolódását is fontosnak tartotta. A lakossági részvétel egyik eszköze a választásokon való megjelenés, a deliberáció vagy éppen a népszavazás. Ez utóbbi két módozat a közvetlen demokratikus eszközök közé sorolható. A népszavazás intézménye a legtöbb demokratikus államban megtalálható legalábbis országos szinten, van ahol regionális, tartományi és/vagy helyi szinten is létezik. Ez az eszköz hazánkban különös figyelmet kapott az aktuális módosításai miatt. Az Alaptörvény új szabályozása értelmében az országos szintű népszavazásoknál visszaállították az érvényességi küszöböt (legalább 50%-os részvétel szükséges), illetve eltörölték a véleménynyilvánító népszavazás intézményét. Ezek azonban a referendum helyi szintű alkalmazására nincsenek hatással. Magyarországon ez az intézmény a helyi önkormányzás egy módját jelenti, ezért az valóban a politika formálásának egy eszközét adja vagy adhatná. Szerepét gyengíti, hogy még helyi szinten is a képviseleti forma tekinthető elsődlegesnek, melyet jelez az alkalmazhatóság korlátozása, mint például a referendumra bocsátható témák körének szűkítése. Ez alapján a helyi népszavazás nem feltétlenül rendelkezik önálló politikaformáló erővel, és meglehet, hogy csak a testületi döntések kontrolljaként, konfliktusmegoldó vagy csak véleménynyilvánító szereppel bír. Érdeemes azonban megvizsgálni, hogy mi foglalkoztatja a helyieket, milyen kérdések esetében döntenek úgy az önkormányzati képviselők vagy a lakosság, hogy azokat érdemes közösen eldönteni egy népszavazás keretében. Természetesen eltérő motivációk lehetnek a háttérben, és ahogy azt LeDuc is írja tanulmányában (2009) a legtöbb szereplő számára leginkább az számít, hogy az általa képviselt nézet, álláspont kerüljön ki győztesen. Használhatják ezt az intézményt konzultatív eszköznek,

egy döntés felelősségének áthárítására, megerősítésre vagy kifejezetten egy olyan lehetőségként is kezelhetik, amelyben a helyi lakosság hivatott eldönteni, hogyan tovább. Tekintve, hogy a helyi szint hatással van a „nagy politikákra”, a népszavazások esetében is megfigyelhető, hogy nem egy alkalommal egy települési szintű kérdés meglehetősen nagy figyelmet kapott, vagy országos érdekeket érintett. Ez utóbbi legjobb példája a 2007-es pécsi referendum, ahol a helyi lakosság érdekeibe ütközött hazánk NATO-val szembeni kötelezettsége, mely így tovább bővítette az érintettek körét.

A hazai szabályozást tekintve, mely kimondja, hogy a helyi népszavazás az önkormányzashoz való jog egy eszközét jelenti, ami egy, a lakosságot és nem a képviselő-testületet megillető jog, fontos megvizsgálni azt, hogy a valóságban, a gyakorlatban ezt ki, mire és hogyan használja. Emiatt tartottam fontosnak a kvantitatív elemzés mellett a kvalitatív megközelítés alkalmazását is, mivel az esettanulmányok segítségével betekintést nyerhettem a népszavazások „dinamikájába”.

Mindezek alapján egyértelmű lehet a helyi politika és ezen belül a népszavazás kutatásának fontossága. Ahhoz, hogy jobban megérthessük az országos szintet, tisztában kell(ene) lennünk a lokális szinttel, mely mondhatni mindennek az alapja. Való igaz, hogy az országos történések láthatóbbak, viszont ez nem jelenti azt, hogy ezzel meg kell elégednünk. Tény, hogy a legtöbb településen még nem tartottak helyi népszavazást, lehet, hogy azért mert nem érezték azt szükségesnek, vagy ideje korán elhalt a kezdeményezés vagy lehet, hogy nem tudatosult/tudatosították a helyiekkel, hogy van egy olyan közvetlen demokratikus eszköz, amely segítségével könnyebben a kezükbe vehetik az irányítást és maguk dönthetnek saját és lakóhelyük sorsáról.

2. A KUTATÁSRÓL

Kutatásom fő kérdése, hogy Magyarországon az elmúlt 13 év során, a helyi népszavazás mint a közvetlen demokrácia egy eszköze valóban betölti-e a funkcióját. Az intézmény feladatát, szerepét meglehetősen egyszerűen közELITETTEM meg. A helyi népszavazás akkor tölti be funkcióját, ha annak elsősZÁMÚ kezdeményezője az önkormányzati jogból fakadóan a lakosság. Ennek megfelelően a következő kérdések merülhetnek fel. Ezzel az intézménnyel valóban a helyi lakosság él vagy inkább felülről jövő kezdeményezésnek minősül? Mennyire mobilizálja az embereket az, ha a közvetlen lakókörnyezetük változásának alakulását befolyásolhatják egy-egy helyi referendum során? Van-e valamilyen megfigyelhető sajátosság a területi eloszlást, illetve az egyes települések lakosságszámát tekintve? A település gazdasági fejlettsége és a helyi népszavazási kezdeményezések között van-e összefüggés?

A kutatás jellegét tekintve egyrészt leíró jellegű, mivel az egyes helyi népszavazások témáinak kategorizálása a célom, illetve az, hogy megnézzem, mely témák milyen gyakorisággal fordulnak elő, kik a kezdeményezők. Másrészt pedig magyarázó jellegűnek tekinthető, mivel megpróbálok összefüggést találni az adott település nagysága, lakosságszáma és/vagy gazdasági fejlettsége, valamint a helyi referendumok előfordulása között.¹

Hipotézisek

A helyi népszavazásokkal kapcsolatban felállított első hipotézisem a kezdeményezők körére vonatkozik. A felmerülő témákat tekintve talán a leggyakrabban előforduló kérdések a településszerkezet változásával kapcsolatosak, mint például községegyesítés létrehozása vagy megszüntetése, településrészek önállósodása, amelyek a kötelezően kiírandó referendumok közé tartoznak. Ez alapján arra következtethetnénk, hogy a legtöbb népszavazást az önkormányzatok kezdeményezik. Azonban e mellett a másik, szintén nagy gyakorisággal bíró témakör a környezetvédelemmel, illetve az ehhez kapcsolódó beruházásokkal foglalkozik. Ez esetben már nem kötelezi a törvény az önkormányzatokat a népszavazás automatikus elrendelésére. Az oly gyakran kiírt hulladéklerakók és égetők létesítéséről szóló referendumok kérdésfeltevésükben a megépítés támogatását célozzák, ezért nehéz elképzelni, hogy a helyi lakosság önként jelentkezzen ezek helyszínéül. Néhány esetben azonban lakossági nyomásra írtak ki népszavazást az önkormányzatok, például azért, hogy elkerüljék a későbbi konfliktusokat. Ez alapján tehát azzal a hipotézissel élek, hogy *a legtöbb helyi referendumot önkormányzati kezdeményezésre írták ki, azonban nagy arányban lakossági nyomásra.*

A második hipotézis felállításakor abból indultam ki, hogy a helyi népszavazás lehetőséget nyújt a lakosság környezetének változásába való beleszólásra. Ez sokkal inkább elképzelhető egy kisebb településen, mivel könnyebben mobilizálhatóak az emberek. Maradva az első feltételezés példájánál, egy kisebb községben sokkal nagyobb ellenállást válthat ki az, ha egy szemétkerakót akarnak hozzájuk telepíteni, ahova mellesleg a környező településeken felhalmozódott hulladékot is átszállítják, mintha egy népesebb város közelében akarják felépíteni ugyanazt. Így a második hipotézisem szerint *a kisebb községekben könnyebben kezdeményez a lakosság helyi népszavazást.*

Feltételezem, hogy *azokon a településeken, amelyek társadalmi-gazdasági szempontból elmaradottak,² kisebb arányban kezdeményeznek helyi referendumot, mint a fejlettebb községekben/városokban, ahol a civil szféra elég szervezett a kezdeményezéshez.*

Hazánkban a politikai részvétel alacsony, amit az országos szintű választások, népszavazások mutatnak. Az 1989-es, négy igenes országos referendumon volt a legmagasabb mértékű a részvétel, ahol a lakosság 58%-a ment el

voksolni. Az ezt követő szavazások alkalmával csak 2008-ban haladta meg kicsivel a részvétel az 50%-ot. Ez alapján valószínűsítem, hogy *a helyi népszavazások* – ahol az országoshoz képest szigorúbb az érvényességi küszöb – *nem mobilizálják kellőképpen a lakosságot, azok hiába szólnak a közvetlen környezetüket befolyásoló döntésekről.*

3. A NÉPSZAVAZÁS

A népszavazás mint a közvetlen demokrácia eszköze

A képviseleti rendszerek közvetlen demokratikus eszközökkel való kiegészítése nem új keletű igény, mivel számos demokráciaelmélet hirdeti a participáció szükségességét. Ezekben az elméletekben fontos szerep jut a deliberációnak és/vagy a népszavazásnak. Az azonban tény, hogy valószínűleg nem lenne életképes egyetlen tisztán közvetlen demokratikus rendszer sem, ugyanis nem lehet minden kérdést vitával eldönteni, minden kérdésben konszenzusra jutni és nem feltétlenül rendelkezik a lakosság minden egyes tagja vagy legalábbis többsége azokkal a kompetenciákkal, amelyek segítségével akár az egész országra kiterjedő döntést hozhatna meg. Emiatt szükséges a képviseleti rendszer, mely tiszta formájában szintén nem nyújt megfelelő beleszólási lehetőséget a lakosság számára az országos vagy a helyi ügyek intézésében. Probléma, hogy a képviselők nem feltétlenül a közérdeket, sokkal inkább a magánérdekeiket képviselik, vagy rosszul mérik fel a lakosság igényeit. Ilyen esetekben célszerű kikérni a lakosság véleményét is egy-egy adott ügyben, hogy láthatóvá váljon, van-e megosztottság az adott kérdéssel kapcsolatban, a lakosság egyetért vagy épp ellenkező állásponton van-e a képviselő-testülettel. Ezen problémákból adódóan sem a közvetlen, sem a közvetett demokrácia tiszta formája nem állja meg a helyét, ezért a kettő ötvözetére van szükség egy ideális egyensúly megteremtése érdekében. Egyre nagyobb igény van arra, hogy a képviseleti rendszert közvetlen eszközökkel egészítsék ki, mely egyik módja a népszavazás. Népszavazást általában pont azért tartanak, mert a társadalom mélyen megosztott valamely ügyben és azokat a szokásos politikai csatornákon keresztül nem tudják rendezni (Femia, 2009). Ezen intézmény előnye, hogy a „döntés tárgya szűk, meghatározott, átlátható” (Enyedi, 2009: 23.). Hátránya azonban, hogy nem lehet minden kérdésben referendumot tartani, illetve, ha mégis megpróbálnák, akkor az egész politikai rendszer egy zéró-összegű játzmává válna, mivel az igen–nem alternatívák közötti választás nem enged meg kompromisszumokat. – Mindig lesznek nyertesek és vesztesek. – Kutatásokat végeztek arra vonatkozóan, hogy pusztán a kérdés feltevésének módosításával teljesen eltérő végeredményt kapunk (Sartori, 1999), valamint a kérdések feltevésének sorrendje is befolyásolja a döntést, ezért ez a manipuláció egyik kiváló eszköze. A kérdések megfogalmazása ettől függetlenül is egy kényes pontja a népszavazásoknak, mivel azokat elméletileg úgy kell megfogalmazni, hogy

a kérdésre akkor lehessen „igen” választ adni, ha az a kezdeményező álláspontjával egyezik meg. Körösényi András *A népszavazások és a képviselői demokrácia viszonya* című tanulmányában (2009) kimutatta, hogy a részvételi hajlandóság csökken a népszavazások gyakoriságának növekedése következtében. Mindemellett a népszavazások, akár helyi, akár országos szinten zajlanak, meglehetősen költségesek. Ezen ellenérvektől függetlenül a népszavazás adja a legegyszerűbb módját a közvetlen demokrácia gyakorlásának.

Kissé szűkítve a kört, a tanulmány témájához kapcsolódva szeretném kiemelni, hogy miért jó a referendum helyi szinten való alkalmazása. Egyrészt az országos szinttől eltérően itt az emberek a közvetlen környezetük változtatására lehetnek hatással, az sokkal inkább érinti mindennapi életüket, mint a legtöbb országos népszavazás keretében elrendelt kérdés. Másrészt, ami talán még fontosabb érv is, mint az előző, az az, hogy az önkormányzás joga nem a képviselő-testületet illeti meg, hanem a helyi lakosságot, mely jogát a képviselők által, illetve a helyi referendumokkal érvényesítheti. Harmadrészt a helyi népszavazások visszaigazolhatják azt, hogy a képviselő-testület valóban jól méri-e fel a lakók érdekeit és azok szerint cselekszik-e, illetve felmerülhetnek olyan kérdések is egy-egy állampolgári vagy civil szervezet kezdeményezése során, amelyekkel a képviselő-testület nem feltétlenül foglalkozna. Az alulról jövő kezdeményezések előmozdíthatják a település fejlődését, személyesebbé tehetik a lakosság helyi politikához való viszonyát. Pont emiatt fontos, hogy a helyi népszavazásokat ne csak az egyik oldal használja, illetve ne váljon felülről jövő kezdeményezéssé. Ha ez utóbbi állandósul, tehát nem a helyi lakosság kezdeményezi a népszavazásokat, hanem zömében felülről alkalmazzák, akkor az intézmény nem tölti be valós funkcióját. Helyi szinten a referendumoknak nem pusztán annyi a feladatuk, hogy a kötelezően előírt témákban a képviselő-testület kitűzzön egy szavazást, mert az nem motiválja az embereket, kevésbé mozgósítja őket. Ezen eszköz alkalmazásának célja az lenne, hogy a lakosság saját magát kormányozza, ha már a törvény is felhatalmazta őket ezzel a joggal. A politikai aktivitás és tudatosság növelésére adna lehetőséget a helyi népszavazás intézménye.

A népszavazás „mintaállamának” Svájcot tekinthetjük, ahol szinte minden kérdésben kikéri a lakosság véleményét. E gyakoriság azonban a politikai aktivitás rovására is történhet. A rövid időközönként megtartott referendumok még itt is csökkenthetik a részvételt, viszont így szorosabbá válik a Szövetségi Gyűlés és a közvélemény kapcsolata. Tény, hogy kantoniális szinten is ismerik a népszavazás intézményét, azonban ez szövetségi szinten hangsúlyosabb szerephez jut. Svájc tehát „az egyetlen olyan állam, ahol a közvetlen demokrácia intézményei határozzák meg a politika minden szintjét”. (Kriesi, 2009) Az 1990-es évek óta a közvetlen demokrácia eszközeinek alkalmazása a helyi politikában figyelemre méltó fejlődési folyamaton ment keresztül Európában, azonban az út, amelyen az egyes államok elindultak, meglehetősen eltérő képet

mutat. A nyugati demokráciák esetében hosszú tradíciók alapozták meg a stabil politikai rendszereket, voltak köztük olyan államok, mint például Németország vagy Spanyolország, ahol a demokratikus rendszereket diktatúrák szakították meg. A kelet- és délkelet-európai államoknál azonban csak az 1989/90-es rendszerváltást követően indult meg a demokratizálódási folyamat, és a közvetlen demokrácia eszközei is ekkor nyertek teret maguknak. Általánosnak mondható ezen intézmények nemzeti szinten való bevezetése, majd fokozatosan tartományi és lokális szinteken is megjelentek. Kelet-Európában például a nemzeti szinten bevezetett közvetlen demokratikus eszközök a nemzeti szuverenitás kifejezésekként értelmezhetőek. (Schiller, 2011: 12–15.) Azok az államok, amelyek átvették a népi kezdeményezés és/vagy a helyi népszavazás intézményét, közel sem egységesen tették azt meg. Eltérések vannak az alkalmazási köröket tekintve, típusukban, az alkalmazott folyamatban, illetve az érvényességi és eredményességi küszöbökben.

A referendumok típusait tekintve összesen öt kategóriát különböztethetünk meg (Schiller, 2011: 16–17.), illetve emellett külön megemlíthető a népi kezdeményezés intézménye. Az első csoportot a kötelező népszavazások alkotják, amelyek az általános európai gyakorlatban nem túl gyakoriak, bár vannak országok, ahol inkább ezek dominálnak. Ezeket a referendumokat meghatározott témákban kötelesek kiírni, mint például a települések egyesítése vagy szétválása. A második csoportba a kormányzat által kezdeményezett népszavazások tartoznak, ezek esetében egyes országokban szabályozzák, hogy pontosan ki vagy kik kezdeményezhetik a népszavazást. Franciaországban például helyi szinten a polgármester vagy a képviselő-testület; Lengyelországban pedig a képviselő-testület többsége. A harmadik csoportba az állampolgárok által kezdeményezett népszavazások tartoznak, amelyek a helyi referendumok legfontosabb típusát alkotják. A negyedik és az ötödik típus a helyi népi kezdeményezéseket osztja két részre, az állampolgári kezdeményezésre és a napirend meghatározására vonatkozó kezdeményezésre. Emellett hatodik típusként szerepel a visszahívás intézménye.

A helyi népszavazások szabályozása Magyarországon

A népszavazás intézménye már az 1949-es Alkotmányban is szerepelt, azonban ezt csak 1989-ben szabályozták törvényi szinten. A referendumok helyi szintű alkalmazására csak a rendszerváltás közeledtével nyílt lehetőség, amikor az 1989. évi XVII. törvény részletesen is leírta a helyi és az országos népszavazásra, valamint a népi kezdeményezésre vonatkozó szabályozásokat. A korábbi konzultatív eszközök közül az 1971. évi I. törvényben megnevezett falugyűlés emelendő ki, melyre ma is lehetőség van az 500 főnél kisebb lélekszámú településeken. Míg a harmadik tanáctörvény nem szólt a helyi népszavazásokról, illetve a falugyűlést sem nevesítette konkrétan a népszavazás egy formájaként, az 1990. évi LXV. törvény értelmében a képviselő-testület a helyi

referendumokat a falugyűlés hatáskörébe delegálhatja, illetve annak döntését meghatározott feltételek teljesülése (helyi választópolgárok legalább felének részvétele) esetén valóban népszavazási döntésnek tekinti (1990. évi LXV. törvény). 1990-ben az Önkormányzati törvény megjelenésével a korábbi rendelkezések hatályukat veszítették és ezen új törvény rögzítette a vonatkozó rendelkezéseket. A helyi népszavazásokkal kapcsolatos szabályozások az 1990. évi LXV. törvényben és az 1997. évi C. törvényben találhatóak. Magyarország Alaptörvényében, amely 2012. január 1-jén lépett hatályba a 31. cikk továbbra is lehetőséget ad a helyi népszavazásra, annak szabályait sarkalatos törvény fogja tartalmazni, mely megalkotására a tanulmány megírásáig még nem került sor. Magyarországon országos és helyi szintű referendumok kezdeményezésére van lehetőség.

Helyi szinten csak ügydöntő népszavazást lehet tartani, bár a törvény ezt ebben a formában nem nevesíti, csupán annyit mond, hogy a helyi referendum eredménye kötelező a képviselő-testületre nézve. Az Alkotmánybíróság 76/2007-es határozata alapján a helyi népszavazás az országoshoz hasonlóan lehet véleménynyilvánító is. Meghatározása szerint ügydöntő, ha a kérdés a helyi képviselő-testület hatáskörébe tartozik, illetve minden más olyan esetben, ahol az ügy nem tartozik a testület hatáskörébe csak véleménynyilvánító népszavazásról beszélhetünk. A határozatban kiemelik, hogy ez „különösen így van, ha az ügy a helyi érdekeken túl, regionális vagy országos érdekű” (76/2007 AB határozat). Megkülönböztethetünk kötelező helyi népszavazásokat, kormányzat által, illetve állampolgárok által kezdeményezett helyi referendumot. Az Önkormányzati törvény alapján kötelező népszavazást tartani a területrendezéssel kapcsolatos kérdésekben, az önkormányzatok társulásával kapcsolatban, valamint azokban az ügyekben, amelyeket az önkormányzati rendelet meghatároz (1990. évi LXV. törvény). A képviselő-testület referendumot rendelhet el azokban a kérdésekben, amelyek a hatáskörébe tartoznak, illetve az önkormányzati rendelet megerősítésére. Tilos azonban helyi népszavazást tartani a költségvetésről, a helyi adókkal kapcsolatos döntésekről, illetve a „képviseelő-testület hatáskörébe tartozó szervezeti, működési, személyi kérdésekben, a képviselő-testület feloszlásának kimondásáról” (1990. évi LXV. törvény). A népszavazást kötelező elrendelni, ha az önkormányzati rendeletben meghatározott számú választópolgár kezdeményezi, ami legalább a helyi lakosság 10%-át és maximum 25%-át jelenti. A gyakorlatban azonban a rendelet vagy csak a helyi szabályokat tartalmazza röviden, vagy az Önkormányzati törvényben meghatározott határokat ismétli meg (Májér–Dr. Tábit, 2011: 3.). A képviselő-testület joga eldönteni azt, hogy elrendel-e népszavazást, ha a képviselők egynegyede, a képviselő-testület bizottsága, vagy a helyi társadalmi szervezet vezető testülete kezdeményezi. Az 500-nál kevesebb lakosú községekben a képviselő-testület a népszavazást a falugyűlés hatáskörébe utalhatja. A helyi népszavazás érvényes, ha a szavazáson a lakosság több mint 50%-a megjelent,

illetve eredményes, ha a szavazóknak több mint fele egy irányba szavazott (1990. évi LXXV. törvény). Abban az esetben, ha a referendum érvényes, de nem eredményes, a képviselő-testületet illeti meg a döntés joga.

Országos népszavazás vs. helyi népszavazás

Magyarországon az országos és a helyi népszavazásokat tekintve eltérő szabályozások voltak érvényben a vizsgált időszakban, melyekre itt szeretnék kitérni. Ezek közül három fő különbséget emelnék ki. Az első eltérés, hogy míg az országos referendumok között megkülönböztetünk egyrészt mérlegelésen alapuló és kötelezően elrendelendő, másrészt ügydöntő és véleménynyilvánító népszavazásokat, addig ugyanezen intézmény helyi szintű alkalmazásakor csak az első különbségtétel van érvényben.³ Az országos népszavazásokat tekintve a kötelezően elrendelendő referendum mindig ügydöntő is egyben, a mérlegelésen alapuló szavazásnál az országgyűlés dönti el, hogy az ügydöntő legyen-e vagy véleménynyilvánító, tehát azt, hogy az eredmény kötelezze-e bármire is a parlamentet. Helyi szinten az Önkormányzati törvény alapján csak ügydöntő népszavazások vannak, melyek eredménye kötelező a képviselő-testületre nézve. A 76/2007-es AB-határozat értelmében azonban mégis megkülönböztethetjük ettől a véleménynyilvánító népszavazást. E határozattal kapcsolatban többen azon az állásponton vannak, hogy ebben a formában ez az intézmény nem létezhet, mivel az Ötv. szerint népszavazás csak a képviselő-testület hatáskörébe tartozó ügyben rendelhető el, és a határozat alapján a véleménynyilvánító referendum olyan kérdésekben tartható, amelyek nem tartoznak a testület fennhatósága alá (Kiss, 2010). Emiatt ellentmondás alakul ki.

A két szint közötti második fontos eltérés a szavazás érvényessége és eredményessége kapcsán mutatkozik meg. Az országos referendumok esetén a vizsgált időszakban nem volt semmilyen kritérium arra vonatkozóan, hogy azt mikor tekintjük érvényesnek, azonban helyi szinten ezt szabályozták. Az Önkormányzati törvény 45. § (2) bekezdése alapján akkor érvényes a helyi népszavazás, ha a helyi választópolgárok több mint fele elment szavazni. A referendum eredményességét mindkét esetben szabályozzák, azonban eltérő módon. Az országos szavazás a résztvevők számától függetlenül az érvényesen szavazók több mint felének azonos szavazatát követeli meg, vagy egy ennél kedvezőbb megoldást, az összes választópolgár több mint egynegyedének egyirányú szavazatát (Országos Választási Iroda). A helyi népszavazások eredményességi feltétele ennél szigorúbb, csak akkor eredményes a szavazás, ha a választók több mint fele ugyanarra a válaszra adta le a szavazatát. A helyi referendumokkal szemben támasztott magas küszöbök megakadályozzák azt, hogy a lakosság valóban használhassa a közvetlen demokrácia azon eszközét, amely elméletileg a helyi közügyekbe és döntésekbe való beleszólási jogot biztosítaná. Ezzel kapcsolatban a 2007-es pécsi népszavazást követően alkotmány-

jogi panaszt tettek, miszerint nem indokolt az országos és a helyi szint eltérő szabályozása. Ugyancsak a 76/2007-es alkotmánybíróvási határozat tartalmazza az ezzel kapcsolatos hivatalos álláspontot. A válasz két fontos elemet is tartalmaz, mellyel az eltérést indokolják:

„Az országos és a helyi népszavazás eltérő sajátosságai indokoltá tehetik, hogy az érvényesség és eredményesség szabályai egymástól akár lényegesen is eltérőek legyenek.

[...] A helyi népszavazás érvényességére és eredményességére vonatkozó „szigorúbb” szabályozás egyébként visszavezethető arra is, hogy a helyi népszavazásban való részvétel a helyi ügyek saját jogon való, közvetlen eldöntését jelenti, ez pedig az ügy közelsége, a választópolgárok közvetlen érintettsége, az ügy település, megye életét alapjaiban meghatározó jellege folytán indokolhat az országostól eltérő feltételek megállapítását.” (76/2007 AB határozat)

A harmadik különbséget az okozza, hogy helyi szinten nem ismert, hogy az ügydöntő helyi népszavazás eredménye meddig kötelező a képviselő-testületre nézve. Az országos referendumok esetében az alkotmánybíróvási határozat alapján három éven belül nem lehet ugyanabban a kérdésben népszavazást tartani, illetve az eredmény figyelembe vétele ezen intervallum alatt kötelező. A helyi népszavazásokat tekintve csak annyit rögzítettek, hogy ugyanabban a kérdésben egy éven belül nem tarthatnak újabb helyi népszavazást, még akkor sem, ha a referendum érvényes, de eredménytelen volt. Ez utóbbi esetben ugyanis a képviselő-testület dönt. Arról semmilyen törvény és határozat nem rendelkezik, hogy helyi szinten meddig kell figyelembe venni az eredményes népszavazást, az meddig kötelező a képviselő-testületre.

4. A HELYI NÉPSZAVAZÁSOK VIZSGÁLATA

Az adatgyűjtés nehézségei

Az Országos Választási Iroda által közzétett adatok meglehetősen hiányosak. Mint már jeleztem a vizsgált időintervallum szűkítésének oka, hogy az iroda honlapján csak 1999-ig visszamenőleg található információk az egyes helyi népszavazásokkal kapcsolatban,⁴ további információkérésre is csak a honlapjukra navigáltak. A problémát az okozza, hogy az itteni adatok hiányosnak tekinthetők, mivel az 1999 és 2003 között kiírt referendumok esetében nem tették közzé sem a részvételi arányokat, sem a feltett kérdések szövegét; a 2003-as helyi népszavazásoknál már megjelent a feltett kérdés, azonban sem a részvételi adatok, sem a szavazás eredménye nem ismerhető meg az oldalukról. A 2008-as évtől kezdve már mind a kérdések, mind a megszavazott válaszok, illetve a részvételi arányok – vagy az azok kiszámolásához szükséges adatok

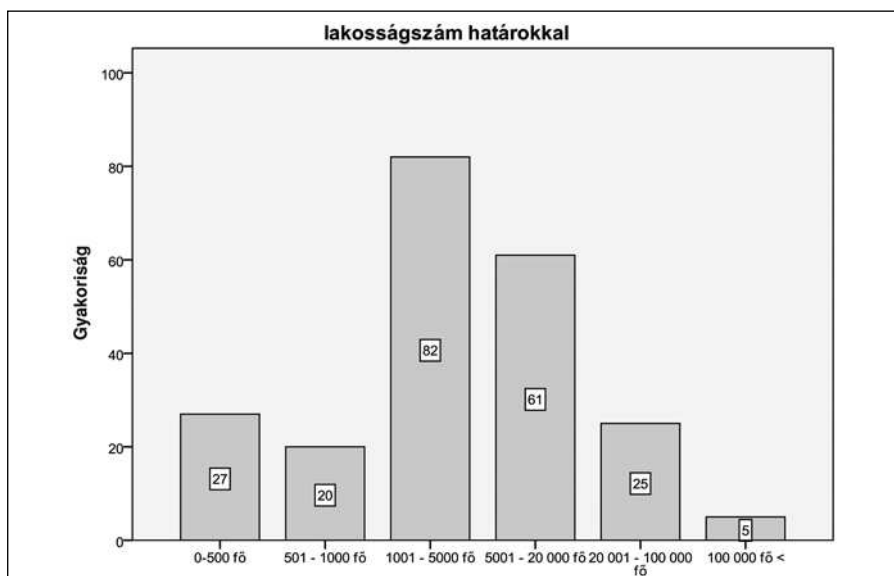
– hozzáférhetőek az Országos Választási Iroda honlapján. A hiányzó információk felkutatásában segítségemre volt Nagy Csilla és Tamás Veronika 2004-es tanulmánya (Nagy–Tamás, 2004), valamint az önkormányzati jegyzőkönyvek és határozatok, a helyi lapok és az internetes hírportálok. Sajnos még így sem teljes az adatbázis, egy-két adat még ezek segítségével is rejtély maradt.

„Tények” és összefüggések

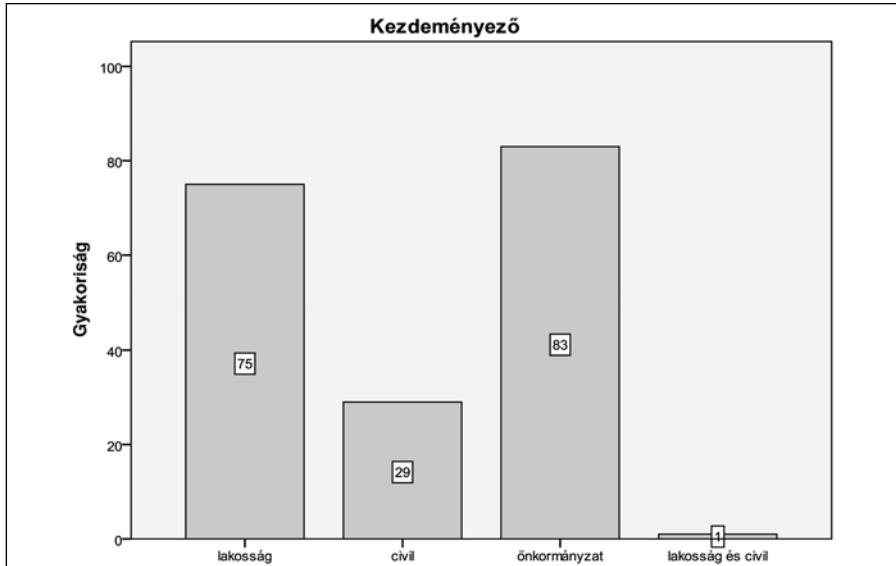
Mielőtt a helyi népszavazásokkal kapcsolatos összefüggéseket megpróbálom feltárni – már, ha lesz bármilyen összefüggés –, kitérek a reprezentativitás kérdésére, illetve az egyes ismérvek gyakoriságát és a referendumok fő jellemzőit tekintem át. Mondhatni természetesen nem reprezentatív a minta a lakosságszámot, illetve a települések társadalmi-gazdasági helyzetét tekintve. A lakosságszám tekintetében a 0–500 és az 501–1000 fős települések alulreprezentáltak a mintában, míg az összes többi felülreprezentált. A társadalmi-gazdasági elmaradottság és a munkanélküliség mértékét tekintve szintén nem tekinthető reprezentatívnak a helyi népszavazások alapján „szűrt” adatbázis. A teljes sokaságot, tehát Magyarország összes települését nézve, összesen 327 olyan település van, amely társadalmi-gazdasági szempontból elmaradott, illetve 265 olyan, mely az országos átlagot 1,75-szörösen meghaladó munkanélküliséggel sújtott. Az e két szempontból hátrányos helyzetű települések felülreprezentáltak a mintában, míg azok a községek/városok, melyek nem elmaradottak és nincs náluk jelentős munkanélküliség, alulreprezentáltak. A 220 esetből összesen 23 tekinthető elmaradottnak, illetve 29 olyan település van, ahol a munkanélküliségi ráta meglehetősen magas.

Az egyes gyakoriságokat tekintve a legtöbb referendumot községekben írták ki, míg a legkevésébbet fővárosi kerületben. Ez utóbbi esetben összesen négy kerület érintett: a III., a VIII., a X. és a XVIII.. Helyileg a legtöbb népszavazást Esztergomban tartották, összesen öt darabot. A területi eloszlást nézve Pest megyében írták ki a legtöbb referendumot, szám szerint 51-et. A lakosságszám szerinti bontást tekintve a legtöbb helyi népszavazást az 1001–5000 fős településeken tűzték ki, a második helyen pedig az ennél nagyobb, 20 000 főt meg nem haladó települések szerepelnek. A 100 000 főnél nagyobb lélekszámú városokban, ezek jellemzően megyei jogú városok, csupán öt referendumot tartottak. Az 1000 főnél kisebb községekben összesen 47 népszavazást tűztek ki. A 220 kiírt referendumból 188 esetében tudtam kideríteni, hogy ki volt a kezdeményező, melyek közül 83 alkalommal az önkormányzat, 75 alkalommal a lakosság, 29 alkalommal civil szervezet, illetve egyetlen alkalommal egy civil szervezet és a lakosság egymással karöltve indítványozta egy adott kérdés népszavazással való eldöntését. Ez utóbbi Solymáron történt, amikor egy ipari terület létesítése ellen akarták kikérni a helyi lakosság véleményét. A népszavazás indítványozásában természetesen egy környezetvédő csoport támogatta a lakosságot, azonban az a 25%-os részvétel miatt érvény-

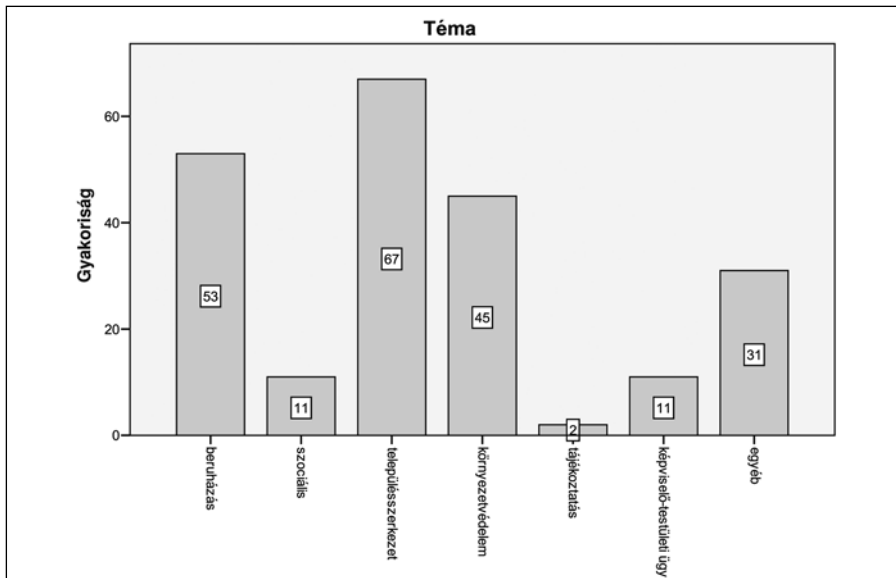
telen lett. A referendumok témáit tekintve a következő sorrend állítható fel e 13 éves intervallumot tekintve. A leginkább preferált téma a településszerkezet változtatása (67), majd egy adott beruházás létesítése (53), környezetvédelmi témájú kérdések (45), egyéb (31), szociális és képviselő-testületi ügyek (11-11), illetve a legkevésbé preferált téma a tájékoztatással kapcsolatos kérdések eldöntése (2). Ez utóbbi arra irányult, hogy az adott településen legyen-e helyi lap vagy közvetítés-e az önkormányzati üléseket, így ez inkább igényfelmérésnek tekinthető. Kiemelendő, hogy a felsorolt témák közül a településszerkezettel kapcsolatos, illetve a képviselő-testületi ügyek közé sorolt népszavazások kiírása kötelező, a többihez megfelelő számú választópolgár vagy képviselő, illetve civil szervezet szükséges. A képviselő-testületi ügyek jellemzően a társult képviselő-testület létesítéséről vagy megszüntetéséről szólnak. A felmerülő témák gyakoriságából látszik, hogy azok a népszavazások, amelyek kérdéseik szerint nem a kötelezően kiírandó kategóriába esnek, közel kétszer nagyobb arányban fordulnak elő, mint a kötelezőek. Az érvényesség és az eredményesség kategóriája alkotja az utolsó önálló értelmezett ismérvet. 214 népszavazásról sikerült kideríteni, hogy e két szempontból milyen eredménnyel zárult. Többségben voltak azok a referendumok, amelyek érvényesek voltak (125 darab), azonban ezek nem mindegyike volt eredményes, bár ezek kisebbségben vannak. Összesen 120 érvényes és eredményes népszavazás volt a vizsgált időszakban, ami azt jelenti, hogy az összes referendumat tekintve 54,5%-ban sikeresek a kezdeményezések. Az átlagos választási részvételi arány 51,64%.

1. ábra. Helyi népszavazások megoszlása a település méretének függvényében (1999–2011)

2. ábra. Az egyes kezdeményezői csoportok aktivitása (1999–2011)

3. ábra. Az egyes népszavazási témák gyakorisága (1999–2011) A szerző által készített ábrák

E kissé száraz adatismertetést követően megvizsgálom, hogy az egyes változók között található-e valamilyen kapcsolat, mint például a lakosság szám

és a részvételi arány között. Az oksági kapcsolatokat tekintve felmerülhet a kérdés, hogy például magyarázza-e a referendum témája a voksoláson megjelenők arányát.

Az első, amit megnézek, hogy van-e valamilyen kapcsolat a népszavazás kezdeményezője és aközött, hogy milyen témában írták azt ki. E két változó között szignifikáns, de gyenge kapcsolat van. A lakosság 53,3%-ban a településszerkezet változtatásával kapcsolatban kezdeményezett referendumot, második helyen szerepel a beruházásokkal kapcsolatos kérdések indítványozása, majd ezt követően a környezetvédelmi témák. Kiemelendő azonban, hogy a beruházások létesítésével kapcsolatos kérdések elsősorban a környezetszennyező gyárak telepítésével kapcsolatosak. Így bár környezetvédelmi témáról van szó, mégis beruházásként tekintettek ezekre a népszavazások során. A civil szervezetek által kezdeményezett referendumok 44,8%-a a beruházásokra irányult, 20,7%-uk pedig a településszerkezet változásával foglalkozott. Érdekes, hogy az önkormányzatok elsősorban környezetvédelmi témában írtak ki népszavazást, és a beruházások valamint a településszerkezet módosítása csak ezt követően szerepel. Elmondható tehát, hogy a két kötelezően kiírandó témában a lakosság és a civil szervezetek kezdeményezik a legtöbb referendumot: a településszerkezet változásával kapcsolatban kiírt népszavazások 75,4%-át e két csoport kezdeményezte. A legtöbb esetben e kérdések egy településrész önállósodásáról szóltak, kisebb arányban más településhez csatolásról és csak töredéke szólt települések egyesítéséről. Itt érdemes azt is megnézni, hogy a kérdés valami támogatására vagy inkább elvetésére irányult-e. A lakossági kezdeményezésre kiírt népszavazások döntő többsége, 81,3%-a támogató volt, ami azért is érdekes, mert nehéz elképzelni, hogy például egy hulladékégető megépítése a helyi lakosság támogatását élvezné. Ennek az ellentmondásnak feltételezhetően az lehet az oka, hogy így a kérdés megítélése sokkal egyértelműbb, provokatívabb, és könnyebb valami ellen kampányolni. Azonban a reaktív népszavazások többségét is a lakosság kezdeményezte (42,4%), majd második helyen az önkormányzatok szerepelnek (30,3%).

A következő, amit megnézek, hogy a nem kötelezően kiírandó témájú népszavazásokat elsősorban ki kezdeményezte. A lakossági kezdeményezésű referendumok 37,1%-a beruházásokra irányult, majd ugyanakkora arányban a környezetvédelmi és egyéb témájú kérdések kerültek előtérbe. A civil szervezetek (56,5%-ban) szintén beruházással kapcsolatos kérdést javasoltak elsősorban népszavazásra, majd az egyéb témák kerültek elő. A környezetvédelem után itt már megjelent a megfelelő tájékoztató eszköz iránti igény. Azon két referendum közül, ahol a település jobb tájékoztatását kívánták előmozdítani, az egyik civil szervezeti kezdeményezésre, a másik pedig önkormányzati indítványra került kiírásra. Az önkormányzatok 41,4%-ban a környezetvédelmi témákat helyezték előtérbe, majd ezt követően az előzőhöz hasonló sorrendben rangsorolták az egyes témákat. Érdekes, hogy a szociális témájú kérdések

meglehetősen hátrасorolódtak, azonban ezek 57,1%-át a lakosság, és 42,9%-át az önkormányzat kezdeményezte.

A témákat tekintve az érvényesség szempontjából a legtöbb beruházással, környezetvédelemmel és településszerkezettel foglalkozó népszavazás érvényes volt, a többi kategóriába tartozó viszont nem. A legtöbb érvénytelen népszavazás az egyéb témakörű referendum volt, a legtöbb érvényes pedig a településszerkezettel kapcsolatos kérdés. Az érvényes népszavazások többsége eredményes is volt, csupán két témakörben, a beruházások és a településszerkezeti kérdések között található eredménytelen népszavazás.

A részvételi arányokra helyezve a hangsúlyt, három dolgot érdemes megvizsgálni. Egyrészt azt, hogy van-e valamilyen kapcsolat a téma és a részvételi arányok között, valamint a település fejlettsége és a részvételi arányok között, illetve a részvételi arány és a lakosságszám között. Előbbinél arra számíthatok, hogy ha a referendum – kezdeményezze azt önkormányzat vagy lakosság – olyan témakörbe tartozik, amely nagyban befolyásolja a lakókörnyezetet, akkor nagyobb arányban mennek el voksolni. Ilyen téma lehet például egy ipari létesítmény a település határában, amit nagy valószínűséggel elleneznek a lakók vagy a környező települések. Ritka ez utóbbi jelenség, de a nyergesújfalvi cementgyár esetén ez történt. Öt környező település ellenezte a cementgyár létesítését, amely az érintett község lakóinak munkalehetőséget jelentett volna, ezért azok kezdeményezték első körben a referendumat, akiket az közvetlenül nem is érintett volna. Ezzel ellentétben pedig egy társult képviselő-testület létrehozásáról szóló népszavazás kevésbé mozgósíthatja a lakosságot, mivel annak kisebb hatása lehet a mindennapjaikra. Röviden, tehát minél „lakosságságközelibb” témáról van szó, az annál jobban mobilizálja a helyieket. A két változó közötti kapcsolat viszonylag gyengének mondható, a referendum témájának ismerete 20,6%-kal csökkenti a népszavazáson való részvételre vonatkozó bizonytalanságot. Tehát az alapján, hogy ismerjük a referendum témáját, még nem vonhatunk le messzemenő következtetéseket arról, hogy hányan mennek el kinyilvánítani a véleményüket, érvényes lesz-e a népszavazás. Viszont, ha megnézzük, hogy az egyes témák mekkora „közönséget” vonzanak a szavazófülkékbe, akkor a következő mondható el. Kontrollcsoportnak tekintve a településszerkezettel kapcsolatos kérdéseket, az egyes témák 20,6%-ban magyarázzák a részvételi arány variációját. 5%-os szignifikancia-szinten csak egyetlen változó, a környezetvédelmi témájú népszavazások nem szignifikánsak, tehát ez a kérdéskör nem gyakorol hatást a részvételi arányra. A településszerkezet változtatásával kapcsolatban kiírt népszavazásokon átlagosan 63%-os a részvétel. Ehhez képest minden más témában alacsonyabb. A lakosság által kezdeményezett második leggyakoribb témakör a beruházásokkal kapcsolatos kérdések eldöntése volt, ahol a második legnagyobb az átlagos részvétel. A településszerkezettel kapcsolatos helyi népszavazásokhoz képest 15,4 százalékponttal alacsonyabb a szavazók aránya. A képviselő-testületi

ügyekben kiírt referendumokon a kontrollcsoporthoz képest 17,6 százalékponttal alacsonyabb az átlagos részvételi arány. Ez a téma kötelezően kiírandó témakörökbe tartozik, és csak az önkormányzat kezdeményezte e kérdéseket. Összességében elmondható, hogy a településszerkezeti témák a legnépszerűbbek, melyek többségét (65,6%-át) a lakosság kezdeményezte. E népszavazásokat azokon a településrészekon tartották, amelyek önállósodni vagy egy másik településhez akartak csatlakozni, ezért ez valóban egy lakossághoz közel álló téma. Azt figyelembe véve, hogy a legtöbb beruházás valamilyen hulladékgazdálkodással foglalkozó vagy ipari létesítménnyel kapcsolatos, valószínűsíthető, hogy viszonylag nagy figyelmet kap és mobilizálja az embereket. A második legmagasabb átlagos részvételi arány ennek megfelelően itt figyelhető meg.

1. táblázat. A részvételi arány és a népszavazás témái, mint magyarázó változók közti kapcsolat (Kontrollcsoport: településszerkezeti témában kiírt népszavazások)

ANOVA^b

Model	Sum of Squares	df	Mean Square	F	Sig.
1 Regression	1,788	6	,298	7,431	,000 ^a
Residual	6,898	172	,040		
Total	8,686	178			

a. Predictors: (Constant), egyéb, tájékoztatás, képviselői, szociális, környezetvédelmi beruházás

b. Dependent Variable: részvételi arány %-ban

Coefficients^a

Model	Unstandardized Coefficients		Standardized Coefficients	t	Sig.
	B	Std. Error	Beta		
1 (Constant)	,630	,027		23,529	,000
beruházás	-,154	,041	-,297	-3,771	,000
szociális	-,263	,076	-,247	-3,480	,001
környezetvéd.	-,073	,042	-,134	-1,718	,088
tájékoztatás	-,450	,202	-,152	-2,226	,027
képviselői	-,176	,076	-,165	-2,324	,021
egyéb	-,264	,047	-,429	-5,629	,000

a. Dependent Variable: részvételi arány %-ban

A második esetben azt nézem meg, hogy van-e valamilyen kapcsolat a települések fejlettsége, pontosabban inkább elmaradottsága és a részvételi arányok között. A társadalmi-gazdasági szempontból elmaradott településeken

magasabb részvételi arányra számítok, mivel feltételezem, hogy az ilyen közösségekben élők nagyobb hajlandóságot mutatnak arra, hogy változtassanak életkörülményeiken. A legnépszerűbb, településszerkezeti téma esetén például egy elmaradott település vagy településrész kezdeményezheti egy másik, nála fejlettebb, vagy kevésbé elmaradott településhez való csatlakozását. E kérdés tesztelésein azonban csalódnom kellett, mivel a modell 5%-os szignifikancia-szinten nem volt szignifikáns, ezért az elmaradottság ténye nem ad semmilyen információt a részvételi arányok alakulásáról.

A harmadik összefüggés feltételezésekor, a lakosságszám olyan szempontból merülhet fel a részvételi arány magyarázó változójaként, hogy felteszem, minél kisebb lélekszámú településről van szó, annál magasabb lehet a népszavazáson való részvétel. Ennek egyrészt az lehet az oka, hogy ebben az esetben sokkal nagyobb egy szavazat súlya, ugyanis egy nagyobb lélekszámú településen ugyanaz a voks sokkal kevesebbet ér. Egy másik okként felmerülhet az is, hogy egy 200 fős településen figyelhetik, hogy ki nem megy el szavazni és később beszédtemává válhat az illető, ami elkerülendő egy ilyen kis faluban. Kevésbé tudományos, de szociológiailag megállhatja a helyét ez utóbbi érvelés, miszerint a település lélekszámának csökkenésével nő annak a lehetősége, hogy valakit a „szájára vegyen” a lakosság, ezért többen mennek el szavazni. Tesztelve e feltételezést, megállapítható, hogy 5%-os szignifikancia-szinten a részvételi arány és a lakosságszám között statisztikailag gyenge, negatív kapcsolat van, ami értelmezhető úgy, hogy a lakosságszám növekedésével csökken a részvételi arány, és fordítva. Ez azt jelenti, hogy igazolt az a feltételezés, hogy a kisebb településeken magasabb részvételre számíthatunk.

Egy „összefoglaló” modellben megnézem, hogy az egyes témák és a lakosságszám együtt hogyan magyarázza a részvételi arányokat. Kontrollcsoportnak azokat a településszerkezet változtatásával kapcsolatban kiírt népszavazásokat tekintem, amelyeket az 1000–5000 fős településeken írtak ki, ugyanis e két szempont külön-külön a leggyakoribb. Regresszió alapján megállapítható, hogy az 1000–5000 fős településeken, a településszerkezet változtatásával kapcsolatban kiírt referendumokon átlagosan 63,5%-os a részvétel. 5%-os szignifikanciaszinten a 20 000 és afölötti lélekszámú települések már nem szignifikánsak, ezért a nagy lakosságszám már nincs hatással a részvételi arányokra. Ahogy azt az előzőekben is megtapasztaltam, a népszavazások témái alacsonyabb részvételi arányokat mutatnak, mint a településszerkezeti kérdések. A települések lakosságszám szerinti felosztása esetén a két alsó kategória, az 500 és az 1000 főig terjedő, ugyanakkora részvételi aránynövekedést jelez. A maximum 500 fős településeken 15,2 százalékponttal magasabb a részvételi arány, mint az 1000 és 5000 fő közé esőkön. Ugyanez mondható el az 500–1000 fős településekről. Összefoglalóan elmondható, hogy minél „lakosságközelibb” témában és minél kisebb településen tartanak népszavazást, annál nagyobb arányban mennek el voksolni a lakók.

2. táblázat. A részvételi arány és a népszavazás témái, valamint a lakosság szám, mint magyarázó változók kapcsolata (Kontrollcsoport: 1000–5000 fős településeken, településszerkezeti témában kiírt népszavazások.)

ANOVA^b

Model	Sum of Squares	df	Mean Square	F	Sig.
1 Regression	2,544	11	,231	6,290	,000 ^a
Residual	6,141	167	,037		
Total	8,686	178			

a. Predictors: (Constant), százezer fölött, tájékoztatás, egyéb, ötszázig, szociális, ezerig, környvéd, százezerig, képviselői, húszezerig, beruházás

b. Dependent Variable: részvételi arány %-ban

Coefficients^a

Model	Unstandardized Coefficients		Standardized Coefficients	t	Sig.
	B	Std. Error	Beta		
1 (Constant)	,635	,033		19,305	,000
beruházás	-,188	,040	-,362	-4,676	,000
szociális	-,291	,073	-,273	-3,969	,000
környvéd	-,112	,042	-,205	-2,646	,009
tájékoztatás	-,455	,195	-,154	-2,340	,020
képviselői	-,315	,080	-,295	-3,922	,000
egyéb	-,250	,046	-,406	-5,436	,000
ötszázig	,152	,050	,222	3,030	,003
ezerig	,152	,063	,173	2,398	,018
húszezerig	,005	,037	,010	,125	,901
százezerig	-,087	,050	-,130	-1,751	,082
százezer fölött	-,108	,090	-,081	-1,196	,234

a. Dependent Variable: részvételi arány %-ban

Döntés a hipotézisekről/Következtetések

Összesen négy fő hipotézist állítottam fel tanulmányomban, melyek fölött a következőkben fogok ítéletet alkotni. Az első hipotézisemben azt állítottam, hogy a legtöbb helyi referendumot az önkormányzat kezdeményezte, de többségében lakossági nyomásra. Ahogy az előzőekben kiderült, valóban az önkormányzatok kezdeményezték a legtöbb népszavazást, egészen pontosan 83-at, amitől csak picit kevesebb a lakossági kezdeményezésre kiírt referendum (75 darab). Az önkormányzat összesen hét alkalommal kezdeményezett úgy népszavazást, hogy az lakossági nyomásra vagy a lakossági ellenzés megelőzésére történt.⁵ Ebből öt alkalommal egy hulladéklerakó miatt írtak ki referendumot, hogy végül a lakosság áldását megkaphassák. Hévízgyörk, Ke-

szeg, Királyszentistván, Valkó és Verseg településeken a lakosság ellenállását szerették volna megelőzni azzal, hogy egy népszavazással elejét veszik annak a feltételezésnek, hogy a megkérdezésük nélkül döntenek. A hét referendum-ból azonban csak egy volt olyan, ahol kifejezetten a lakosság nyomására kezdeményezett az önkormányzat. Tiszaújvárosban egy tervezett börtön miatt tűztek ki népszavazást, mely előzménye egy olyan közmeghallgatás volt, ahol erősen megoszlott a lakosság véleménye, ezért népszavazás kezdeményezése mellett döntöttek. Ha csupán ez az egy eset növeli a lakossági kezdeményezésre kiírt referendumok számát, akkor továbbra is ezen eszköz fő használójának az önkormányzat tekinthető. A két kezdeményező közti minimális különbség azonban arra enged következtetni, hogy a lakosság valóban megpróbál élni a helyi népszavazáshoz való jogával.

A második hipotézisem, miszerint a kisebb községekben könnyebben kezdeményez a lakosság helyi referendumot, igaznak bizonyult. A „könnyebbséget” természetesen csak úgy tudtam mérni, hogy az egyes népszavazások lakosságszám szerinti eloszlását néztem meg. A 20 000 fő alatti településeken kezdeményezték a referendumok többségét, ezen belül is a legtöbbit az 1000 és 5000 fő közé eső településeken. A valóban kis lélekszámú településeken, tehát az 1000 fő alattiakon a referendumok kb. egyötödét tűzték ki. Mindezek alapján levonható a következtetés arra vonatkozóan, hogy 5000 fő fölött, a lakosságszám növekedésével egyre inkább csökken a népszavazások száma. Ennek oka abban keresendő, hogy minél nagyobb lélekszámról van szó, annál nehezebb a lakosságnak megszerveződni, annál kisebb az esély arra, hogy az egyes érdekek között azonosság alakuljon ki, és mindenki közel azonos mértékben legyen tájékozott és elkötelezett egy adott ügy iránt. Megjegyzendő, hogy Mancur Olson (1965) hasonló következtetésre jutott a kollektív cselekvés vizsgálata során, mikor az érdekérvényesítés sikerességét a csoportmérettel magyarázta. Elmélete szerint ugyanis a csoport nagyságának növekedésével párhuzamosan csökken annak a valószínűsége, hogy az egységesen lépjen fel valamilyen közös cél elérése érdekében. A nagy, látens csoportoknál megfigyelhető egyfajta potyautas magatartás, mikor a passzivitást választják a részvétel helyett. A magyarországi helyi népszavazások gyakorlatára tehát igaz ez a klasszikus teória, ugyanis a részvételi adatok is azt mutatják, hogy a lakosságszám növekedésével nem csak a referendumok száma csökken, hanem az azokon megjelenők aránya is. Olson elméletében kitért arra is, hogy a nagy csoportok sikeres érdekérvényesítéséhez szelektív ösztönzőkre van szükség, amiből a népszavazásokra vonatkozóan az következik, hogy a lakosság számára így biztosított döntés lehetősége sajnos nem jelent kellő motivációt a részvételre.

Az a feltételezésem, hogy az elmaradott településeken kisebb arányban kezdeményeznek népszavazást, mivel a civil szféra nem elég fejlett a megszerveződéshez, szintén igaznak bizonyult. Mint kiderült mind a társadalmi-gaz-

dasági szempontból elmaradott települések, mind pedig azok a települések, amelyek az országos átlagot jelentősen meghaladó munkanélküliséggel sújtottak, felülreprezentáltak a mintában az országos arányokhoz képest. Arányait tekintve azonban kisebb számban kezdeményeztek népszavazást. Az összes referendumnak csak 10,45%-át kezdeményezték azokon a településeken, amelyek társadalmi-gazdasági szempontból elmaradottnak tekinthetők, és 13,18% azoknak a településeknek az aránya, ahol az országos átlagot 1,75-szörösen meghaladó munkanélküliség van. Szignifikáns, közepesen erős kapcsolat van az elmaradottság ténye és a népszavazás témája között. A társadalmi-gazdasági szempontból elmaradott településeken a képviselő-testületi ügyek alkotják a referendumok kb. negyedének témáját. Mint már említettem, ez az esetek többségében társult képviselő-testületek létrehozására vagy megszüntetésére irányul, ami a hátrányos helyzetű települések számára megkönnyítheti a fennmaradást. Második helyen szerepel a településszerkezet változtatása, ami a népszavazások kb. egynegyedét alkotják. A kezdeményezők körét tekintve elmondható, hogy az elmaradott településeken döntő többségben (64,7%-ban) az önkormányzatok kezdeményezik a népszavazásokat, és a lakosság csak 29,4%-ban aktivizálja magát. Ez alapján elmondható, hogy valóban kisebb arányban kezdeményeznek elmaradott településen népszavazásokat, és azok többsége nem is a lakosság felől érkezik. Így joggal felmerülhet az a vád, hogy talán a civil szféra szervezetlensége, fejletlensége miatt.

Az utolsó hipotézis eldöntése relatív. Az, hogy a helyi népszavazások kellőképpen mobilizálják-e a lakosságot az a megközelítéstől függ. A helyi referendumokon való átlagos részvételi arány 51,64%, ami az országos népszavazásokon való átlagos részvételnél magasabb. Figyelembe véve, hogy Magyarországon a választási és a népszavazásokon való részvétel is alacsony, ez az érték viszonylag magasnak tekinthető, amiből arra következtethetünk, hogy egy-egy helyi referendum megfelelő szinten mobilizálja az embereket. Azonban, ha figyelembe vesszük, hogy jelen esetben a lakosság közvetlen környezetét érintő változásokról szólnak a kérdések, akkor sokkal magasabb részvételi arány lenne elvárható. Ebből a szempontból tehát a helyi szintű népszavazásoknak viszonylag alacsony mobilizációs erejük van. A feltevésem eldöntésekor nagyobb hangsúlyt helyeznék arra, hogy a népszavazás mit is befolyásol: az egész ország sorsát vagy a lakókörnyezetünkét. Ez alapján igazoltnak tekintem azt a hipotézist, miszerint a helyi népszavazások nem mobilizálják megfelelően a lakosságot, csak a kisebb, 1000 fő alatti településeknél található 60% feletti részvétel. A kisebb településeken azonban nem meglepő a magasabb aktivitás, ha figyelembe vesszük, hogy a községek lakói az önkormányzati választásokon is politikailag aktívabbak, mint a városokban élők. (Dr. Bódi-Bódi, 2011/1) E választásokat tekintve ennek oka lehet, hogy az egyes mandátumokért a lakosság számának csökkenésével egyre kisebb verseny folyik, az ismertség egyre közvetlenebb formája valósul meg, illetve a választási döntést

befolyásoló törésvonal is más lesz. Míg a nagyobb városokban a fő választóvonalat elsődlegesen az egyes pártok jelentik, addig a kisebb lélekszámú településeken fontosabbá válik a „pártkatona” vagy a település érdekeit szem előtt tartó helyi „aktivista” megkülönböztetés. Visszatérve a részvétel és a település lakosság száma közti összefüggésre, megfigyelhető a helyi szintű voksolások esetén – legyen az önkormányzati választás vagy helyi népszavazás –, hogy a kisebb települések érzékenyebbek a lokális szintű döntésekre, mint a nagyvárosok.

5. ESETTANULMÁNYOK

Pécs, 2007-es helyi népszavazás a NATO katonai radar létesítéséről

A pécsi népszavazás (Civilek a Mecsekért Mozgalom és a Pécsi Napilap, 2005–2007) már témájának jellegéből, az érintett kérdés miatt sem rekedhetett meg helyi szinten. A NATO-lokátor megépítése az egész ország számára elengedhetetlen, ugyanis hazánknak kötelessége eleget tenni e katonai szervezet kívánalmainak. Már 1994-ben,⁶ csatlakozásunk előtt évekkkel kérte a NATO, hogy három lokátorállomást telepítsenek Magyarországra területén. Az Országgyűlés ezt az igényt 1995-ben jóváhagyta és 2003-at jelölte meg a kivitelezés tényleges kezdetének (Glied, 2006). A NATO-csatlakozásra 1999-ben került sor, melyet egy országos népszavazás előzött meg még '97-ben. A 2000-es évek elejére minden ellenzói/ellenzéki hang nélkül megépült két lokátor, egy a Bükkben (Bánkúton) és egy Békéscsabán. A harmadik állomással kapcsolatban azonban komoly ellenállásba ütközött az ország vezetése. Az ország déli-délnyugati lefedettségét biztosító radar helyszínékként nemzeti szakértők négy helyszínt vizsgáltak: Jakab-hegy, Tubes, Hármas-hegy és a Zengő. A hatástanulmányok alapján a legalkalmasabbnak a Zengőt találták, ezért éveken keresztül ezt a hegyet jelölték meg, mint a harmadik lokátor helyszínét.⁷ Itt azonban a környezetvédő zöld szervezetek végül célt értek, tiltakozásuk meghallgatásra talált, amikor a Zengőt elvetették és helyette a Tubest jelölték meg, mint alkalmas helyszínt. 2005 végén Gyurcsány Ferenc bejelentette, hogy a lokátort e másik helyszínen építik fel, eleget téve a NATO-val szembeni vállalásoknak. Mivel a korábban megvizsgált négy helyszínt amerikai és német szakértők jóváhagyták, elméletben nem lehetett volna semmilyen akadálya a katonai objektum megépítésének. A gyakorlatban azonban máshogy történt. Az akkori miniszterelnök bejelentése, illetve a létesítmény NATO-val való kapcsolata mondhatni megakadályozta, hogy az ellenzói hangok ne kapjanak kellő figyelmet. Környezetvédő és helyi szervezetek nyilvánították ki véleményüket azzal kapcsolatban, hogy nem szeretnék, ha Pécs közelében, a Nagy-Tubes hegyen létesülne a lokátor. Természetesen már a bejelentést követően állást foglalt a város MSZP-s vezetője, később a párt helyi frakciója is, miszerint támogatják a radar megépítését, mivel az nemzeti érdekeket szolgálja. Az

ellenzék természetesen nem értett ezzel egyet, és a közelgő önkormányzati választásokra való tekintettel, megpróbált ebből politikai tőkét szerezni.⁸ Felmerülhet, hogy a lokátor ellenzése mögött valójában a NATO-tagság ellenzése bújkik meg és nem a helyi félelmek. Az 1997-es országos népszavazáson, Pécsen 53,3%-os részvételi arány mellett 60 753 helyi lakos tette le voksát a tagság mellett, ami az érvényes szavazatok 88,66%-át jelenti. Tehát a többség amellett szavazott, hogy igen, Magyarország lépjen be a katonai szervezetbe. Ennek fényében az ellenzés inkább annak tudható be, hogy bárhol megépíthetik a szükséges radart, csak ne itt. Ezt a feltételezést erősítheti meg az a tény is, hogy a civil szervezetek több alkalommal inkább más helyszínt javasoltak a létesítménynek, és kampányuk során egyszer sem említették a NATO-ból való kilépés lehetőségét. A helyi népszavazás kezdeményezésére csak 2006-ban került sor, majd a referendumra 2007 tavaszán. Az a kérdés, hogy milyen mértékű és minőségű tájékoztatásban részesült a lakosság? Milyen érdekek csaptak össze? Mivel érvelt a két fél? Megoldást jelentett-e a népszavazás?

Az már a lokátor új helyszínének bejelentése után kiderült, hogy a Tubes kapcsán még a katonai szakértők között sem volt egyetértés. Egyes szakértők a Tubes alkalmasságát próbálták alátámasztani és a lakosság ellenérzéseit csillapítani, más szakértők pedig az ellenkezőjére törekedtek. Mind a Honvédelmi Minisztérium, mind a civil szervezetek kezdeményeztek lakossági fórumokat, tájékoztató esteket, illetve voltak „önkéntes” szakértők, akik elmondták véleményüket a lokátorral kapcsolatban. A legfőbb „katonai” ellenérvek a következők voltak: egy esetleges támadás esetén Pécs lakossága is potenciális veszélynek lenne kitéve; illetve bizonyos repülőgépeket nem lehetne már bemérni, kiegészítő radarokra lenne szükség. Mindezen érveket arra alapozták, hogy a Zengőhöz képest alacsonyabb és 20 km-rel nyugatabbra fekszik ez a hegy. A Honvédelmi és Környezetvédelmi tárca azonban alkalmasnak találta a Tubest mint helyszínt, mivel szerintük a természeti és környezetvédelmi szempontok jól összeegyeztethetőek a nemzetbiztonsági szempontokkal. A létesítménnyel ugyanis az ország légterének lefedettsége 98%-ra nőne, és jelentős költségcsökkenéssel is járna.⁹ A Zengőhöz képest előnyként hangsúlyozták, hogy a Tubesen már van egy katonai létesítmény, illetve a lokátor honvédelmi területen épülne fel, így nem károsítaná a környezetet, illetve egészségkárosító hatása sem lenne.¹⁰ Emellett kettős haszonnal is járna a beruházás, mivel egyrészt az az ország védelmét növelné, másrészt hazánk eleget tenne a NATO-ban vállalt kötelezettségének is.

A civil szervezetek is megosztottak voltak a kérdésben. Például a Mecsek Egyesület szerint el kellene fogadni azt a tényt, hogy a lokátornak a Tubesen kell megépülnie. A lakossági ellenérzéseket próbálták csillapítani azzal, hogy hangsúlyozták, a radar esetleges káros hatásai nem fenyegetik a helyieket, mivel az fókuszált sugarakat bocsájt ki. A Civilek a Mecsekért Mozgalom, az Istenkúti Közösségért Egyesület, az Összefogás Pécsért Egyesület, a Greenpeace

és a Polgári Értékkör civil szervezetek azonban egy nagykoalíció létrehozásán dolgoztak, hogy együttes erővel próbálják megakadályozni a lokátor felépítését. 2006-ban már odáig is elmentek, hogy a NATO-tagság miatt Magyarországnak nincs szüksége a harmadik lokátorra, mivel egy esetleges támadás esetén e katonai szervezet úgyis megvédi hazánkat. A gond csak az, hogy a NATO pont emiatt marasztalt el minket és tagságunk egyik követelménye volt, hogy megfelelő legyen légterünk lefedettsége. A későbbiekben azonban ez az érvük háttérbe szorult. 2006. szeptember 8-án az Istenkúti Közösségért Egyesület kezdett aláírásgyűjtésbe, hogy népszavazással dönthesse el a lakosság a kérdést. A referendumra azonban csak 2007. március 4-én került sor, ahol a következő kérdést tették fel: „Egyetért-e Ön azzal, hogy a pécsi építési szabályzat és a szabályozási terv módosuljon akként, hogy Pécs közigazgatási határán ne épülhessen katonai radar?”. A választójogosult lakosságnak azonban csak 32,51%-a ment el kinyilvánítani a véleményét, viszont 94,3%-uk elutasította a lokátor Tubesre való telepítését. Ez azt jelentette, hogy a népszavazás érvénytelen lett, a kormány ezt követően felhatalmazta a honvédelmi minisztert, hogy kezdje meg a NATO-val való tárgyalásokat.

Az ügy politikai vetületét nézve, Toller László polgármester (MSZP) a NATO-lokátor kedvező oldaláról próbálta meggyőzni a lakosságot, miszerint az kedvezőleg hatna a helyi gazdaság fejlődésére, mivel egyéb szükséges fejlesztések is elindulhatnak ennek köszönhetően. Az önkormányzati választásokhoz közeledve, az MSZP polgármester-jelöltje, Tasnádi Péter azonban kijelentette, hogy pécsi polgárként nem örül a lokátornak, viszont e kérdésben két dolgot kell mérlegelni: a helyiek egészségét és az ország védelmét. Hangsúlyozta azt is, hogy nem politikai, hanem szakmai vitára lenne szükség. Azonban hiába rendeztek fórumokat, tartottak közmeghallgatásokat, a lokátor kérdése meglehetősen átpolitizálódott. 2006 szeptemberében az MSZP a következő „ajánlatot” tette a lakosságnak: amennyiben a népszavazáson a helyiek többsége elutasítja a katonai létesítményt, a párt is ellenezni fogja. Az önkormányzati választásokat követően, ahol a város ismét MSZP-s többségű képviselő-testülettel és polgármesterrel rendelkezett, a frakció álláspontja megváltozott. A népszavazást megelőzően már azt kommunikálták, hogy nem a lokátorral van a probléma, hanem a helyszínnel, azonban nemzetbiztonsági okokból nem ellenzik annak megépülését.

Az MDF helyi szervezete kezdetben a lokátor mellett érvelt, azonban a beruházásról pontosabb információkat kért és a lakosság véleményére is kíváncsi volt. Emiatt 2006-ban egy „házi” közvélemény-kutatást végzett, amelyből kiderült, hogy a 6500 visszaküldő 75%-a ellenzi a lokátort a Tubesen. Ez azonban nem tekinthető reprezentatív felmérésnek tekintve, hogy Pécs lakossága közel 130 000 fő, viszont arra jó volt, hogy kiderüljön, miért ellenzik, illetve támogatják a létesítményt. A legtöbben azért vetették el a tubesi radart, mert félnek attól, hogy a város egy esetleges háborúban célponttá válhat; emellett

féltek a sugárzásveszélytől; attól, hogy a város értékei leminősülnek; illetve az ingatlanárak emiatt zuhannak. Emellett természetesen környezetvédelmi szempontok is előkerültek. A város értékeit amiatt is féltették, mivel Pécs 2010-ben az Európa kulturális fővárosa címet viselte, valamint ököváros-programot folytattak 2005-ben. A lokátort támogatók azonban az ország NATO-val való szerződéses kötelezettségének teljesítését tartották fontosnak.

A Fidesz helyi szervezete a kezdetektől fogva elfogadhatatlannak tartotta azt, hogy a Tubesen lokátor épüljön, ezért több tiltakozó akciót szervezett a párt is. Rendszeres kirándulásokat és gyűléseket szerveztek annak érdekében, hogy a lakosságot támogatásukról biztosítsák. Természetesen a város vezetését megvádolták azzal, hogy nem veszik figyelembe a lakosság véleményét és érdekét, valamint csak a személytelen piaci érdekekkel foglalkoznak, tehát csak beruházási lehetőséget keresnek a városnak. Ebben a polgármester első nyilatkozatait tekintve van igazság, mivel ő maga is említette, hogy a „NATO-városi” cím fejlesztési előnyökkel is járhat.

A pécsi történet az országos visszhang, a civil szervezetek kitartó munkája, a rendszeres fórumok, közmeghallgatások és tájékoztató estek ellenére sem mozgósították megfelelően a lakosságot. Ez, tekintve, hogy a NATO-tagságról szóló országos népszavazásra a helyi lakosság több mint fele elment voksolni, jelentheti azt, hogy a helyiek többsége fontosabbnak tartotta az ország érdekét és feleslegesnek azt, hogy referendumon nyilvánítsa ki véleményét. Egy másik forgatókönyv szerint a lakosság bizonytalanságát is kifejezheti az alacsony részvételi arány, mivel sem a civil szervezetek, sem a katonai szakértők nem voltak azonos állásponton, így hiába próbálták informálni a lakosságot, az sokkal inkább ellentétes hatást váltott ki. A kérdés meglehetősen átpolitizálódott, hiába hangoztatták az egyes pártok, hogy nem kellene összemosni a szakmai kérdéseket a politikával, és a lakosságot manipulálva ezzel kampányolni, nem tartották szavukat. A NATO-lokátor ügye természetesen nem zárult le a népszavazással, az érintett lakosság továbbra is tiltakozott, folytatódott a rendkívüli közgyűlések sorozata, és még ma sincs radar a Tubesen. A Honvédelmi Minisztérium, 2011-ben új helyszíneként a Tolna megyei Medinát (origo.hu, 2011) jelölte ki, amelyet a NATO is jóváhagyott. Itt már 1987 óta működik a szovjet technológiájú lokátor, melyet 2013-ra egy új válthat fel. A pécsiek tehát fellélegezhetnek, Magyarország pedig eleget tehet vállalt kötelezettségének, ugyanis a medinai lakosok körében nem várható a korábbi potenciális helyszíneken tapasztalathoz hasonló ellenállás.

Szerencs, 2010-es helyi referendum: munkahelyteremtés vs. világorökség
(Borsod Online, 2007–2010)

Szerencsről a legtöbb embernek a csokoládégyár jut az eszébe, azonban az utóbbi években ez kissé feledésbe merült, és egy szalmatüzelésű erőmű megépítése került helyette előtérbe. A pécsi esethez hasonlóan itt is a lakosság és

a civil szervezetek elleneztek egy beruházást, szintén országos visszhangja volt az esetnek, és egy helyi népszavazással próbálták kideríteni a helyiek véleményét. A történetnek azonban van egy szépséghibája, mivel nem a szerencsi lakosok elégedetlensége vezetett el a referendumhoz, bár azt ők kezdeményezték, hanem a szomszédos tokaj-hegyaljai szőlészek és borászok ellenezték az ominózus erőművet. A konfliktus alapját a munkahelyteremtés és a világörökség védőzónájához való tartozás alkotta. Miután 2008-ban bezárták a szerencsi cukorgyárat, amely több mint száz éves hagyománnyal rendelkezett, a munkahelyteremtés kérdése még inkább előtérbe került. A BHD Hőerőmű Zrt. egy szalmatüzelésű erőművet kívánt Szerencsen létrehozni, ami kb. 130 főnek kínált volna munkalehetőséget. A problémát az okozta, hogy e beruházás a szomszédos tokaj-hegyaljai szőlészek, borászok és civil szervezetek ellenzését váltotta ki. A fő ellenvetésük, hogy a 2002 óta a világörökség részeként nyilvánított történelmi borvidék elveszítheti címét, mivel megváltozna a mikroklíma és az alapanyagok szállítása jelentős környezeti terheléssel járna. A Tokaj Reneszánsz – Tokaji Nagy Borok Egyesülete és a Tokaji Bormívelők Társasága fontosnak tartotta, hogy Szerencsen munkahelyteremtő beruházásokat hajtsanak végre, azonban – saját érdekeiket féltve – nem értettek egyet a hőerőművel. Véleményük szerint csak olyan beruházásokat kellene megengedni, amelyek összhangban vannak a térség borvidék jellegével és annak világörökségi státuszával. Világörökségi törvény híján azonban számos kérdés megválaszolatlan maradt, mint például az, hogy mégis milyen változtatások hajthatók végre a környező területeken, milyen gyárak létesíthetők. További kérdést vethet fel az is, hogy milyen szabályozás vonatkozik azokra a településekre, amelyek nem tartoznak a világörökség magterületéhez, csupán annak védőzónájába, mint Szerencs.

A tiltakozás 2007 óta tartott, kezdetben egy 50 megawatt teljesítményű szalmatüzelésű hőerőmű ellen, majd ezt lecsökkentették egy 25 megawattosra, hátha közelebb kerülnek a kompromisszumhoz. (MR1 Kossuth Rádió) Az illetékes állami szervek 2007 júliusában bejelentést tettek az UNESCO Világörökségi Központja felé, majd augusztusban a tokaj-hegyaljai borászok is követték példájukat. 2008-ban dr. Hiller István oktatási és kulturális miniszter benyújtotta az UNESCO-hoz a Tokaji történelmi borvidék mint a világörökség részét képező terület állapotáról szóló jelentését, melyben kiemelt szerepet kapott a szalmatüzelésű erőmű problémája. Rónavölgyi Endréné, Szerencs polgármestere pedig állásfoglalást kért a szervezettől abban a kérdésben, hogy milyen ipari beruházások valósíthatók meg a világörökségi területeken (Rónavölgyi–Takács, 2010). Véleménye szerint, ha a BHD Zrt. nem építheti meg a hőerőművet, akkor az egyrészt 130 potenciális munkahelytől fosztaná meg a helyieket, illetve kiegészítő üzemek sem létesülhetnének, ami további munkahelyvesztéssel járna. Mindeközben a bezárt szerencsi cukorgyár szakszervezeti bizottságának egykori elnöke, Runda István panaszlevelet nyújtott be

az UNESCO-nak, melyben hangsúlyozta, hogy a tokaji borászok nem követik a hagyományokat, ezáltal ők maguk rongálják a világörökségi területet. Az ICOMOS Magyar Nemzeti Bizottsága kijelentette, hogy nem támogatja a hőerőmű megépítését, illetve az UNESCO raportőrei Tokajra utaztak, hogy kivizsgálják az ügy kapcsán felmerült problémákat.

A népszavazási kezdeményezést a Szerencs és Környéke Fejlődéséért Egyesület nyújtotta be 2010 júliusában, a következő kérdéssel: „Fontosabbnak tartja-e a Szerencs hagyományaira épülő iparfejlesztést és az ehhez kapcsolódó munkahelyteremtést, mint a világörökség védőzónájába történő tartozást?”. Költségcsökkentési megfontolásokból a referendumra az önkormányzati választásokkal egyidőben, 2010. október 3-án került sor. 63,5%-os részvétel mellett a szerencsi szavazók 82,02%-a szavazott az iparfejlesztésre, és így a munkahelyteremtésre. A népszavazás azonban csak véleménynyilvánító volt, ezért az nem kötelezte semmire az önkormányzati képviselő-testületet. A szalmazűzelésű hőerőművel kapcsolatban folytatódtak a tárgyalások, azonban a BHD Zrt. az ellenállás miatt inkább visszakozott volna, és máshol építené fel üzemét.

Az eset pártokkal való kapcsolatában megfigyelhető egy „MSZP-közpon-túság”, mivel Szerencs polgármestere, Rónavölgyi Endréné e párthoz tartozott; a BHD Zrt. vezetője, Hajdú Ottó MSZP-közeli nagyvállalkozó; illetve a népszavazást egy olyan helyi civil szervezet kezdeményezte, amely egyik támogatója volt a korábbi polgármesternek (index.hu, 2010). Emellett az ellenzők között megjelenik Demeter Ervin neve, akit valójában személyes érdekek fűztek a hőerőmű megépítésének megakadályozásához, a Fideszes képviselőnek ugyanis családi pincészete van Tokaj-Hegyalján. Dr. Illés Zoltán, a Vidékfejlesztési Minisztérium környezetvédelemért felelős államtitkára szintén elvetette a szerencsi erőművet, és a település kitorési lehetőségeként a cukorgyártást jelölte meg. (Mint ismeretes 2008-ban a cukorgyárat itt is bezárták.) Dr. Hörcsik Richárd, Sárospatak polgármestere és a Fidesz frakcióvezető-helyettese ennél józanabban szemlélte az eseményeket. Véleménye szerint a kérdést valójában nem a kormánynak és nem is az UNESCO-nak kellene megoldania, hanem a térségben élő lakóknak kellene kompromisszumra jutniuk. Ez azonban nehézkes, mivel a város új polgármestere, a Fideszes Koncz Ferenc korábbi nyilatkozataiban elfogadhatónak tartotta volna, ha a tokajiak megelégedésére a borvidéktől távolabb építené meg a szerencsi erőművet, de a választások után már ezt a lehetőséget is elvetette. Mindeközben a BHD Zrt. elnöke lemondott és az új elnök, Voltay Géza járhatóbb útnak találta, ha a meglévő engedélyeket módosítják és a hőerőművet egy olyan dunántúli városban valószínűsítik meg, ahol azt támogatják (hirado.hu, 2010).

A vita nem zárult le a népszavazással, hiába nyilvánította ki a szavazók több mint négyötöde, hogy a világörökségi cím nem akadályozhatja meg az ipar fejlesztését, és, hogy munkahelyekre van szüksége a településnek. A legtöbb megjelent sajtóanyagban a szerencsi lakosság csak a referendumon kapott

szerepet, a két főszereplőt a tokaj-hegyaljai ellenzók és a szerencsi önkormányzat alkotta. Sem lakossági fórumokról, sem közmeghallgatásokról nem esett szó, a magánérdekek és a törvényi szabályozás hiánya alkották a fő hajtóerőt. Ha a probléma nem is oldódott meg, legalább ez utóbbira megoldás született 2011. június 14-én, amikor a parlament elfogadta a Világörökségi törvényt. A pécsi esettől eltérően, ahol valóban minden csatornán keresztül megpróbálták tájékoztatni a lakosságot és mozgósítani a helyieket, itt érvényes lett a népszavazás. Úgy tűnik, hogy pusztán az a tény, hogy egy munkahelyteremtő beruházásról volt szó, melyre Szerencsnek nagy szüksége lett volna, elég embert tudott mobilizálni. Mivel a kérdés regionális érdekeket is érintett, ezért a 76/2007-es alkotmánybírósági határozat értelmében a népszavazás csak véleménynyilvánítónak tekinthető, ami semmire sem kötelezi a képviselő-testületet. Így fordulhat elő az, hogy egy szomszédos település nyomására kiírt népszavazás összességében eredménytelenné válik.

5. BEFEJEZÉS

A tanulmányban a magyarországi helyi népszavazások áttekintésére törekedtem, hogy kiderítsem valóban betölti-e funkcióját ez az eszköz. Ahhoz képest, hogy törvény mondja ki, hogy a lakosság önkormányzathoz való joga a helyi népszavazások kezdeményezése, meglehetősen szigorú szabályozások vannak ezzel kapcsolatban. Egyrészt a kezdeményezéshez szükséges aláírások száma nincs pontosan meghatározva. Az Önkormányzati törvény csupán azt mondja ki, hogy a helyiek minimum 10, maximum 25%-a nyújthatja be kérelmét, a pontos szabályozás az egyes önkormányzatot kezében van. Az érvényességi feltétel az országosnál szigorúbb, 50%-os részvételt kívánt meg, illetve az eredményességhez az érvényes szavazatok szintén 50%-a szükséges. Ezek a magas küszöbök abból a szempontból érthetőek, hogy ha a lakosság valóban változtatni szeretne a környezetén, akkor tényleges és erős konszenzus szükséges a helyiektől. Más országokkal összehasonlítva nem tekinthető egyedinek ez a fajta szabályozás. Leginkább a szlovák esethez áll közel, ahol szintén korlátozó feltételek vannak érvényben, ami azonban megnehezíti a lakosság számára, hogy élhessen kezdeményezési jogával. A kezdeményezést tekintve közepesen magas támogatói arány szükséges hazánkban, azonban az érvényességi feltétel a szlovákokéval megegyezően magas. Ahhoz képest, hogy Magyarországon meglehetősen szigorú szabályozások vannak érvényben, mégis viszonylag sok népszavazás került kiírásra, szám szerint 220. Ezek többsége (56,82%-a) érvényes volt, és ezek közül csak elvétve akadt olyan, amely emellett eredménytelen lett volna.

A magyar gyakorlatra fókuszálva világossá vált, hogy leggyakrabban az önkormányzatok kezdeményeznek népszavazást, azonban a lakosság is igen

aktív (83:75). A leginkább preferált kérdések a településszerkezet változásával, majd ezt követően a beruházásokkal és a környezetvédelemmel kapcsolatos kérdések. A részvételi arányok is ennek megfelelően alakulnak, tehát a legnagyobb mobilizációs erővel azok a népszavazások bírnak, amelyek a település szerkezetének változtatásáról szólnak. A különböző témájú referendumokon az átlagos részvételi arányokat tekintve az általam elvárthoz képest kevesebben nyilvánítják ki a véleményüket egy-egy szavazás alkalmával. Az 51,64%-os átlagos részvételi arány az országos részvételhez képest magasnak mondható, viszont, ha figyelembe vesszük, hogy ezeken a helyi referendumokon olyan kérdésekben kell döntést hozni, amelyek akár jelentősen megváltoztatják a lakókörnyezetünket, inkább alacsonynak tekinthető. Természetesen megfigyelhetőek olyan jellegzetességek, mint például az, hogy a legtöbb népszavazást a kisebb, 5000 fő alatti településeken kezdeményezik és, hogy e háttértől a lakosságszám növekedésével csökken egyrészt a kiírt népszavazások száma, másrészt a részvételi arány. Ennek valószínű oka, hogy egy kisebb településen könnyebben megszerveződik a lakosság, könnyebben összefog egy közös ügy érdekében, emiatt a részvételi arány is nő. Ez a különbség akár a két esettanulmányban bemutatott város esetén is meglátszik, bár tény, hogy mindkét esetben a lakosságszám meghaladta az 5000 főt. Míg a több mint 9000 fős Szerencsen 63,5%-os volt a részvétel, addig a közel 130 000 fős Pécsen ez az arány csak 32,51%. Azonban felmerülhet az is, hogy a kisebb települések nagyobb eséllyel elmaradtak, emiatt kisebb arányban kezdeményeznek népszavazást. Egy másik megközelítés szerint viszont a társadalmi-gazdasági elmaradottság indokolhatná a nagyobb népszavazási kedvet, pont azért, hogy ezen a helyzeten változtathassanak. Az e szempontból is megvizsgált 220 helyi referendum azonban az első megközelítést támasztja alá, ugyanis a népszavazásoknak kevesebb, mint 15%-át írták ki elmaradott településen. Az esetek többségében viszont a kezdeményezések olyan ügyekre irányultak, mint például a társult képviselő-testületek létrehozása, amelyek adott esetben a hátrányos helyzetű községek fennmaradását könnyíthetik meg. A kvalitatív kutatás lehetővé tette, hogy a pártok népszavazással kapcsolatos viszonyulását is megvizsgáljam. Az egyes pártok saját érdekeik alapján használják, illetve támogatják a referendumokat, amit a két esettanulmány is alátámaszt. Pécsen az ellenzékben lévő Fidesz, Szerencsen pedig a hatalmon lévő MSZP támogatta a népszavazás kiírását.

Mindezek után, mintegy zárógondolatként, már csak egyetlen kérdés eldöntése maradt hátra. Ez pedig az, hogy a helyi népszavazás intézménye be-tölti-e funkcióját? Az erre adandó válasz meglehetősen összetett. Egyrészt magas korlátokat állítottak a sikeres népszavazások elé, viszont ennek ellenére 1999 és 2011 között 220 sikeres kezdeményezés történt, melyek többsége eredményesen zárult. A küszöbök lejjebb szállítása talán növelné a kiírt referendumok számát, de ez nem feltétlenül mozgósítaná jobban a helyi lakossá-

got. Ebben az esetben hazánkban is hasonló helyzet alakulhatna ki, mint Lengyelországban, ahol a lelkesedés megvan a kezdeményezéshez, viszont a lakosság érdektelenségét mutatja az érvénytelen népszavazások száma.¹¹ Emellett a magas érvényességi és eredményességi küszöbök arra utalnak, hogy valódi konszenzus szükséges a lakosság részéről ahhoz, hogy érdemileg beleszólhassanak lakókörnyezetük változásába. Másrészt, ha a kezdeményezők körét tekintjük, akkor arra számíthatnánk, hogy ha a népszavazás valóban a lakosság önkormányzáshoz való jogát képezi, akkor e téren a helyiek a legaktívabbak. Szám szerint ez nem így van, ugyanis az önkormányzatok az elsődleges felhasználók, viszont a lakosság közel ugyanannyi népszavazást kezdeményezett az elmúlt 13 évben. Sajnos olyan tendenciát nem lehet kimutatni, hogy az utóbbi években egyre nagyobb arányban alkalmazták volna a közvetlen demokrácia ezen eszközét, ugyanis számuk ingadozik. Ezt persze befolyásolja az is, hogy a képviselő-testület meddig „ül” a kezdeményezés elfogadásán, vagy, hogy elégséges számú és minden szempontból megfelelő aláírás gyűlt-e össze, a kezdeményezés eleget tesz-e a támasztott követelményeknek, vagy a legalapvetőbb, hogy van-e apóproja a népszavazásnak. A harmadik elem, amit kiemelnek az a helyi referendumok hiányossága. A legnagyobb problémát az okozza, hogy hiába született népszavazás keretében a lakosság részéről egy döntés, annak nincsen semmilyen kötőereje abban az értelemben, hogy azt a képviselő-testületnek meddig kell figyelembe vennie. Míg az országos népszavazások esetében egy alkotmánybírósági határozat szerint az úgynevezett moratórium idő 3 év, addig ugyanezen eszköz helyi alkalmazására nem vonatkozik semmilyen időhatár. További problémát jelent, hogy a 76/2007-es alkotmánybírósági határozattal életbe lépett a véleménynyilvánító referendum intézménye, amely korábban, az Önkormányzati törvény szerint nem létezett. Ez azért okoz gondot, mivel nem motiválja a lakosságot a részvételre, tekintve a sikeresség szigorú kritériumait. Nem éri meg úgy elmenni egy népszavazásra, hogy annak eredménye nem kötelezi a képviselő-testületet. A lakosság önkormányzáshoz való jogának biztosítania kellene a tényleges döntés lehetőségét. Összefoglalva, a helyi népszavazások eszközével elsősorban az önkormányzatok élnek, de a lakosság is közel azonos mértékben használja. Az egyes referendumok mobilizációs ereje az elvárthoz képest alacsony, de ez a magyar politikai kultúrával, a választók érdektelenségével, illetve az ügyek átpolitizáltságával magyarázható. Abban az esetben, ha törvény szabályozná, hogy a népszavazás eredménye meddig köti a képviselő-testületet, illetve, ha a véleménynyilvánító népszavazások feltételei alacsonyabbak lennének vagy egyszerűen minden helyi szintű lakossági döntés kötelező érvényű lenne, akkor valóban betölthetné ez az intézmény a funkcióját. Mindezek nélkül csak egy olyan intézménynek tekinthető, amely lehetőséget ad ugyan a lakosságnak arra, hogy kinyilvánítsa véleményét, viszont annak eredménye kérdéses, és az érdemi döntés az önkormányzati képviselő-testületek kezében marad.

JEGYZETEK

- ¹ Az alkalmazott módszertan az adatgyűjtés és a dokumentumelemzés. A helyi népszavazások általános vizsgálata során az elsődleges források az Országos Választási Iroda közleményei, a helyi és országos terjesztésű lapok, illetve az egyes települések önkormányzatainak jegyzőkönyvei. Az egyes települések lakosság száma és gazdasági fejlettsége tekintetében a KSH adataira támaszkodom. Az adatgyűjtés szempontjai a következők voltak: mikor és hol tartottak helyi népszavazást, milyen témákban, ki kezdeményezte a referendumot, mekkora volt a részvételi arány, eredményes lett-e a szavazás? Az e szempontok alapján elkészített adatbázis alapján megpróbálom feltárni a magyarországi gyakorlat főbb jellemzőit, illetve megkísérlek oksági kapcsolatot találni a feltett kérdés témaköre, a kezdeményezők, a település jellemzői és a részvételi arányok között. Ehhez a leíró statisztikai módszereken túl matematikai/következtető statisztikát alkalmazok.
- ² Az egyes települések a 67/2007. (VI. 28.) OGY-határozat által meghatározott gazdasági és társadalmi mutatókból képzett komplex index alapján minősülnek hátrányosnak vagy normálisnak. E tény megállapítása során gazdasági, társadalmi, szociális, illetve foglalkoztatási mutatókat vesznek figyelembe. Gazdasági indikátor például a gazdasági szervezetek 1000 lakosra vetített száma, az önkormányzatok helyi adóbevétele vagy az egyes szektorokban dolgozók aránya. A társadalmi és szociális mutatóknál figyelembe veszik a település demográfiai helyzetét, az elvándorlás mértékét, illetve azon helyi lakosok számát, akik szociális juttatásokban (támogatás/segély) részesülnek. A foglalkoztatási mutatók alapján egy település jelentős munkanélküliséggel sújtott abban az esetben, ha a munkanélküliségi ráta meghaladja az országos átlag 1,75-szörösét.
- ³ Országos népszavazás esetén:
- mérlegelésen alapuló, ha a kezdeményezők körét 100 000 választópolgár, a köztársasági elnök, a kormány vagy az országgyűlési képviselők egyharmada kezdeményezi,
 - kötelezően elrendelendő, ha legalább 200 000 választópolgár kezdeményezi.
- Helyi népszavazás esetén:
- mérlegelésen alapuló, ha az önkormányzati képviselők egynegyede, a képviselő-testület bizottsága, a helyi társadalmi szervezet vezető testülete kezdeményezi,
 - kötelezően elrendelendő, ha az önkormányzati rendeletben meghatározott számú választópolgár kezdeményezi, amely legalább a helyi választópolgárok 10%-a és legfeljebb a 25%-a (Országos Választási Iroda).
- ⁴ Sajnos a közzétett népszavazások a teljes listának csak egy részét jelentik, mivel ezeken kívül is tartottak helyi referendumokat.
- ⁵ Csak hét népszavazásról sikerült kideríteni biztosan, hogy a lakossági nyomás vagy ellenzésük megelőzése miatt kezdeményezte azt az önkormányzat.
- ⁶ Antall József már 1993-ban megküldte a NATO-nak Magyarország csatlakozási szándékát.
- ⁷ Már 1996-ban megindult a tiltakozás a NATO-projekt ellen.
- ⁸ Annak ellenére, hogy szinte mindegyik párt kijelentette, hogy nem szeretnék, ha állásfoglalásuk befolyásolná a szavazókat a választásokon; és egyikük sem szeretne ezzel kampányolni.

Ahogy az lenni szokott, egyik párt sem tartotta ezzel kapcsolatos ígéretét, és mindenki beépítette kommunikációjába a NATO-radar ügyét.

- ⁹ A 24 helyszínen elhelyezett kisebb teljesítményű radarok évi 5 milliárd forintos költséggel járnak, míg a három új létesítménnyel ez évi 750 millióra csökkenne.
- ¹⁰ Mindezt a radar-alapadatokra és a békéscsabai radar próbamérései alapján állították.
- ¹¹ Míg Magyarországon 13 év alatt 220 népszavazást tűztek ki, addig Lengyelországban hasonló intervallumot tekintve 12 év alatt összesen 366-ot. A különbség az, hogy míg hazánkban a kiírt referendumok több mint fele érvényes volt, addig ez az arány Lengyelországban kisebb, mint 15%.

IRODALOM

- Dr. Bódi, Ferenc–Bódi, Mátyás (2011): Hol vannak a választók? *Politikatudományi Szemle*. Vol. 20., No. 1., 51–74.
- Borsod Online* (2007–2010): Letöltés dátuma: 2012. március 11, forrás: www.boon.hu
- Civilek a Mecsekért Mozgalom és Pécsi Napilap* (2005–2007).
Letöltés dátuma: 2012. január 26, forrás: www.cmm.hu; pecsinapilap.hu
- Dahl, Robert A. (1961): *Who governs?*
- Enyedi Zsolt (2009): Referendumdemokrácia. In: Enyedi Zsolt (szerk.), *A népakarat dilemmái* (23. o.). Budapest, Demokrácia Kutatások Magyar Központja Közhasznú Alapítvány, Századvég Kiadó.
- Femia, Joe (2009): Elites vs. the Popular Will: a False Dichotomy. In: A. Körösényi–J Femia–G. Slomp (eds.): *Political Leadership in Liberal and Democratic Theory* (67–78.). Imprint Academic.
- Glied Viktor (2006): *Dilemmák és környezeti hatások? A Zengő-Tubes ügy háttere*. Fenntartható Fejlődését Szakkollégium.
hirado.hu. (2010): Letöltés dátuma: 2012. február 12, forrás: http://hirado.hu/Hirek/2010/08/06/14/Nepszavazas_Szerencsen.aspx
- index.hu*. (2010): Letöltés dátuma: 2012. február 13, forrás: http://index.hu/gazdasag/magyar/2010/10/04/szerencs_kilepne_a_vilagoroksegbol
- Kiss Mónika Dorota (2010/4): Gondolatok a véleménynyilvánító helyi népszavazásról. *Közjogi Szemle* Vol. 3, No. 4., 50–55.
- Körösényi, A. (2009): A népszavazások és a képviseleti demokrácia viszonya. In: Enyedi Zsolt (szerk.): *A népakarat dilemmái* (37–62.). Budapest, Demokrácia Kutatások Magyar Központja Közhasznú Alapítvány, Századvég Kiadó.
- Kriesi, Hanspeter (2009): Közvetlen demokrácia. Svájc esete. In: Enyedi Zsolt (szerk.): *A népakarat dilemmái* (87–106.). Budapest, Demokrácia Kutatások Magyar Központja Közhasznú Alapítvány, Századvég Kiadó.
- LeDuc, L. (2009): A népszavazás demokráciája. Információ, kampány és szavazás. In: Enyedi Zsolt (szerk.): *A népakarat dilemmái* (107–132.). Budapest, Demokrácia Kutatások Magyar Központja Közhasznú Alapítvány, Századvég Kiadó.
- Magyarország Alaptörvénye (hatályos 2012. január 01.)

- Májér, Viktor–Dr. Tábit, Renáta (2011): *A helyi népszavazás és a népi kezdeményezés néhány önkormányzati rendelet tükrében – különös tekintettel a közép-magyarországi régió önkormányzataira.* 4.2.1/B-09/1/KMR-2010-0005. számú TÁMOP program.
- MR1 Kossuth Rádió. (dátum nélk.). Letöltés dátuma: 2012. március 11, forrás: www.mr1-kossuth.hu
- Nagy Csilla–Tamás Veronika (2004): Helyi népszavazások Magyarországon. *Politikatudományi Szemle.* Vol. 13, No. 3., 197–221.
- Olson, Mancur (1965): *The Logic of Collective Action.* Cambridge, Harvard University Press.
- Országos Választási Iroda (dátum nélk.): Letöltés dátuma: 2011. 11 11, forrás: http://www.valasztas.hu/hu/ovi/25/25_1.html.
- origo.hu (2011): Letöltés dátuma: 2012. július 16, forrás: www.origo.hu/itthon/20110310-elfogadta-a-nato-a-medinai-lokator-tervet.html
- Rónavölgyi Endréné–Takács Zoltán (2010): *Munkahelyteremtés kontra világörökség.* Szerencs.
- Sartori, Giovanni (1999): *Demokrácia.* Budapest, Osiris Kiadó.
- Schiller, Theo (2011): *Local Direct Democracy in Europe – a Comparative Overview.* In Theo. Schiller (ed.), *Local Direct Democracy in Europe (9–29).* Németország: VS Verlag.

HIVATKOZOTT TÖRVÉNYEK

1949. évi XX. Törvény.
1971. évi I. törvény.
1989. évi XVII. törvény.
1990. évi LXV. törvény.
1997. évi C. törvény.
- 76/2007 AB határozat.

VIRIBUS UNITIS?*

Szoros pártközi együttműködések itthon és másutt

Ondré Péter

(a Budapesti Corvinus Egyetem Politikatudományi Intézetének PhD-hallgatója)

ÖSSZEFOGLALÓ

Jelen tanulmány fókuszában a pártközi interakciók egy keveset vizsgált típusa, a politikai szervezetek szoros együttműködésének vizsgálata áll. Mikor beszélhetünk valóban szoros, intenzív politikai kapcsolatokról? Miért kezdenek kooperálni a közhatalom megszerzésért általában egymással versengő szervezetek? Írásomban ezekre a kérdésekre keresem a választ. A tanulmány első felében bemutatom a jelenség meghatározó nemzetközi példáit, majd azok segítségével, induktív jelleggel kísérletet teszek a párt-szimbiózis fogalmának meghatározására. Szimbiotikus együttműködésen a tartós, intenzív és kölcsönösen előnyös politikai kooperációt értem. A fogalom tisztázása, lehatárolása után megkísérlek választ találni arra a kérdésre, hogy vajon a Fidesz és a KDNP együttműködése kezelhető-e párt-szimbiózisként vagy pedig egy egyedi, különös kooperáció, amely jellegében jelentősen eltér a vizsgált nemzetközi esetektől.

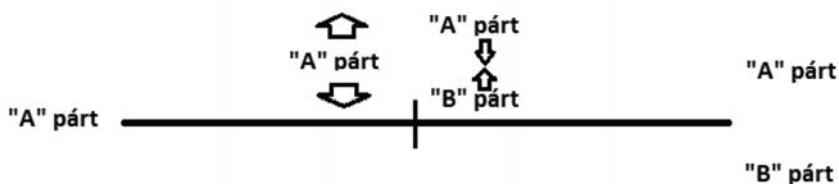
Kulcsszavak: párt-szimbiózis ■ politikai együttműködés ■ törésvonal ■ Fidesz–KDNP

Magyarországon 2010-ben egy meglehetősen különös politikai együttműködés szerezte meg a kormányhatalmat. A választáson győztes Fidesz–KDNP szövetség a két párt szokatlanul erős kapcsolata révén nehezen minősíthető klasszikus koalíciós kormányzatnak, a végrehajtó hatalom megosztott gyakorlásának előfeltétele ugyanis az abban résztvevő aktorok autonómiája. A magyar esetben épp ez, a KDNP egyértelmű önállósága kérdőjelezhető meg, így a pártfúzió és a koalíciós együttműködés között elhelyezkedő jobbközép kooperáció könnyen összezavarhatja a választókat és politológusokat egyaránt. Más demokratikus rendszerekben is találunk példát olyan pártközi együttműködésre, mely bizonyosan túlmutat az aktuális politikai helyzetből fakadó előnyök kihasználására létrehozott szövetségnél, ugyanakkor a pártok együttműködését – önállóságuk megtartása okán – mégsem lehet valamifajta pártfúzióknak nevezni. Választói szinten egy ilyen együttműködés elhomályosíthatja a felelősségi viszonyokat és a pártok politikai profilját, a politikatudomány szá-

* Körösi András, Enyedi Zsolt és a Politikatudományi Szemle által felkért két referens értékes tanácsait ezúton köszönöm meg.

mára pedig – legyen szó a választási rendszerek, a parlamentek vagy a kormányformálási eljárás vizsgálatáról – jelentősen megnehezíti a kutatást, lévén nehezen eldönthető, hogy az ilyen kooperációban résztvevő pártok egyazon vagy pedig különálló szervezetként kezelendők-e. Az e nehézséggel szembenező talán legtöbbet hivatkozott munka Lijphart *Patterns of Democracy*-ja, mely a pártrendszerek és választási rendszerek kvantitatív vizsgálatakor beleütközik az efféle együttműködések kezelésének problematikájába. Lijphart egy kezdetleges módszertannal szolgál a dilemma feloldására, a jelenség alapos vizsgálatára azonban nem törekszik – munkájának persze nem is ez a célja. Meglátása szerint az együttműködés időhorizontja, valamint a választási verseny, a frakcióalakítás és a kormányalakítás során mutatott viselkedés alapján eldönthető, hogy a szövetkező pártok egy vagy két politikai szervezetnek minősülnek-e (Lijphart, 1999: 70). Természetesen e huszárvágással az egyéb irányú kutatás során fölmerülő módszertani problémák feloldhatók, ugyanakkor a jelenség megértéséhez jóval mélyebbre kell hatolnunk a szorosan együttműködő pártok világában.

A politikai egység kérdése persze az önálló, de erősen megosztott, platformosodott pártok esetében is fölmerül ezek kommunikációja, politikai mozgása, szakpolitikai profilja gyakran eltérő irányt, arculatot vesz föl. A pártkutatás klasszikusai – Michels, Ostrogorski, Duverger – idézése nélkül is világos, hogy a választóvonal a szélsőségesen frakcionalizált pártok és a jelen tanulmányban vizsgált szoros pártközi szövetségek között az önálló pártszervezet létében/hiányában áll. A Sartori (1976) által párton belüli pluralizmusnak minősített jelenséggel viszonylag nagyszámú kutatás foglalkozott már, ugyanakkor nagyjából világos, hogy amíg az ilyen pártok képesek saját szervezeti kereteik közt megmaradni, addig esetükben nem beszélhetünk önálló aktorokról (Belloni–Beller, 1978; Schmitt et al. 1977; Nicholson, 1972). Amennyiben tehát egy skála két végpontjában egy, illetve két önálló pártot helyezünk el, úgy nagyjából a skála közepén, egymás szomszédságában található az erősen frakcionalizált párt és a szoros pártközi együttműködés, a skála centrumában található választóvonal pedig az elhatárolás alapja, az önálló pártszervezet léte vagy hiánya.

1. ábra. Erősen frakcionalizált pártok és szoros pártközi gyüttműködések viszonya

Ez alapján – leszámítva a nagy elemszámmal dolgozó, egyszerű eljárásokat használó kvantitatív kutatásokat, melyek során az indokolt – nem kezelhetjük valóban egy pártként azokat a szoros politikai együttműködéseket, amelyek résztvevője kettő vagy több teljesen önálló pártszervezettel rendelkező szereplő. Egyszerűen azért, mert ezek elvben – szemben a frakcionalizált pártokkal – bármikor képesek az autonóm cselekvésre, annak objektív gátja esetükben nincs. Hogy a tárgyalt politikai együttműködések miért nem bomlanak föl, izgalmas kérdés, amelyre e tanulmány megkísérel válasszal szolgálni.

Amennyiben elfogadjuk, hogy egy tudományos probléma fontosságát az e probléma által érintett esetek száma vagy aránya adja, úgy némileg indokolatlannak tűnhet a szoros pártközi kooperáció kutatása, lévén elemzésre alkalmas példaként – a Fidesz és a KDNP együttműködésén túl – csupán három ország hat politikai együttműködése szolgál. Amiért a kutatás mégsem felesleges az annak a ténye, hogy az említett hat empirikusan megfigyelhető eset az adott demokráciák meghatározó szereplői, így szövetségük az egész ország politikai rendszerének működésére hatással van. Ausztráliában a Liberális Párt és a Nemzeti Párt, Németországban a Kereszténydemokrata Unió és a Keresztényszocialista Unió, Belgiumban pedig a nyelvi-etnikai törésvonal mentén szétszakadt pártrendszer tagjai minősíthetők olyan pártoknak, amelyek együttműködése jóval túlmutat az ad hoc politikai szövetségen.

A szorosan kooperáló pártok kutatása a magyar politikatudomány számára az általános normatív és módszertani kérdéseken túl fontos lehet a Fidesz és a Kereszténydemokrata Néppárt együttműködésének vizsgálata szempontjából is. A hazai jobbközép kooperáció működésének megértésében komoly segítség lehet annak összehasonlítása a „nyugati demokráciákban” megfigyelhető esetekkel, az azonosságok és különbségek kimutatása révén ugyanis többet megtudhatunk a magyar együttműködés létrehozásának okairól, fennmaradásának esélyeiről.

A tanulmány első részében röviden áttekintem a szoros pártközi együttműködés hazai példájának fejlődéstörténetét, főbb jellemvonásait, ezt követően a jelenség megfigyelhető nemzetközi példáit veszem számba és mutatom be, majd az empiriából kiindulva induktív jelleggel kísérletet teszek a pártok szoros együttműködésének általános értelmezésére. Az értelmezést egy új fogalom, a pártszimbiózis segítségével végzem el, amelynek jellemzőit, tartalmi elemeit szintén ekkor tisztázom. Végül összevetem a hazai jobboldali pártok összefogását a „nyugati” esetekkel, s kísérletet teszek a főbb különbségek kimutatására.

A HAZAI ESET

A Fidesz és a KDNP szövetsége – akárcsak a magyar demokrácia – jóval ifjabb nyugati rokonainál, a kooperáció kezdőpontjaként a legnagyobb jóindulattal

is legföljebb a 2002-es esztendő jelölhető meg. A két párt egészen eltérő fejlődésen ment keresztül, egészen különböző profilú politikai vezetőségével rendelkezik, történetük óriási különbséget mutat. A Fidesz rendszerváltó pártként idén ünnepelhetné 24. életévét, ellenben a KDNP gyökerei 1940-ig nyúlnak vissza. Teleki Pál támogatására ekkor szerveződött meg a hazai keresztény szervezetek összefogásával a Magyar Szociális Népmozgalom, mely működése a miniszterelnök halálával ugyan kifulladásra, de 1943-ben új lendületet kapott.¹ A mozgalom – miután csatlakozott az ellenálláshoz – 1944 októberében Kereszténydemokrata Néppárt néven párttá szerveződött, vezetői azonban nem kerülhették el a sikertelen kiugrási kísérletet követő megtorlásokat, így a politikai működés folytatására csak a magyarországi hadműveletek lezárása után nyílt mód. 1945-ben a párt Demokrata Néppártra változtatta meg nevét, ezzel is hangsúlyozva a politikai szervezet egyházaktól független, világi jellegét. A Barankovics István vezette párt 1947-re a legnagyobb ellenzéki erővé vált, sorsát azonban nem kerülhette el, a megszálló szovjet hadsereg és az azt kiszolgáló kommunista párt nyomására a DNP-t feloszlatták, a párt vezetői nyugatra menekültek.² A KDNP újraalakítása a rendszerváltás forogatójában ment végbe, a párt az Ellenzéki Kerekasztal és az első szabad választások után megalakuló kormány tagja lett. A Surján Lászlót váltó elnök, Giczi György vezetése alatt a párt 1997-ben kettészakadt, az így létrejött Magyar Kereszténydemokrata Szövetség vezető politikusai 1998-ban jórészt a Fidesz, 2002-ben pedig a Fidesz–MDF listáján szereztek országgyűlési mandátumokat. 2002-ben hosszas pereskedés után a Fidesszel együttműködő mérsékelt szárny szerezte meg a jogot a KDNP irányítására, amely 2006-ban már közös listát állított a Fidesszel. A választást követően a KDNP 23 képviselője önálló parlamenti frakciót hozott létre, működését azonban a Magyar Szolidaritás Szövetsége elnevezésű frakciónévben jelentősen összehangolták a Fidesz parlamenti csoportjával. 2010-ben a kereszténydemokraták ismét önálló parlamenti frakciót alakítottak.

A két párt elitje közötti szoros kapcsolatot a KDNP-s politikusok karrierútja és a kettős tagság lehetősége jól jelzi. A kereszténydemokraták 2006-ban megalakuló 23 fős frakciójának tagjai közül 14 korábban a Fidesz képviselőcsoportjának tagja volt, vagyis a KDNP vezető politikusainak jelentős része a pártszakadás után parlamenti karriert a nagyobb jobboldali párt biztosította mandátumok révén tudott befutni.³ A kereszténydemokrata elit erős kötődése a Fideszhez így érthető, melyet a kettős tagság lehetősége tovább erősít. A KDNP meghatározó politikusai közül ugyanis jó néhányan fideszes párttagkönyvvel is rendelkeznek, arról ugyanis nem mindenki mondott le a kereszténydemokrata párt újjáépítésekor.⁴

A SZOROS EGYÜTTMŰKÖDÉS NEMZETKÖZI ESETEI

Ausztrália: Az ausztrál pártrendszer kétpólusú, melyet a baloldali Munkáspárt, valamint a Liberális Pártból (LP) és a Nemzeti Pártból (NP) felépülő jobbközép szövetség dominál (Jaensch, 1994). A két nagy párt mellett rendre megjelennek kisebb szervezetek is, amelyek az ausztrál alsóházi választások többségi mandátumelosztó technikája révén a rájuk adott szavazatokat nem vagy csak méréselt sikerrel tudják képviselői helyekké konvertálni (Farrell-McAllister, 2006), ugyanakkor a Szenátusban és a tagállami parlamentekben szerzett mandátumaik révén az országos politika állandó szereplőinek minősíthetők. Ilyen párt volt az '50-es években az antikommunista Demokratikus Munkáspárt (Reynolds, 1974), a '70-es évek vége és az ezredforduló között az Ausztrál Demokraták (Warhurst, 1997), az ezredforduló után pedig a '90-es évektől országos párttá váló, mára a harmadik legnagyobb szavazótábor maga mögött tudó Ausztrál Zöldek (Charnock, 2009). A politikai verseny mintái meglehetősen stabilak, a pártrendszer erősen zárt, a második világháború óta vagy a jobbközép szövetség vagy pedig a Munkáspárt kormányoz (Mair, 2007).⁵ E stabilitás forrása lehet a többségi választási rendszeren túl a két nagy párt kartellésedése is, mely tartósan képes az új szereplők hatalomból való kiszorítására (Katz-Mair, 1995; Marsh, 2006). Az ausztrál jobboldali pártszimbiózis az efféle politikai együttműködések leghosszabb példája a nyugati demokráciák történetében, gyökerei egészen 1922-ig nyúlnak vissza, ebben az évben kötöttek koalíciós megállapodást az LP és az NP elődszervezetei Stanley Bruce miniszterelnök támogatására (Macintyre, 2004).⁶ Az 1925-ös választás volt az első, amelyen a két párt már szövetségben indult, így a jelöltállítást is összehangolták. Az együttműködés meghozta a gyümölcsét, a Munkáspárt jelentős vereséget szenvedett. A két jobboldali párt közeledésének hátterében elsősorban a szavazótáborok egyesítésének szándéka állt. Míg az NP elődje, a Vidék Párt voksokra a konzervatív, rurális területeken élő, gazdálkodó választóktól számíthatott, addig az LP-előd ANP a városi, mérsékelt, liberális szavazók körében volt népszerű. A jobboldali kooperáció a '20-as évek óta kiállta az idők próbáját, a kisebb konfliktusok ellenére tartós felbontására a politikai szükségszerűségek okán azóta sem került sor. Fontos ugyanakkor megjegyezni, hogy a hat szövetségi államban, valamint az ezektől eltérő jogállású két szövetségi területen az együttműködés eltérő formákban, meglehetősen bonyolult módon valósul meg. Új-Dél-Walesben és Victoriában (a két legnépesebb tagállamban) az LP és az NP – utóbbiban kisebb-nagyobb megszakításokkal – koalíciót alkot, a fővárosi területeken, Dél-Ausztráliában és Tasmaniában csak a Liberális Párt van jelen, Nyugat-Ausztráliában pedig a Nemzeti Párt tagállami szervezete 2001 után elhagyta a koalíciót, így az országos pártot is, a 2010-es választáson pedig a szövetséggel szemben egy képviselőt tudott az alsóház-

ba juttatni, aki a függetlenek táborát gyarapította. Queenslandben 2008-ban Liberális Nemzeti Párt néven, az Északi Területen pedig 1975-ben Vidéki Liberális Párt néven olvadt össze a két politikai erő, mindkét területi szervezetet a nemzetiek dominálják.

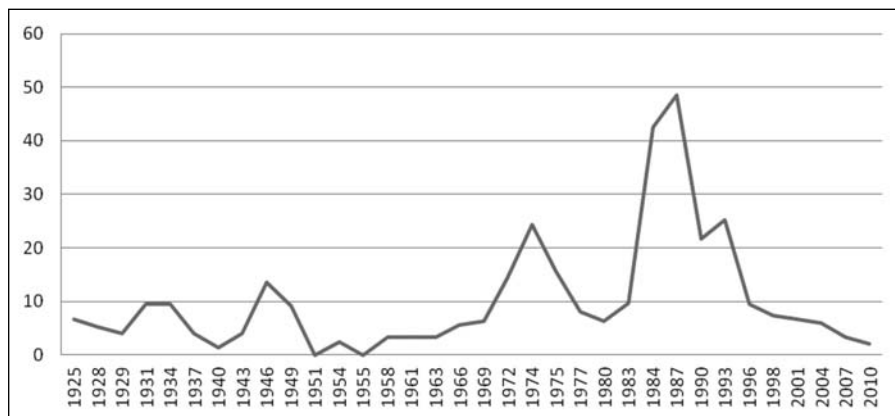
1. táblázat. Az LP és az NP együttműködésének formái tagállamonként (forrás: Australian Bureau of Statistics)

Tagállam/Terület	Együttműködés formája	Lakosságszám
Új-Dél-Wales	Koalíció	6 549 177
Victoria	Koalíció	4 932 422
Queensland	Fúzió	3 904 532
Dél-Ausztrália	Csak LP	1 514 337
Nyugat-Ausztrália	Csak LP (szakadár NP)	1 959 088
Tasmania	Csak LP	476 481
Északi Terület	Fúzió	192 898
Ausztrál Fővárosi Terület	Csak LP	324 034

A tagállamokban és a választókerületekben gyakoriak a konfliktusok az LP és az NP politikusai között, az elmúlt évtizedekben egyedül Új-Dél-Walesben sikerült az együttműködést nagyobb megrázkódtatások nélkül fönntartani, a politikai zsákmányszerzésért folytatott viták ugyanakkor a két párt részben párhuzamos szervezeti felépítése okán várhatóan továbbra is felütik majd fejüket. A pártközi konfliktusok legjellemzőbb terepe a jelöltállítás. Az általam kiemelten kezelt alsóházi választáson 150 egyéni mandátum nyerhető el a szavazatok abszolút többségének megszerzésével.⁷ A két szövetséges párt jellemzően felosztja egymás között az egyéni kerületeket, ugyanakkor minden szövetségi választáson előfordul néhány körzet, melyben a pártok helyi politikusai nem tudnak megegyezni, így egymással szemben jelöltek állítanak. A 2010-es választáson például három kerületben nem sikerült megállapodásra jutni, ezek közül kettőben a Munkáspárt, egyben pedig a Nemzeti Párt szerzett mandátumot.⁸ A korábbi választásokon az egymással konkuráló liberális és nemzeti jelöltek száma jóval nagyobb volt, ugyanakkor ez a jelenség az országos együttműködést nem ásta alá.

Az STV-t (egyéni átvihető szavazatokat), tehát az arányos rendszert alkalmazó szenátusi választásokon azokban a tagállamokban, melyekben mindkét párt jelen van, a Koalíció jellemzően közös jelölteket állít. A jobbközép együttműködés pártjai a munkáspárti képviselőcsoporttal szemben a parlament mindkét házában közös frakciót alakítanak, a két csoport között kapnak helyet a kisebb pártok képviselői és a független képviselők. Ebből következik, hogy kormányt a mandátumok többségét megszerző párt alakíthat, egyik nagy

politikai erő sem lépett még koalícióra a kisebb pártokkal. Amennyiben támogatásukra szükség van, úgy jellemzően kívülről támogatják a kormányzó erőt.

2. ábra. Azon alsóházi választási körzetek aránya 1925 és 2010 között, amelyekben az LP és az NP egyaránt jelöltet állított. (Saját gyűjtés, forrás: Australian Electoral Commission, <http://www.aec.gov.au> Australian Politics and Election Database, <http://elections.uwa.edu.au>)

Németország: A német pártrendszer az ausztrálhoz hasonlóan meglehetősen stabil, 1949 és a német újraegyesítés között alapvetően három politikai erő dominálta azt, a jobbközép CDU–CSU szövetség (Unió), a liberális Szabaddemokrata Párt és a balközép Szociáldemokrata Párt. A politikai verseny meglehetősen nyitott volt ebben az időszakban, a kétpárti koalíciós kormányzás összes lehetséges kombinációjára találunk példát az említett 40 évből.⁹ Az újraegyesítés után a pártverseny szerkezete jelentősen megváltozott, a liberálisok jobbra tolódva elvesztették kulcspozíciójukat, míg a baloldalon az 1983-tól parlamenti párt Zöldek és a Baloldali Párt¹⁰ vált tartós szereplőjévé az országos politikának (Smith, 1993). A pártrendszer kétpólusúvá válása azonban nem járt a bal-jobb törésvonal jelentős megerősödésével, a 2005-ös szövetségi választások után elkerülendő a szélsőbal kormányra jutását a CDU–CSU és az SPD a nagykoalíció mellett döntöttek. A verseny stabilitása, a parlamenti pártok körének tartós változatlanlansága Németország esetében is magyarázható a kartellpártok elméletével, ugyanakkor a teória érvényességét a Zöldek releváns politikai szereplővé válása megkérdőjelezheti (Katz–Mair, 1995; Detterbeck, 2005; Detterbeck, 2008).

A gyakran Uniónak nevezett jobboldali együttműködés gyökerei a weimari időszakig vezetnek vissza, a nagy történelmi jobbközép Centrum Pártból 1919-

ben vált ki a bajorországi szervezet, amely Bajor Néppárt néven működött a náci diktatúra kiépítéséig. A pártszakadásnak több oka is volt, egyfelől a bajor jobboldal a Centrumnál jóval konzervatívabb politikai irányvonalat képviselt, másfelől az erős bajor identitással rendelkező politikai elit a tartományi függetlenség csorbításaként élte meg a weimari köztársaság létrehozását – a bismarcki Németországban a tartomány állam volt az államban saját diplomáciai képvisellel, uralkodóval, a tartományi haderő jelentős autonómiájával –, mely valóban a korábbi különleges státusz felszámolását hozta (Hepburn, 2008). A hitleri időszak ugyan megbontotta a német pártrendszer fejlődésének kontinuitását, ugyanakkor az 1945 után rekrutálódó politikai elit maga volt a folytonosság letéteményese, a második világháború utáni Bundestag képviselőinek 65 százaléka már a weimari Németországban aktívan politizált (Kirchheimer, 1950). A Bajor Néppárt korábbi politikusai 1945-ben hozták létre a Keresztényszocialista Uniót (CSU), mely hamarosan megkezdte az együttműködés kereteinek kialakítását a Centrum utódpártjával, a Kereszténydemokrata Unióval (CDU). Mivel a CDU egy erősen decentralizált politikai szervezetként jött létre – a kapcsolatot a párt szervezetei között 1948 előtt gyakran csak a zónaközi bizottságokban tartották –, a világháborút követő néhány évben folyamatosan napirenden volt a CSU esetleges beolvasztása a nagyobb kereszténydemokrata pártba. Az egyesülést elsősorban a pártokon belüli politikai viszonyok átrendeződése akadályozta meg: míg a CDU-ban az erhardti gazdaságpolitikát támogató liberálisabb szárny erősödött meg, addig a CSU liberálisai – élükön a fúziót támogató alapító elnökkel, Josef Müllerrel – alulmaradtak a politikai irányvonal meghatározásért folyó küzdelemben, a bajor pártban a konzervatívabb álláspont kerekedett fölül (Milosch, 2006: 10–11.). Az önálló CSU fenntartása ugyanakkor a CDU-val való lehető legszorosabb együttműködés kialakításával járt, amelynek legfontosabb pillére, hogy a CDU a választásokon nem indít jelölteket Bajorországban, míg a CSU működését kizárólag erre a tartományra korlátozza. Ehhez az elvhez a pártok már 1949-ben, az NSZK első szövetségi választásán tartották magukat, s Adenauer vezetésével, a szabaddemokraták és a Német Párt részvételével koalíciós polgári kormányt alakíthattak. A CDU és a CSU választási együttműködés az elmúlt bő hatvan évben töretlen volt, nem állítható ugyanakkor, hogy ne lettek volna a két párt politikusait megosztó konfliktusok – a '70-es évek második felében még az egymással szembeni verseny lehetősége is felmerült, mely természetesen a CSU számára okozott volna komolyabb fejfájást (Broughton, 1994). Pártközi vita táptalajául szolgált a szövetség viszonya az FDP-vel, a pártelnökök, Helmut Kohl és Josef Strauss vetélkedése a kancellárjelölti pozícióért, sőt konfliktusos kérdés volt már az alaptörvény elfogadása is, melyet az alkotmányozó testületbe delegált CSU-s politikusok nem támogattak.¹¹ A Bundestagban 1949 óta közös frakciót hoz létre a két párt – melyet gyakran Uniónak neveznek –, a

kormányalakítás során pedig minden esetben egységesen viselkednek, annak a lehetősége még csak fel sem merült, hogy a szövetség valamelyik tagja önállóan lépjen be egy koalícióba vagy maradjon ellenzékben. A választási rendszer nagyban kedvez a jobboldali együttműködés fönntartásának, a vegyes szisztémában mind az egyéni kerületi mandátumok, mind pedig a listás helyek elosztása tartományi határokon belül történik, így a két párt nem kényszerül versenyre tartományokat átfogó kerületekben vagy egy országos listán (Klingemann–Wessels, 2001). A szervezetenként elkülönülő CDU-t és CSU-t a közvélemény-kutatások szinte kivétel nélkül egy pártként kezelik.

Belgium. Belgium politikai rendszere és pártrendszere az elmúlt száz év során számos mélyreható változáson ment át, amelyek áttekintésére jelen tanulmány keretei között nincs lehetőség, így érdemes most csak a kérdésünk szempontjából releváns folyamatok rövid bemutatására fókuszálni (bővebben lásd: Deschouwer, 2009; Fitzmaurice, 1983; Weil, 1970). A belga pártrendszer fejlődését a XIX. században az állam–egyház törésvonal határozta meg, a pártverseny két szereplője a Katolikus Párt és a Liberális Párt volt. A század végére – a választójog kiszélesítésének eredményeként – parlamenti mandátumot szerzett a Belga Munkáspárt is, így a politikai verseny hárompólusúvá vált, a domináns klerikális–antiklerikális konfliktus mellett megjelent az ipari forradalomban gyökerező munka–tőke törésvonal is (De Winter–Dumont, 1999). A katolikusok a párt platformosításával munkás támogatóik jelentős részét meg tudták tartani, az antiklerikális szavazótábor azonban jelentősen megszűnt az új törésvonal megjelenése a pártpolitikában, aminek következtében a század első felében a katolikus párt válhatott a pártrendszer legerősebb szereplőjévé. Bár néhány pártnak a két világháború között sikerült jelentősen megerősödni – így a Flamand Nemzeti Uniónak vagy a kommunistáknak –, a hárompólusú verseny léte igazán egyszer sem került veszélybe. Sőt, a második világháborút követően ismét a katolikusok és a világi pártok ellentétje éleződött ki az úgynevezett iskolaháborúban, amely az 1950-ben alakult kereszténydemokrata kormány által bevezetett, az egyházi középiskoláknak kedvező támogatási rendszer körül robbant ki, s amely csak az 1958-as paktummal jutott nyugvópontra (Witte–Craeybeckx–Meynen, 2009: 250–255). A '60-as években – a flamand területek gyors fejlődésének és a hagyományos törésvonalak gyengülésének következtében – az egyetemes politikatörténetben példátlan folyamat kezdődött Belgiumban: a pártrendszer kettéhasadása. A flamand–vallon ellentét erősödéséeként az évtized elején nyelvi-etnikai alapon szerveződő pártok erősödtek meg – a flamand Népi Szövetség, a Vallon Összefogás és a Frankofón Demokratikus Front Brüsszelben –, az évtized végén pedig megkezdődött a három nagy történelmi párt szétszakadása flamand és vallon szervezetekre. A sort a keresztényszocialisták nyitották 1968-ban, a

Leuveni Egyetem nyelvi alapú szétválasztásának ügyében kirobbant konfliktust már nem tudta megemészteni a párt, amely a flamand CVP-re és a vallon PSC-re szakadt ketté. Őket a liberálisok követték 1971-ben, a sort pedig a Munkáspárt zárta 1978-ban.

2. táblázat. A belgiumi kettős pártrendszer tagjai

Elődszervezet	Pártszakadás éve	Utódpártok
Keresztényszocialista Párt	1968	Kereszténydemokrata és Flamand CD&V ¹²
		Humanista Demokratikus Közép (vallon) CDH ¹³
Párt a Szabadságért és Haladásért (PVV)	1971	Flamand Liberálisok és Demokraták VLD ¹⁴
		Reformmozgalom (vallon) MR ¹⁵
Belga Szocialista Párt (BSP)	1978	Másik Szocialista Párt (flamand) SPA
		Szocialista Párt (vallon) PS
	–	Zöld (flamand) ¹⁶
		Ecolo (vallon)

A '80-as évek elején a negyedik belgiumi pártcsalád, a zöldek tagjai önálló flamand és vallon szervezeteket hoztak létre (Zöld és Ecolo), melyek már ebben az évtizedben mandátumokat tudtak szerezni a szövetségi törvényhozásban. A nagy belgiumi pártszakadások szokatlan módon nem jártak az utódszervezetek egymástól való elidegenedésével, permanens konfliktusával. A pártrendszer megkettőződése után az egyes pártcsaládok tagjai működésüket a saját nyelvi területeikre, valamint a kétnyelvű Brüsszelre szorították. Az effajta választási kooperációnak kedvez, hogy a belga választási rendszer a mandátumokat tartományi szinten osztja el, vagyis a fővárost leszámítva az azonos pártcsaládok tagjai nem kényszerülnek versenyre a mandátumokért egymással. A nyelvi és ideológiai törésvonal meglehetősen tiszta szerkezetű, ugyanakkor roppant fragmentált pártrendszert hozott létre Belgiumban, a kétkamrás szövetségi parlamentben az önálló frakciókba tömörülő tradicionális pártok és más, jellemzően szintén etnikai-nyelvi alapon szerveződő pártok képviselői vannak jelen.¹⁷ A kormányformálási elv elsősorban a pártcsaládhoz és nem a nyelvi közösséghez tartozás, ami nagyban köszönhető a kormányalakítási eljárás során alkalmazott nyelvi kvótáknak (De Winter–Timmermans–Dumont, 2003). Jellemzően tehát kereszténydemokrata, szocialista, liberális és zöld koalíciós kormányok működnek Belgiumban, bár találunk példát egyes nyelvi, szeparatista pártok bevonására is a kabinet munkájába (1977–1980).

3. táblázat. Belgium kormányai 1968 után. Az elhatárolás alapja a pártösszetétel módosulása, s nem a kormányfő személyének vagy a kabinet típusának változása.

Hivatali idő	Kormányfő	Kormánypártok
1968–1973	Gaston Eyskens	CD&V, CDH, BSP
1973–1974	Edmond Leburton	BSP, PVV
1974–1977	Leo Tindemans	CD&V, CDH, VLD, MR
1977–1978	Leo Tindemans	CD&V, CDH, BSP, VU, ¹⁸ FDF ¹⁹
1978–79	Paul Vanden Boeynants	CD&V, CDH, SPA, PS, VU, FDF
1979–1980	Wilfried Martens	CD&V, CDH, SPA, PS, FDF
1980	Wilfried Martens	CD&V, CDH, SPA, PS
1980–1981	Wilfried Martens	CD&V, CDH, SPA, PS, VLD, MR
1981	Wilfried Martens	CD&V, CDH, SPA, PS
1981	Mark Eyskens	CD&V, CDH, SPA, PS
1981–1987	Wilfried Martens	CD&V, CDH, VLD, MR
1987–1991	Wilfried Martens	CD&V, CDH, SPA, PS, VU
1991–1992	Wilfried Martens	CD&V, CDH, SPA, PS
1992–1999	Jean-Luc Dehaene	CD&V, CDH, SPA, PS
1999–2003	Guy Verhofstadt	VLD, MR, SPA, PS, Zöld, Ecolo
2003–2007	Guy Verhofstadt	VLD, MR, SPA, PS
2007–2008	Guy Verhofstadt	VLD, MR, PS, CD&V, CDH
2008	Yves Leterme	CD&V, CDH, PS, VLD, MR
2008–2009	Herman Van Rompuy	CD&V, CDH, PS, VLD, MR
2009–2011	Yves Leterme	CD&V, CDH, PS, VLD, MR
2011–	Elio Di Rupo	SPA, PS, CD&V, CDH, VLD, MR

A táblázatból világosan látszik, hogy az 1968 után működő 21 kormányban a flamand és vallon kereszténydemokraták (CD&V, CDH), valamint liberálisok (VLD, MR) minden kormányalakításnál azonosan viselkedtek: a két-két párt együtt lépett be egy koalíciós kormányba vagy együtt vonultak ellenzékbe. A szocialistákról ez nem mondható el, 2007 és 2011 között négy olyan kormány is működött Belgiumban, amely munkájában csak a vallon szocialisták vettek részt, míg a flamand testvérpárt ellenzékben várta az erőviszonyok változását.

PÁRTSZIMBIÓZISOK

Az ausztrál, német és belgiumi esetek áttekintése után megalapozottan állíthatjuk, hogy az efféle politikai szövetségek jóval túlmutatnak az ad hoc választási együttműködésen, ugyanakkor – mint erre már a bevezetőben utaltam

– mégsem minősíthetők valamilyen pártfúziós folyamat végtermékeinek, homogén politikai entitásoknak az önálló szervezeti struktúra okán. E terminológiai probléma áthidalására alkalmas lehet egy új gyűjtőfogalom, a pártszimbiózis bevezetése a politikatudományban, amellyel az élő szervezetek társulása sokban emlékeztető pártközi együttműködéseket írhatjuk le.

A szimbiózis görög eredetű szóösszetétel, jelentése együttélés. A kifejezést a biológiában először Anton de Bary, német mikrobiológus használta 1879-ben az általa megfigyelt zuzmók leírására. (De Bary, 1879). De Bary a szimbiózis fogalmának meglehetősen tág értelmet adott, azt a különböző fajok állandó kapcsolataként határozta meg tekintet nélkül arra, hogy e kapcsolat milyen hatást gyakorol az abban résztvevőkre. Ez a hatás ugyanis lehet mindkét fél számára előnyös (mutualizmus), csak az egyik fél számára előnyös, míg a másik számára semleges (kommenzalizmus), és előfordulhat az is, hogy az egyik résztvevő a biológiai kapcsolat egyértelmű vesztese (parazitizmus). Mára a biológiai szimbiózis kifejezés szűkebb értelemben használatos, az elsősorban a mindkét fél számára előnyös, tartós kapcsolatot jelöli. E definíció esetében természetesen az előny meghatározása a legfontosabb feladat, melyet a biológiai tudomány úgy végez el, hogy megvizsgálja, ugyanolyan körülmények között az egyed önmagában vagy más fajhoz tartozó partnerével képes-e jobb teljesítményt elérni (Douglas, 2010: 6.).

A terminus politikatudományi adaptálása nehéz feladat, lévén az azzal leírni szándékolt esetek a biológia tárgyától, az élőlényektől egészen eltérő ontológiai profillal rendelkeznek. A fogalomkölcsonzés során ugyanakkor az ahhoz kapcsolódó legfontosabb attribútumokra figyelemmel kell lennünk, melyek jelen esetben a kölcsönös hasznosság és a kapcsolat hosszú távú, erős volta. E kifejezések ugyan a társadalomtudományban eltérő tartalommal töltődnek, ez azonban a természet- és a társadalomtudomány által leírt esetek működése közötti logikai párhuzamot nem bontja meg. Magam tehát a szűkebb biológiai definíciót alkalmazva a pártok szimbiózisát egy olyan politikai együttműködésként határozom meg, mely tartósan intenzív és mindkét fél számára előnyös. A pártszimbiózis tehát egy kétdimenziós fogalom, melynek szintjeit a továbbiakban külön vizsgálom, és eltérő módszertannal igyekszem azokat megragadni.

Tartós, intenzív kapcsolat: A pártszimbiózis fogalmának első dimenziója tehát az azzal jellemezni kívánt kapcsolat erős és tartós volta. A tartósság a politika világában meglehetősen relatív kifejezés, egészen más tartalmat hordoz például intézményekre és politikai cselekvőkre nézve. Esetünkben a vizsgálat fókuszában a pártverseny, egészen pontosan – az általános kutatási iránytól eltérően – a pártok kooperatív magatartása áll, mely tartósságának értelmezése leginkább az egész politikai rendszer élettartamához mérten végezhető el. Vagyis más számít tartósnak az Egyesült Királyságban és más egy kelet-közép-

európai demokráciában, annak mértéke tehát egy arányszámban és nem abszolút értékben adható meg. Amennyiben tehát egy országban a pártszimbiózis működésének tartósságát vizsgáljuk, úgy az annak években megadott hosszát kell viszonyítanunk a politikai rendszer években megadott élettartamához, melynek kezdőpontjaként a rendszer első, általános választójog mellett tartott demokratikus választását jelölöm meg. E mutató természetesen a torzítás számos forrását rejti magában, amelyek közül külön kiemelendő, hogy a politikai rendszer élettartamának például félidejében létrehozott pártok konstans együttműködésénél csupán 50-es értéket vesz föl, holott egy ilyen kooperáció igencsak tartósnak minősítendő. E probléma áthidalható lenne, ha a tartósságot nem a politikai rendszer, hanem a pártok élettartama alapján mérnénk, ugyanakkor a különféle pártfúziók és szakadások okán meglehetősen nehéz objektív képet kapni az egyes pártok valós koráról.

Az intenzitás mérése már nehezebb feladat, lévén a pártok interakciói meglehetősen komplex rendszerben, több szintéren zajlanak. Nagyjából világos ugyanakkor, hogy a pártok viselkedésének három legfontosabb terepe a választási verseny, a parlamenti működés és a kormányalakítási eljárás. E megállapítás nagyban rímel Lijphart korábban idézett módszerére, mely ugyancsak az e három szinten megfigyelhető viselkedési minták alapján hozott döntést a szorosan együttműködő pártok kezeléséről. Ugyanakkor az együttműködés időhorizontján belül a pártok eltérő intenzitással kooperálhatnak, így az intézményenként alkalmazott bináris változók használata elégtelennek tűnik esetünkben. Azt javaslom tehát, hogy a pártok interakcióinak három említett terepét elemezve ismét arányszámokat használjunk, amelyek révén árnyaltabb, céljainknak megfelelőbb képet kapunk azok együttműködéséről. A választási rendszer esetében (választási kooperáció – Vk.) a legpontosabb eredményt akkor kapjuk, ha meghatározzuk az együttműködés ideje alatt tartott összes parlamenti választáson kiosztott valamennyi alsóházi mandátum és a kooperáló pártok mindegyike által megszerezni kívánt, ún. kompetitív mandátumok arányát. Kompetitívnek minősülnek azok a mandátumok – tekintet nélkül a választási rendszere, így a körzeti magnitúdóra – amelyek megszerzéséért mindkét kooperáló párt jelöltet állít. Ezeknek a mandátumoknak a köre jól meghatározható, az együttműködés az egyéni kerületeket alkalmazó egyszerű többségi rendszerben a legkönnyebb, míg az országos listát alkalmazó szisztémában – leszámítva a közös lista állítását – lehetetlen. A parlament esetében (parlamenti kooperáció – Pk.) a vizsgálatnak alapvetően két iránya lehetséges. Egyrészt fókuszálhatunk a testület felépítésére, vagyis a frakciókra, másrészt foglalkozhatunk a tényleges parlamenti viselkedéssel, azaz a szavazási mintákkal. Utóbbinak megítélésem szerint elméleti és gyakorlati korlátja van. Elméleti akadály az, hogy az egyes – nem feltétlenül frakciók szerint – lehatárolt parlamenti csoportok viselkedéséről sokat elárulhat ugyan egy kohéziós index (pl. Rice-index) számolása, esetünkben azonban ez a megoldás akár félre-

zető is lehet, mivel a pártszimbiózis működtetésének célja akár az eltérő szavazási viselkedésre lehetőséget teremtő többség biztosítása is lehet. Nem vitatom ugyanakkor, hogy az együttműködés a parlamenti kooperáció vizsgálatának egyik leghatékonyabb módja. Az eljárás gyakorlati korlátja természetesen az, hogy a legtöbb parlament nem rögzíti képviselőnként az egyes szavazások eredményeit, így adatok híján az efféle vizsgálat nem végezhető el. A frakcióalakítás persze elnagyolt és felületes képet ad a parlamenti együttműködésről, ugyanakkor néhány dolgot mégiscsak elárul a vizsgált pártok viszonyáról. Világos ugyanis, hogy az önálló parlamenti csoport létrehozásával járó erőforrásokról való lemondás csak akkor történhet meg, ha a pártok viszonya nagyfokú bizalomra vagy kölcsönös függőségre épül. Márpedig ezek egyike sem jellemzi az ad hoc politikai szövetségeket, így azok jellemzően nem is tömörülnek közös frakciókba. A parlamenti együttműködés foka az összes együttműködés időszakára eső ciklus és a közös frakcióval fémjelzett ciklusok arányával adható meg. E változó a gyakorlatban sajnos bináris indikátorként működik, a pártok a frakcióalakítási mintáiktól jellemzően nem térnek el. Végül a kormányalakítási eljárást egy hasonlóan egyszerű módszerrel vizsgálom, azt határozom meg, hogy a pártok együtt lépnek-e be egy kormányba vagy maradnak ellenzékben, vagy pedig a kormányalakítás során mutatott viselkedésük heterogén, vagyis előfordul, hogy egyikük más pártokkal lép koalícióra (kormányalakítási kooperáció – Kk.). Meglepő ugyan, de utóbbi jelenségre találunk példát.

$$\text{Kooperációs index} = \frac{[\text{Tartósság} (\%) + V_k (\%) + P_k (\%) + K_k (\%)] \times 100}{4}$$

A vizsgált három ország és hat politikai szövetség a meglévő hasonlóságok mellett számos eltérést mutat. Ausztráliában a függetlenség elnyerését követő első évben, 1902-ben már az általános választójog mellett tartottak voksolást a parlamenti mandátumokról, a demokratikus politikai rendszer születését tehát erre az időpontra datálom. A Liberális Párt és a Nemzeti Párt kooperációja az 1925-ös választással kezdődött, a két párt mandátumokért folytatott egymással szembeni versenye eltérő mértékben ugyan, de azóta is megfigyelhető (2. ábra), a kormányalakítás során azonban mindig azonosan viselkedtek és önálló frakciót sem hoznak létre közel egy évszázada. Az első demokratikus németországi választásként értelemszerűen az 1949-es NSZK-beli voksolást kezelem, melyen a CDU és a CSU már szövetségben vett részt. A jobbközép szövetség tagjai a tiszta területi határoknak köszönhetően egyetlen mandátumért sem versenyeznek azóta, minden alkalommal közös frakciót hoznak létre és egyszer se fordult elő, hogy eltérően viselkedtek volna a kormányalakítás során. Belgiumban az első demokratikus voksolásnak az 1948-as választás nevezhető – lévén az általános női választójogot ekkor vezették be –, nem vitás ugyanakkor, hogy az ország erős demokratikus hagyo-

mányokkal rendelkezik már a korábbi időkből is. A négy vizsgált politikai együttműködés számos dologban különbözik egymástól, a zöldek kivételével mindegyik forrása egy konfliktus, egy pártszakadás volt, a liberálisok, a szocialisták és a kereszténydemokraták önálló alsóházi parlamenti frakciókat hoznak létre, sőt a két szocialista párt esetében még eltérő kormányalakítási megatartásra is láthatunk példát. Az együttműködő pártok egymással folytatott versenye a tiszta nyelvi határoknak és az ezeket követő közigazgatási beosztásra épülő választási rendszernek köszönhetően korlátozott, csupán a kétnyelvű Brüsszelben indítanak egyaránt jelöltek az ugyanahhoz a pártcsaládhoz tartozó szervezetek. 1995-ben a területi listák száma harmincra csökkent, 2003-ban pedig – összehangolva azt a föderális szerkezettel – tizenegyre, a fővárosi kerület azonban – eltérő körzeti magnitúdóval – mindvégig fennmaradt (De Winter, 2005). Itt 1995-ig 33, 1995 után pedig a parlamenti mandátumok csökkentésének eredőjeként 22 képviselői székért küzdöttek meg a flamand és vallon pártok.

4. táblázat. A bemutatott pártok együttműködésének szorossága

Pártok	Tartósság	Választási együttműködés	Parlamenti együttműködés	Kormányzati együttműködés	Együttműködési index értéke
CD&V-CDH	70	84,7	0	100	63,7
CDU-CSU	100	100	100	100	100
LP-NP	80,1	89,9	100	100	92,5
SPA-PS	55	84,8	0	81	55,2
VLD-MR	65	84,8	0	100	62,5
Zöld-ECOLO	50	84,9	100	100	83,7

A táblázat tanulságai szerint a bemutatott nemzetközi példák közül a német jobbközép szövetség a legtartósabb, a legerősebb együttműködés, a két párt a politikai interakciók minden terepén összehangolja viselkedését. Az ausztrál nemzetiek és liberálisok társulása szintén kiemelkedően erősnek mondható, a mandátumok 90 százalékáért a két párt nem versengett az elmúlt közel 90 évben, az együttműködés időtartama pedig kitölti a függetlenség elnyerése óta eltelt idő negyötöd részét. A négy belga szövetség közül a zöldek kooperációja a legerősebb, lévén képviselőik rendre közös parlamenti frakcióba tömörülnek, míg a szocialisták hangolják össze legkevésbé működésüket, esetükben még az is előfordult, hogy a két párt önállóan viselkedett kormányalakításkor. A kapcsolat tartóssága és intenzitása okán azonban – mint már erre utaltam – nem minősíthetünk egyetlen együttműködést sem pártszimbiózisnak, e fogalom használatához ugyanis a kooperációnak még egy kritériumnak, a kölcsönös előnyösségnek is meg kell felelnie.

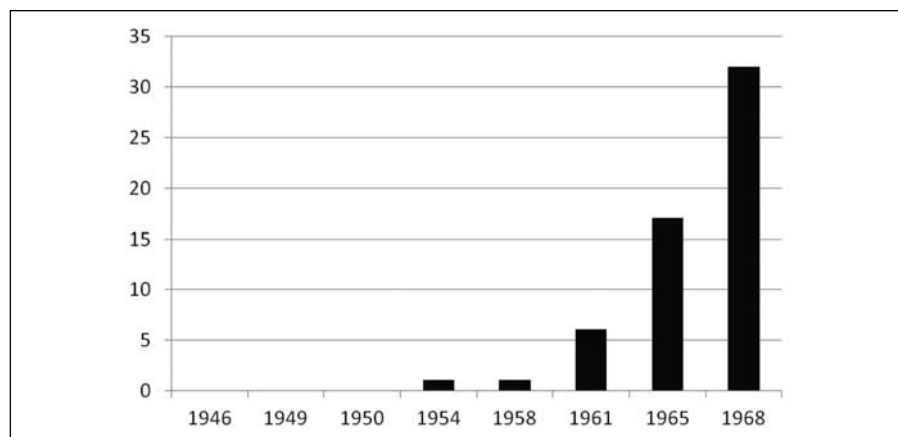
Kölcsönösen előnyös kapcsolat: A társadalomtudomány – lévén annak vizsgálatai az esetek túlnyomó többségében nem felelnek meg a megismételhetőség elvének – a kölcsönös előnyök kutatását sajnos a biológiához hasonló precizitással nem tudja elvégezni, a pártok önállóan és szövetségben nyújtott teljesítményét – az egyéb feltételek változatlansága mellett – nincs mód összevetni. Ugyanakkor a teljesítmény növelésével meghatározott hasznosság a politikatudomány számára is értelmezhető, vizsgálati tárgyainak jelentős részénél a teljesítmény jól mérhető. Jól teljesít egy rendszer, ha képes a demokratikus működés fenntartására, jól teljesít egy törvényhozás, ha kellő számú és minőségű törvényt alkot, jól működik az érdekegyeztetés, ha képes a munkaadók és -vállalók közötti nagyobb konfliktusok feloldására stb. A pártok esetében a teljesítmény mércéje – legyen szó program- vagy hivatalorientált szervezetekről – a kormányzati pozíció megszerzéséért folytatott küzdelemben való eredményesség. A kölcsönös előnyösség tehát jelen esetben a kormányra kerülés valószínűségének növekedését jelenti. Elméletileg ennek mérése a kooperáció megkezdése előtti és utáni időszak kormányon töltött éveinek arányát összevetve elvégezhető volna, ugyanakkor – leszámítva az ausztrál esetet – sajnos az ilyen kutatáshoz nincs vizsgálati alapunk – Belgiumban a pártszakadás, Németországban pedig a weimari rendszer egészen eltérő jellege teszi lehetlennél az összehasonlítást. Annyi mindenesetre megállapítható, hogy Ausztráliában a pártverseny kezdeti időszakát meghatározó protekcionista-munkáspárti és liberális küzdelemben utóbbiak mérsékelt sikerrel teljesítettek, a világháború kirobbanásáig csupán háromszor egy évre voltak képesek megszerezni a kormányrudat. A háború alatt a Munkáspárt szakadása és a Billy Hughes vezette szárny liberálisokhoz való csatlakozása, valamint a párt szövetségesévé váló Vidék Párt felemelkedése jelentősen erősítette a liberálisok pozícióit. Először a Hughes-féle Nemzeti Munkáspárttal fuzionált a liberális párt, majd 1925-ben a Vidék Párttal létrehozták máig tartó együttműködésüket. Az azóta eltelt 87 évből 55-ben a jobbközép együttműködés kormányozta az országot a szocialistákkal szemben. A CDU és a CSU szövetségének sikere a világháború utáni német politikatörténetet ismerve világos, ugyanakkor a belgiumi nyelvi pártok esetében efféle eredményekről nem beszélhetünk, lévén a sikert a pártoknak egymással szemben kellett elérniük. Az ugyanakkor látszik, hogy a belga pártrendszer megkettőződése nem járt a szeparatista pártok visszaszorulásával, 1985-re ugyan 20 mandátumra sikerült leszorítani alsóházi pozíciójukat, ez azonban nem volt tendenciaszerű, a legutóbbi, 2010-es választást például a flamand szakadárók nyerték.

Az empirikus szinten nehezen megragadható hasznosság azonban elméleti szinten kézzelfoghatóvá válik, amennyiben rátekintünk az adott országok pártrendszer strukturaló társadalmi-politikai törésvonalaira. Ausztráliában a szabad kereskedelem kérdése körüli konfliktus dominanciáját a Munkáspárt felemelkedésével a munka-tőke, illetve az ezt jórészt felerősítő klerikális-

antiklerikális törésvonal megerősödése törte meg és máig ez az ellentét határozza meg a pártversenyt – igaz, más tartalommal (Bean, 1999). Az osztályszavazás és a felekezethez tartozás meghatározó ereje ugyan csökkent az elmúlt évtizedekben (erről lásd: Jones-McAllister, 1989; Charnock, 2005), a munkáspárti–liberális ellentét azonban tartós maradt. A domináns törésvonalon túl egyéb konfliktusok is megosztották az ausztrál társadalmat, melyek talán legfontosabbika volt a városi és vidéki lakosság ellentéte, mely az iparosodás korában gyökerezik. Jól jelzi ezt az a tény, hogy 1920-ra az NP elődje, a Vidék Párt országosan szervezett parlamenti párttá tudott válni a rurális térségek szavazóira támaszkodva. A politikai sikerét a városi munkásságra építő Munkáspártot ez az ellentét természetesen kevésbé osztotta meg, a jobboldal versenyképessége azonban nagyban köszönhető annak, hogy a liberális–nemzeti pártszimbiózis révén ezt a törésvonalat át tudta hidalni. Vagyis a kormányra kerülésért folytatott küzdelemben a teljesítményt az együttműködés egy szekunder törésvonal áthidalásával tudta növelni, adott helyzetben a versenyképesség biztosítása csak a szavazótáborok egyesítésével volt lehetséges.

Belgiumban szintén világos, hogy a pártok együttműködése a szavazótábor megosztó konfliktus áthidalását szolgálja. Az országban a második világháború után a törésvonalak rendszerének jelentős átstrukturálódása ment végbe, miként a hagyományos állam–egyház és munka–tőke konfliktus mellett egyre intenzívebbé vált a flamand és francia ajkú népesség ellentéte (Lorwin, 1966; Urwin, 1970; DeRidder–Peterson–Wirth, 1978; Frogner, 1978). Az átrendezés kezdőpontját nehéz volna meghatározni, ugyanakkor a nyelvi és etnikai törésvonal erősödésének egyik jele lehet a nyelvi alapon szerveződő pártok alsóházi mandátumainak jelentős növekedése az '60-as években.

3. ábra. A nyelvi alapon szerveződő pártok által szerzett mandátumok száma 1946 és 1968 között. (Kiosztható mandátumok száma: 212). Forrás: saját gyűjtés

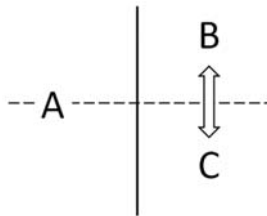
A tradicionális törésvonalak gyengülésére (Billiet–Maddens–Frognier, 2006), a nyelvi szembenállás közjogi struktúrába öntésére adott válaszként a pártrendszer tartósan megkettőződött, ugyanakkor – nem kis részben a már említett kormányformálási kvótának, amely szerint egyenlő számú flamand és vallon politikusnak kell miniszteri pozíciót kapnia a kabinetben – az ideológiai konfliktus maradt a verseny fő rendezője, a koalíciós kormányok e mentén jönnek létre. Ebből következik, hogy a testvérpárt sikere nagyban növeli a belgiumi pártok kormányra kerülésének esélyét, az együttműködés indokolt a négy nagy pártcsalád tagjai közt. Az elmúlt évtizedekben egyre erősebbé váló nyelvi törésvonal áthidalása a szimbiózis révén lehetséges.

A német CDU és CSU esetében a legkevésbé evidens az, hogy a pártok együttműködése egy szekunder törésvonal szavazótábor megosztó hatásának tompítását szolgálja. Németországban a hagyományos állam–egyház és munka–tőke törésvonal dominanciája mellett a weimari köztársaság idején a jobboldalt leginkább megosztó ellentét a katolikus és protestáns politikai tábor közötti konfliktus volt. Felekezeti alapon önálló keresztény pártok szerveződtek – a katolikus Centrum Párt és a protestáns Keresztényszociális Népszolgálat –, amelyek mindegyike tartós, meghatározó szereplője maradt a német belpolitikának, ugyanakkor e megosztottság nagyban hozzájárult a demokratikus rendszerrel szemben szerveződő pártok – elsősorban az NSDAP – sikeréhez. A CDU felépítése során az egyik meghatározó szándék e felekezeti törésvonal áthidalása volt, mely sikerének köszönhetően a párt a modern gyűjtőpártok prototípusává válhatott (Kirchheimer, 1966; Haungs, 1992). Ugyanakkor a jobboldalt a weimari érában más törésvonalak is megosztották, ezek egyike volt Bajorország és a többi német tartomány ellentéte, amely a már említett első világháború előtti kimagaslóan erős tartományi függetlenségben gyökeresedett. 1933-ig a német országos politika állandó szereplője volt a szakadár Bajor Néppárt, az NSZK történetében pedig a regionális alapon szerveződő pártok közül csak bajor szervezetek – a CSU és a Bajor Párt – voltak képesek az országos politika releváns szereplőivé válni.²⁰ A példátlanul erős helyi identitást jelzi, hogy Bajorország egyedüli tartományként utasította el a '49-es Alaptörvényt, mivel az nem biztosított elégséges autonómiát a tagállamoknak. A magas fokú önállóság tradíciója, a jól megkülönböztethető bajor kultúra, a hagyományosan erős helyi identitás egy speciális területi alapú törésvonalat hozott létre a német belpolitikában, amely létét jól jelzi, hogy a tartományi szociáldemokraták, liberálisok és zöldek mind-mind az országostól jól megkülönböztethető bajor profilt alakítottak ki maguknak (Hepburn, 2008). Az identitás kifejeződése érhető nyomon a bajor nemzet megjelölésére használt Heimat kifejezésben is, mely jelentése nagyjából a magyar szülőfölddel azonos (Sutherland, 2001). A terminust a második világháború után a CSU kezdte használni, mára azonban a bajorországi pártok mindegyike beiktatta azt kommunikációs esz-

köztárába. A területi törésvonal létéről ad számot az Institut für Demoskopie Allensbach felmérése is, mely a kettős – a német és a tartományi – identitást vizsgálta az országban. Eszerint kiugró értéket egyedül Bajorország mutat, itt a válaszadók 41 százaléka tartotta magát inkább bajornak, mint németnek, a soron következő tartományban, Szászország-Thüringiában ez az arány csupán 21 százalék (idézi Hepburn, 2008).

Az alábbi ábra a pártszimbiózisok kialakulásának okaként általam megjelölt jelenséget, a domináns törésvonal mentén rendeződő szavazótáborokat keresztbe metsző másodlagos törésvonalat ábrázolja, amelynek áthidalására törekednek az együttműködő pártok a kormányhatalom megszerzéséért folyó harcban.

4. ábra. Pártszimbiózisban résztvevő pártok (B+C) és a másodlagos (szaggatott vonal) törésvonal áthidalása

Hipotetikus ábránkon csupán a domináns törésvonal egyik oldalán jön létre a pártok efféle együttműködése – mint például Ausztráliában vagy Németországban –, előfordulhat ugyanakkor az is – ez történt Belgiumban –, hogy olyan meghatározóvá válik egy, a hagyományosan erős törésvonalat keresztbe metsző ellentét, hogy a pártok egységes cselekvők helyett csak szimbiózisok formájában képesek versenyben maradni.

Az egymást keresztbe metsző törésvonalak léte persze önmagában nem vezet a bemutatott pártközi együttműködés kialakulásához, sőt. A legtöbb demokratikus rendszerben sokdimenziós a törésvonalak rendszere, mégsem jönnek létre ezekben pártszimbiózisok. A pártok szövetkezése a fő vetélytárs ellen kimerül a választási együttműködésekben és a koalíciós kormányok létrehozásában, hosszú távú és a bemutatott példákhoz hasonló intenzitású kooperációba azonban még a hagyományosan szövetséges pártok sem kezdenek. Ennek oka főként az, hogy egy pártszimbiózis létrehozása alapvetően befolyásolja az abban résztvevő pártok lehetőségeit, autonómiáját. Világos ugyanis, hogy az együttműködés haszna nem csupán a versenyképesség fokozása, hanem a versenyképesség stabilizálása. A bemutatott példák mindegyike több évtizedes kooperáció, s hiába merültek föl vitás kérdések, konfliktusos ügyek a pártok között, azok nem jártak az együttműködés megszakításával. Ennek

az az oka, hogy a pártszimbiózisok alapvetően a kölcsönös függőség elvére épülnek, amely két területen érhető nyomon. Egyrészt a pártok a kormányzati hatalomért folyó versenyben egymásra vannak utalva, lévén közös szavazótáboruk egy része a másik párt bázisa. A szakítás elvben akár még növelheti is az önállósuló politikai erők támogatottságát, ugyanakkor ezzel a pártok minden kontrollt elvesztenek a korábbi partner pozíciói és viselkedése fölött, ez pedig meglehetősen nagy árnak tűnik. Másrészt a függőség – szándékosan vagy nem – a bemutatott példák esetében szervezeti, infrastrukturális szinten is kialakult, ami azt jelenti, hogy mindhárom érintett országban megfigyelhető a területek, a választókerületek felosztása. A szervezeti párhuzamosságok fenntartása helyett a szimbiózist létrehozó pártok erőforrásaikat más-más területekre koncentrálnak, melynek hasznossága ugyan nehezen vitatható, be kell látni ugyanakkor, hogy ezáltal az egymással szembeni zsarolási potenciál is megnő, lévén az együttműködés felbontásával kialakuló szervezeti vakfoltok még a potenciális szavazatok begyűjtését is nehezzé tenné egyes területeken. A jelöltállításán túl ehhez ugyanis egyéb erőforrások is szükségesek. Azt állítom tehát, hogy a pártszimbiózisok nem feltétlenül jönnek létre, de ha már kialakultak, akkor nem vagy csak nagyon nehezen bomlanak föl.

A korábbi definíciót kiegészítve tehát azt mondhatjuk, hogy a pártszimbiózis egy olyan hosszú távú, intenzív politikai együttműködés, melynek célja a versenyképesség növelése egy szekunder törésvonal áthidalásával, és amely fennmaradása elsősorban a résztvevő pártok közötti kölcsönös függőségnek köszönhető.

KONKLÚZIÓK

Írásom fókuszában a szoros pártközi együttműködések vizsgálata állt. Induktív jelleggel kísérletet tettem a kooperáció erősségének mérésére szolgáló módszertan meghatározására, valamint az együttműködések okainak felderítésére. A bemutatott esetek vizsgálata alapján a pártszimbiózis fogalmával írom le azokat az eseteket, amelyeknél intenzív politikai kooperáció és egy szekunder törésvonal áthidalásának szándéka érhető tetten. Az ilyen együttműködések esetében a pártok közös szavazótáborra szegmentáltak, ez és a szervezeti párhuzamosságok hiánya, a területi elkülönülés kölcsönösen függő helyzetbe hozza az együttműködő szervezeteket, így hosszú távú, partnerségen alapuló kooperációjuk biztosított. Pártszimbiózisnak minősítettem a kettős belga pártrendszer tagjait, a német CDU és CSU együttműködését, valamint az ausztrál Liberális Párt és Nemzeti Párt kooperációját.

A Fidesz és a KDNP esetében azonban véleményem szerint nem beszélhetünk kölcsönös előnyökön és függőségen alapuló politikai együttműködésről. A két párt kooperációjának intenzitását mérő módszertanunk szerint a Fidesz

és a KDNP kooperációja a nyugati esetekhez képest meglehetősen gyenge, a hat parlamenti ciklusból csupán kettőt ölel fel a kooperáció időtartama, a két párt pedig önálló frakciókba tömörül. Ugyanakkor ez nem jelenti a KDNP bármilyen parlamenti önállóságát, a két párt kormányon és ellenzékben egyaránt azonos viselkedési mintákat mutat, legyen szó akár az elfogadott törvények zárószavazásáról vagy a parlamenti ülésről történő kivonulásról.

5. táblázat. A Fidesz és a KDNP együttműködésének szorossága

Pártok	Tartósság	Választási együttműködés	Parlamenti együttműködés	Kormányzati együttműködés	Együttműködési index értéke
Fidesz–KDNP	33	100	0	100	58,25

A hazai jobboldali párok együttműködése ugyanakkor nehezen minősíthető a bemutatott pártzimbiózis fogalmával jellemezhető esetnek, erősen vitatható ugyanis, hogy az kölcsönös előnyökön és függőségen alapszik. A nemzetközi példák egy-egy másodlagos törésvonal áthidalására szerveződtek, vagyis a szimbiózisban résztvevők két markánsan különböző szavazótáborban voltak képesek támogatást szerezni. Természetesen a hazai jobboldalt is több törésvonal osztja meg (Körösi, 1996), nem világos ugyanakkor, hogy ezek közül bármelyik áthidalására is törekedne a két párt. Egy efféle profilú kooperáció kommunikációs szinten például a klerikális–antiklerikális törésvonal bizonyos mértékű feloldására feltétlenül képes volna, nem látszik ugyanakkor, hogy a Fidesz – legyen szó akár egyházügyi törvényről vagy születésszabályozásról – liberálisabb álláspontot foglalna el, mint a KDNP. Márpedig valódi hasznosságot egy ilyen stratégia jelenthetne csak. Ennek hiányából következik az, hogy jól megkülönböztethető profil híján a pártok nem rendelkeznek önálló szavazótáborral, ez pedig jelen esetben egyértelműen a KDNP-re nézve káros, lévén a domináns politikai szereplővel szemben nincs valódi bázisa. A két párt között húzódnó törésvonal híján nem következett be az ország bármilyen felparcellázása sem, a Fidesz és a KDNP szervezeti hálójára tekintve párhuzamosságokat láthatunk. A német és a belgiumi esetben a törésvonal regionális jellegéből fakadóan egyértelműen következett a párhuzamosság hiánya, Ausztráliában pedig jórészt a két párt együttműködésének fejleménye volt a kompromisszum, mely részben felszámolta a párhuzamos szervezeti struktúrákat – nagyban javítva így a gyengébb fél pozícióit. Persze, hogy nem volna érdeke hazánkban a Fidesznek akár csak 4-5 választókerületből is kivonulnia a KDNP javára, ellenben ha utóbbi valódi támogatói bázissal bírna, bizony jó eséllyel tudna egy ilyen megoldást elfogadtatni az együttműködés erősebb résztvevőjével. A kereszténydemokraták jelenlegi önállóságának fokát jól

jelzi, hogy 2010-ben a párt jelöltjeiről a Fidesz elnöke hozott döntést. A kooperációnak mindenesetre vannak előnyei, annak létrehozása hozzájárult az egységes jobboldal megteremtéséhez, a nyilvánosságnak szóló parlamenti műfajokban megduplázza a szövetség lehetőségeit, növeli az elitrekrutáció merítési körét, nem látszik ugyanakkor, hogy ezek az előnyök volumenükben akárcsak megközelítenék a pártszimbiózisok nyújtotta hasznosságot. A két párt nem valódi, kölcsönös előnyökön és függőségen nyugvó pártszimbiózist hozott létre, hanem egy centralizált együttműködést, amelynek tartóssága nyilvánvaló fogyatékoságai okán megkérdőjelezhető.

6. táblázat. A pártszimbiózisok és a Fidesz–KDNP kooperációjának összehasonlítása

	Pártszimbiózisok	Fidesz–KDNP
Törésvonal áthidalása	Fő cél	Nem cél
Szavazótábor	Szegmentált	Egységes
Szervezeti párhuzamosság	Teljesen vagy részben hiányzik	Párhuzamos szervezetek
Kapcsolat jellege	Horizontális	Vertikális

A pártszimbiózis jelenségének bemutatott eseteitől a Fidesz és a KDNP együttműködését négy körülmény különbözteti meg alapvetően. Egyrészt a hazai együttműködés nem funkcionál politikai törésvonal áthidalására létrehozott kooperációként – szemben a pártszimbiózis megfigyelt eseteivel –, így a két párt szavazótáborra egységes. Ez természetesen hatással van az együttműködésben kevésbé meghatározó résztvevőként megjelenő KDNP mozgásterére. Másrészt a hazai esetnél nem látszik az ország területének, választókerületeinek pártok közötti felosztására tett kísérletnek még a leghalványabb jele sem, a Fidesz mind a 106 egyéni választókerületben erős és aktív helyi szervezettel rendelkezik, így a KDNP kizárólag a Fidesz által dominált kerületekben tud kisebb-nagyobb intenzitással jelen lenni. Jórészt a fentiekből fakadóan a magyar esetnél – ellentétben a pártszimbiózisok partnerségi jellegével – a két párt inkább vertikális, mintsem horizontális viszonyban áll egymással. E vertikális kapcsolat persze nem hasonlítható ahhoz a hagyományos választási együttműködéshez, amelyben az országos párt mellett kisebb, elsősorban nem politikai jellegű szervezetek vesznek részt 1-1 parlamenti mandátum reményében (pl. Fidesz – Magosz, MDF – Tisztelet Társasága stb.). Az országos szervezettel, önálló frakcióval, államtitkárokkal és miniszterelnök-helyettesekkel rendelkező KDNP efféle alárendelt szerepéről nem beszélhetünk, azt azonban meggyőződéssel állíthatjuk, hogy a pártszimbiózisokat jellemző partneri viszony alapjául szolgáló részleges vagy teljes erőegyensúly feltételei a hazai esetnél hiányoznak.

JEGYZETEK

- ¹ A három alapító szervezet az EMSZO, a KALOT és a Hivatásszervezet voltak, az összefogás első elnevezése még Magyar Cél Mozgalom volt. 1943-ban a keresztény együttműködés a Keresztény Szociális Népmozgalom nevet vette föl.
- ² A DNP az 1945. novemberi választáson az FKGP segítségével két mandátumot szerzett, 1947-ben pedig az egyértelmű választási csalások ellenére már hatvanat.
- ³ A KDNP 2006-ban és 2010-ben megalakuló frakciójának tagjai közül korábban a Fidesz-frakció tagjai voltak: Báthly Tamás, Firtl Máttyás, Hargitai János, Harrach Péter, Latorcai János, Móring József Attila, Nagy Andor, Nógrádi László, Rubovszky György, Salamon László, Semjén Zsolt, Simicskó István, Soltész Miklós, Szászfalvi János.
- ⁴ A Fidesz tagja például három fajsúlyos KDNP-s államtitkár, Hoffmann Rózsa, Simicskó István és Rétvári Bence.
- ⁵ A 2010-es szövetségi választások révén közel 70 év után ismét kisebbségi kormány alakult, amelyet a Munkáspárt vezet a zöldek és független képviselők külső támogatásával.
- ⁶ A Liberális Párt elődje az 1931-ig működő Ausztrália Nemzeti Pártja, majd 1931 és 1944 között az Egységes Ausztrália Párt voltak. A Nemzeti Párt elődje a Vidék Párt volt, a névváltoztatás 1982-ben történt.
- ⁷ Az ausztrál ún. alternatív szavazásos választási rendszer (más néven IRV – instant runoff voting) többségi típusú szisztéma, melyben a körzeti magnitúdó 1. A mandátumok elosztása egyéni kerületekben, egy fordulóban történik. A szavazók a jelölteket preferenciáik szerint rangsorolják, amennyiben egyik induló sem szerzi meg a leadott voksok 50 százalékát, úgy a legutolsó jelölt eredményeit törlik és támogatói második preferenciáit hozzáadják a többi jelölt eredményeihez. Amennyiben így sincs abszolút győztes, úgy az utolsó előtti induló is kiesik, és e folyamat egészen addig tart, amíg egy jelölt meg nem szerzi a szavazatok több mint 50 százalékát.
- ⁸ A három kerület: Riverina, Richmond és Throsby. (Saját gyűjtés, forrás: Australian Electoral Commission, <http://www.aec.gov.au>).
- ⁹ 1949 és 1966 között a CDU-CSU a liberálisokkal kormányzott együtt, 1966 és 1969 között a CDU-CSU a szociáldemokratákkal nagykoalícióban kormányozta az országot, 1969 és 1982 között szociáldemokrata-liberális koalíció működött, míg 1982 után a CDU-CSU ismét az FDP-vel lépett szövetségre.
- ¹⁰ 2007 előtt Demokratikus Szocializmus Pártja, a névváltoztatás oka a nyugat-német Munka és Szociális Igazság Pártjával való egyesülés volt.
- ¹¹ Az alaptörvény elfogadását ez nem veszélyeztette, a bajor politikusok határozata szerint amennyiben a tartományok kétharmada azt támogatja, úgy az Bajorországra nézve is hatályba lép.
- ¹² 1999-ig Keresztény Néppárt.
- ¹³ 2002-ig Keresztényszocialista Párt.
- ¹⁴ 1992-ig Párt a Szabadságért és Haladásért.
- ¹⁵ 1971 és 2002 között Liberális Reformer Párt.
- ¹⁶ 2003-ig Agalev (mozaikszó, jelentése: Kezdjük Máshogy Élni).

- ¹⁷ A 2010-es szövetségi választást a Flandria elszakadásáért kampányoló Új Flamand Szövetség nyerte meg.
- ¹⁸ Népi Szövetség (flamand nyelvi-etnikai párt)
- ¹⁹ Frankofónok Demokratikus Frontja (vallon nyelvi-etnikai párt)
- ²⁰ Az 1949-es választáson a CSU 24, a Bajor Párt pedig 17 mandátumot szerzett. A Dél-Schleswigi Választási Szövetség a bajor pártok mellett egyetlen regionális szervezetként további 1 parlamenti hely megszerzésére volt képes, a következő választáson azonban a Bajor Párttal együtt kiestek a Bundestagból.

IRODALOM

- Bean, Clive (1999): The Forgotten Cleavage? Religion and Politics in Australia. *Canadian Journal of Political Science*, Vol. 32, No. 3., 551–568.
- Belloni, Frank P.–Beller, Denis C. (1978): *Faction Politics*. ABC-Clio, Santa Barbara.
- Billiet, Jaak–Maddens, Bart–Frognier, André-Paul (2006): Does Belgium (Still) Exist? Differences in Political Culture between Flemings and Walloons. *West European Politics*, Vol. 29. No. 5., 912–932.
- Broughton, David (1994): The CDU–CSU in Germany: Is there any alternative? In: Hanley, David: *Christian Democracy in Europe: A Comparative Perspective*. Continuum International Publishing Group, New York.
- Charnock, David (2005): Post-war Changes in the Influence of Social Structure on Australian Voting: The 'Decline of Social Cleavages' Revisited. *Australian Journal of Political Science*, Vol. 40. No. 3., 343–355.
- Charnock, David (2009): Can the Australian Greens Replace the Australian Democrats as a 'Third Party' in the Senate? *Australian Journal of Political Science*, Vol. 44. No. 2., 245–258.
- Colomer, Josep M. (2008): *Comparative European Politics*. Routledge, London and New York.
- De Bary, Anton (1879): *Die Erscheinung der Symbiose. Vortrag gehalten auf der Versammlung Deutscher Naturforscher und Aerzte zu Cassel*. K. J. Trübner, Strassburg.
- DeRidder, Martine–Peterson, Robert L.–Wirth, Rex (1978): Images of Belgian Politics: The Effects of Cleavages on the Political System. *Legislative Studies Quarterly*, Vol. 3. No. 1., 83–108.
- Detterbeck, Klaus (2005): Cartel Parties in Western Europe? *Party Politics*, Vol. 11. No. 2., 173–191.
- Detterbeck, Klaus (2008): Party Cartel and Cartel Parties in Germany. *German Politics*, Vol. 17. No. 1., 27–40.
- Deschouwer, Kris (2009): *The Politics of Belgium: Governing a Divided Society*. Palgrave, Macmillan, New York.
- De Winter, Lieven (2005): Belgium: Empowering Voters or Party Elites? In: Gallagher, Michael–Mitchell, Paul: *The Politics of Electoral Systems*. Oxford University Press, New York.
- De Winter, Lieven–Dumont, Patrick (1999): Belgium: Party System(s) on the Eve of Disintegration. In: Broughton, David–Donovan, Mark: *Changing Party Systems in Western Europe*. Continuum International Publishing Group, New York.

- De Winter, Lieven–Timmermans, Arco–Dumont, Patrick (2003): Belgium: On Government Agreements, Evangelists, Followers and Heretics. In: Müller, Wolfgang C.–Ström, Kaare: *Coalition Governments in Western Europe*. Oxford University Press, Oxford.
- Douglas, Angela E. (2010): *The Symbiotic Habit*. Princeton University Press, Princeton.
- Farell, M. David–McAllister, Ian (2006): *The Australian Electoral System*. University of New South Wales Press, Sydney.
- Fitzmaurice, John (1983): *The Politics of Belgium: Crisis and Compromise in a Plural Society*. St. Martin's Press, New York.
- Frogner, André-Paul (1978): Parties and Cleavages in the Belgian Parliament. *Legislative Studies Quarterly*, Vol. 3. No. 1., 109–131.
- Haungs, Peter (1992): Die CDU: Prototyp einer Volkspartei. In: Mintzel, Alf–Oberreuter, Heinrich: *Parteien in der Bundesrepublik Deutschland*. Leske & Budrich, Leverkusen.
- Hepburn, Eve (2008): The Neglected Nation: The CSU and the Territorial Cleavage in Bavarian Party Politics. *German Politics*, Vol. 17. No. 2., 184–202.
- Jaensch, Dean (1994): *Power Politics: Australia's Party System*. Allen & Unwin, Sydney.
- Jones, F. L.–McAllister, Ian (1989): The Changing Structural Base of Australian Politics since 1946. *Politics*, Vol. 24. No. 1., 7–17.
- Katz, Richard–Mair, Peter (1995): Changing Models of Party Organization and Party Democracy. *Party Politics*, Vol. 1, No. 1., 5–31.
- Kirchheimer, Otto (1950): The Composition of the German Bundestag, 1950. *The Western Political Quarterly*, Vol. 3. No. 4., 590–601.
- Kirchheimer, Otto (1966): The Transformation of the Western European Party Systems. In: La Palombra, Joseph–Weiner, Myron: *Political Parties and Political Development*. Princeton University Press, Princeton.
- Klingemann, Hans Dieter–Wessels, Bernhard (2001): The Political Consequences of Germany's Mixed-Member System: Personalization at the Grass Roots. In: Shugart, Matthew Soberg–Wattenberg, Martin P.: *Mixed-Member Electoral Systems*. Oxford University Press, New York.
- Körösnéyi András (1996): Nomenklatura és vallás – törésvonalak és pártrendszer Magyarországon. *Századvég*, 1996. 1. szám., 67–94.
- Lane, Jan-Erik–Ersson, Svante O. (1991): *Politics and Society in Western Europe*. SAGE Publications, London.
- Lijphart, Arend (1999): *Patterns of Democracy*. Yale University Press, New Haven and London.
- Lorwin, Val R. (1966): Belgium: Religion, Class and Language in National Politics. In: Dahl, Robert: *Political Opposition in Western Democracies*. New Haven, Yale University Press, 147–187.
- Macintyre, Stuart (2004): *A Concise History of Australia*. Cambridge University Press, Cambridge.
- Mair, Peter (2007): Party Systems and Alternation in Government, 1950–2000: Innovation and Institutionalisation. Draft contribution for Essays in Honour of Lars Svasand.
- Marsh, Ian (2006): Austria's Political Cartel? The major parties and the party system in an era of globalisation. In: Marsh, Ian: *Political Parties in Transition*. The Federation Press, Sydney.
- McAllister, Ian (1991): Party Adaptation and Factionalism within the Australian Party System. *American Journal of Political Science*, Vol. 35. No. 1., 206–227.

- Milosch, Mark S. (2006): *Modernizing Bavaria: The Politics of Franz Josef Strauss and the CSU, 1949–1969*. Berghahn Books, New York.
- Nicholson, Norman K. (1972): The Factional Model and the Study of Politics. *Comparative Political Studies*, Vol. 5. No. 3., 291–314.
- Reynolds, Paul (1974): *The Democratic Labor Party*. Jacaranda Press, Brisbane.
- Sartori, Giovanni (1976): *Parties and Party Systems: A Framework for Analysis*. Cambridge University Press, Cambridge.
- Schmitt, Steffen W.–Guasti, Laura–Laude, Carl H.–Scott, James C. (1977): *Friends, Followers, and Factions*. University of California Press, Berkeley.
- Smith, Gordon (1993): Dimensions of Change in the German Party System. In: Stephen Padgett: *Parties and Party Systems in the New Germany*. Dartmouth Publishing Company, USA.
- Sutherland, Claire (2001): Nation, Heimat, Vaterland: The Reinvention of Concepts by the Bavarian CSU. *German Politics*, Vol. 10. No. 3., 13–36.
- Urwin, Deerc W. (1970): Social Cleavages and Political Parties in Belgium. *Political Studies*, Vol. 18, No. 3., 320–340.
- Warhurst, John (1997): *Keeping the Bastards Honest: The Australian Democrats' First Twenty Years*. Allen and Unwin, Sydney.
- Weil, Gordon (1970): *The Benelux Nations. The Politics of Small-Country Democracies*. Holt, Rinehart and Winston, New York.
- Witte, Els–Craeybeckx, Jan–Meynen, Alain (2009): *Political History of Belgium: From 1830 Onwards*. Academic and Scientific Publishers, Brussels.

BOLDOGÍTHAT-E A POLITIKA?*

A kormánypártra szavazás hatása az egyéni boldogságra

Patkós Veronika

(a Budapesti Corvinus Egyetem politikatudomány mesterszakának végzett hallgatója,
a Széchenyi István Szakkollégium senior tagja)

Vay-Farkas Eszter

(az Eötvös Lóránd Tudományegyetem survey-statisztika mesterszakának másodéves hallgatója,
a Széchenyi István Szakkollégium tagja)

ÖSSZEFOGLALÓ

A dolgozat azt vizsgálja, hogyan hat a politika az emberek személyes boldogságára. A dolgozat hipotézise szerint a kormánypártra szavazás szignifikánsan befolyásolja az egyének boldogságát. A hipotézist 2002 és 2010 között öt hullámban felmért magyarországi közvélemény-kutatási adatokon teszteli, többváltozós lineáris regressziós modell segítségével. Az empirikus adatelemzés során a dolgozat igazolja, hogy a kormánypártra szavazás pozitív irányú összefüggésben áll az egyéni boldogságszinttel. Az eredmények szerint a vizsgált időszakban az idő múlásával egyre erősebb hatása volt a kormánypártra szavazásnak az egyéni boldogságszintre. A dolgozat ezek alapján felhívja a figyelmet a napjainkban divatos expresszív szavazási elméleteknek azon hiányosságára, hogy csak a szavazás során bekövetkező hasznokat vizsgálják. Ezzel szemben úgy tűnik, a szavazás végeredménye évekkel később is képes befolyásolni az egyének szubjektív jóllétét.

Kulcsszavak: kormánypártra szavazás ■ boldogság ■ szubjektív jóllét ■ pártidentifikációs modell ■ racionális modell

BEVEZETÉS

„Végső soron a pártok mind egyformák. Akármelyik van kormányon, mindig ugyanaz történik.” Ilyen és ehhez hasonló kijelentésekkel számtalanszor szembeüthetünk hétköznapi beszélgetéseink során, amik azt a hatást keltik, hogy a politika az emberektől távoli dolog, amely legfeljebb negatívan befolyásolja a hangulatukat. Leszámítva az esti híradó okozta bosszúságokat, valóban ne lenne hatása a politikának az emberek jóllétére?

* A tanulmány megírásához nyújtott segítségéért köszönettel tartozunk Papp Zsófiának, aki munkánk során nagyon sok hasznos tanáccsal látott el bennünket.

Dolgozatunkban arra a kérdésre keresünk választ, hogy mennyire befolyásolhatja a pártpreferencia az egyéni boldogságszintet, egészen pontosan azok az emberek, akik a legutóbbi választásokon saját bevallásuk szerint az aktuálisan kormányon lévő pártot támogatták, boldogabbak-e azoknál, akik valamelyik másik pártra szavaztak. Hipotézisünk, miszerint az emberek magától attól boldogabbak, hogy az a párt van kormányon, amelyikre ők szavaztak, valószínűtlennek tűnhet. Viszont ha arra gondolunk, hogy ez azt jelenti, hogy a legutóbbi választásokon az ő akaratuk teljesült, és ennek következtében évenként olyan emberek vezetik az országot, akiknek az értékrendjében, döntéseikben megbíznak, talán máris kevésbé hihetetlen a feltételezés. Feltevésünk alátámasztására többváltozós regressziós modellt használunk, melyet a European Social Survey adatbázisain tesztelünk.

Dolgozatunk első felében bemutatjuk a boldogságkutatás nemzetközi szakirodalmának legfőbb eddigi eredményeit, a témában született magyar kutatások következtetéseit, majd azokat az írásokat tekintjük át, amelyek valamilyen politikai összefüggésben vizsgálják az egyéni boldogságszintet. A második fejezetben röviden ismertetjük a racionális és pszichológiai megközelítésű választáselméletek fő modelljeit, a harmadikban pedig a magyar választópolgárok általános politikával kapcsolatos attitűdjeit. A negyedik fejezetben bemutatjuk az elemzés alapjául szolgáló adatbázist és az egyes változókat. Ezt követően elemezzük empirikus modellünket, végül összegezzük eredményeinket.

Eredményeink szerint az, hogy egy szavazó a kormánypártot támogatta a felmérést megelőző választásokon, szignifikánsan pozitív hatással van a boldogságszintjére, és ez a hatás évről évre erősödik. Ez alátámasztja azt az elképzelést, hogy Magyarországon a pártosság erősödött az utóbbi évek során.

NEMZETKÖZI BOLDOGSÁGKUTATÁSOK

Az a kérdés, hogy milyen tényezők befolyásolhatják a boldogságot, igen sok tudományterület képviselőjét foglalkoztatta, így a téma nemzetközi irodalma meglehetősen kiterjedt. A legfontosabb megközelítések közgazdaságtani, szociológiai és pszichológiai kiindulópontúak, amelyek a területnek megfelelően más-más tényezőt állítanak a középpontba a boldogság magyarázata során. A közgazdaságtani vizsgálatokban nagy szerepet kap a jövedelem, azon belül a családi összjövedelem és a személyes jövedelem hatása, illetve a jövedelem relatív változásai. A szociológiai megközelítésekben szintén hangsúlyt kap a jólét szubjektív érzékelése, míg a pszichológiai megközelítések a kulturális és a genetikai különbségeknek is nagy szerepet juttatnak.

A boldogságról alkotott elméletek jelenleg három fő csoportba sorolhatók: az összehasonlításra alapuló relatív megközelítések, a kulturális tényezőt hangsúlyozó elgondolások és a maslow-i szükségletelméletből kiinduló, úgy-

nevezett „élhetőségi elméletek” (*livability theory*). Ezek közül elsősorban az élhetőségi alkalmas arra, hogy politikai szempontokat is vizsgáljunk a kerekein belül (Radcliff, 2001).

A boldogságkutatások legidézettebb művei közé tartozik az Easterlin-paradoxon. Richard Easterlin arra az eredményre jutott, hogy hiába van egy országban növekedés, hiába nagyobb az emberek jövedelme, az nem növeli az átlagos boldogság szintjüket. Az ebből levonható következtetésekkel – a kritikák tükrében – viszont óvatosan kell bánnunk.

Ezek közül fontos megemlíteni Veenhoven (1991) kritikáját a részben Easterlin hatására népszerűvé váló relatív boldogság elképzelésekkel szemben. Veenhoven azt mutatja ki, hogy bár a környezetünkben élők életkörülményei, illetve saját korábbi lehetőségeink valóban lehetnek hatással a személyes elégedettségünkre, vannak olyan helyzetek, amelyekben gyakorlatilag lehetetlen boldognak tartanunk magunkat, hiába nem tapasztaltunk korábban jobbat, illetve hiába látjuk azt, hogy a körülöttünk élőknek esetleg még rosszabb a sora: ilyen állapotok a tartós éhezéssel járó szegénység, a háború és a társadalomból való kirekesztettség, izoláltság.

A relatív boldogság koncepciójával szemben Veenhoven további eredményei azt mutatják, hogy ha a boldogságra ható változók közül legalább néhány javul, az tartósan befolyásolja az egyén boldogság szintjét, tehát az egyén nem lesz kevésbé boldog attól, hogy „beleszokik a jóba”.

Veenhoven kutatásainak két igen fontos, a korábbi relatív boldogságelméletek által nem érintett eredménye mindenképpen van. Az egyik, hogy a boldogság nem relatív abban az értelemben, hogy az emberek hosszú távon is képesek értékelni a helyzetük javulását, nem pedig csak rövid távon, a közvetlenül megelőző időpillanathoz képest. A másik pedig, hogy a korábbi nélkülözések, rossz körülmények nem kedveznek a későbbiekben sem a boldogságnak. Veenhoven tehát kijelenti, hogy a boldogság nem relatív, de nekünk talán érdekesebb úgy fogalmaznunk, hogy nem olyan relatív, mint azt a korábbi szerzők valószínűsítették vagy állították.

Egészen más megközelítést használ Lykken és Tellegen (1996), akik ikrek körében folytattak kutatásokat. Eredményeik szerint a genetikai tényezők ugyanolyan mértékben befolyásolják a felnőttkori boldogság szintet, mint amekkorá az egyéb, külső tényezők hatása. Ez alapján elfogadhatjuk, hogy a boldogságot befolyásoló tényezők egy jelentős részét nem tudjuk kérdőíves kutatásokkal mérni, hiszen azokkal a megkérdezettek maguk sem lehetnek tisztában.

A BOLDOGSÁGKUTATÁSOK MAGYAR NYELVŰ IRODALMA

A nemzetközi tudományos életben az első, boldogsággal kapcsolatos munkák évtizedekkel azelőtt jelentek meg, hogy Magyarországon a kérdést tanulmá-

nyozni kezdték volna. Az első ilyen témájú kutatásokra ugyanis csak jóval a rendszerváltás után, az ezredforduló környékén került sor.

A magyarországi közgazdaságtani boldogság-irodalom úttörője Lelkes Orsolya, az ő művei tekinthetők a téma első hazai empirikus megközelítésű tudományos munkáinak. Egyik tanulmányában (2002) azt vizsgálja, hogy milyen hatást gyakorolt a rendszerváltás a különböző társadalmi csoportok szubjektív elégedettségére, „jóllétére”. A rendszerváltás által okozott szabadságnövekedés hatását vizsgálta két addig háttérbe szorított csoportra, a vallásosokra és a vállalkozókra. Elemzése azt mutatja, hogy a két csoport közül az egyéni vállalkozók szubjektív jólléte számottevően javult a rendszerváltás után, míg a vallásosok boldogságfüggvénye időben meglehetősen stabil, és azt nem befolyásolta szignifikánsan a gazdasági átmenet. Lelkes a magyarországi mintán is bizonyítja azt a nemzetközi szakirodalomban közismert összefüggést, hogy a vallásosság mértéke pozitív kapcsolatban áll a boldogsággal.

A másik tanulmányában Lelkes (2003) a jövedelem és a boldogság összefüggéseit kísérli meg feltárni, egyéb tényezők hatásait is elemezve (kor, nem, munkaerő-piaci helyzet, vallásosság, családi állapot, etnikumhoz tartozás).¹ Lelkes arra a következtetésre jut, amelyre a jövedelem és a boldogság összefüggéseit kutató irodalom nagy része: a jövedelem növekedése pozitív összefüggésben van a boldogsággal, de az egyéb tényezők hatása sem hagyható figyelmen kívül a személyes jóllét vizsgálatakor. Lelkes elemzéseiben a boldogságot mint kardinális hasznosságot értelmezi, tehát hogy „*a válaszadók a válaszuk megfontolásakor az elégedettségi skáláról numerikus értelemben gondolkodnak, azaz az egyes értékek közötti távolságot egyenlőnek gondolják*”, illetve, hogy a kinyilvánított boldogság értékek az egyének között összehasonlíthatóak (2003: 387). Ezt a feltételezést Takács (2003) kifogásolja, Nagy (2006) pedig alapjaiban hibásnak tartja. Érvelésük egy létező módszertani problémára mutat rá, de nem igazolt, hogy a kifogásolt megközelítés a végső eredmények megbízhatóságára komoly negatív hatással lenne. Emellett egyes kvantitatív vizsgálati módszerek megkövetelik, hogy a kutató az elemzés során ezekkel az előfeltevésekkel éljen, ilyen például Lelkes lineáris regressziós elemzése is. Ennek megfelelően a továbbiakban elfogadjuk Lelkes megközelítését, és dolgozatunkban a boldogságot a kardinális hasznosságához hasonlóan tekintjük.

Lelkes tanulmánya, és annak a jövedelem és a boldogság összefüggéseiről szóló, részben ellentmondásos eredményei inspirálták a következő közgazdasági megközelítésű, boldogsággal kapcsolatos írást (Takács, 2003). A tanulmány a korábbi empirikus eredményeket ismertetve felhívja a figyelmet arra, hogy a második világháború óta a jövedelem világszerte többszörösére növekedett a fejlett ipari országokban, de az egyéni átlagos boldogságszint gyakorlatilag nem változott. Emellett bemutatja a pénz határhasználattal kapcsolatos, a boldogságra vonatkozó eredményeket is, amelyek szerint a 10 000 dollár feletti

jövedelemmel rendelkezők körében a jövedelemnövekedés már nem okozza a szubjektív jóllét növekedését, sőt, esetleg negatív hatással is lehet.

Ezek mellett fontos megemlíteni Gebauer (2007) tanulmányát is, aki áttekinti a boldogság okairól, a boldogságot befolyásoló tényezőkről szóló nemzetközi szakirodalmat, és ezekről ad kimerítő összeggést. Az általa leírt tényezők között szerepel a fizetett munkavégzés és a munkanélküliség, az egészség, az iskolázottság, a bizalom, a kor, a szabadidős tevékenységek végzése és a közösségbe járás, a genetikai tényezők, a lakóhelyül szolgáló ország politikai és társadalmi szabadságának szintje és az országon belüli társadalmi egyenlőtlenség mértéke. Elemzésünk során érdemesnek láttuk vizsgálni a fenti változók többségét, kivéve a kérdőívesen nem mérhető genetikai tényezők, és az egy országra vonatkozó kutatás során nem vizsgálható változók, a politikai szabadság és társadalmi egyenlőtlenség hatását.

POLITIKA ÉS BOLDOGSÁG – KORÁBBI KUTATÁSOK EREDMÉNYEI

Évről évre egyre több tanulmány születik arról, hogy milyen, korábban még nem vizsgált tényezők lehetnek hatással az egyének szubjektív jóllétére. A *Journal of Happiness Studies* 2000 óta követi nyomon a különböző boldogságkutatások eredményeit.² A folyóirat egyes számainak tematikájából kitűnik: a boldogságkutatások köre egyre differenciáltabb, a téma társadalomtudományi relevanciáját pedig az egyes cikkek jól igazolják. Mégis, egyelőre kevés olyan tanulmánnyal találkozhatunk – akár ebben a folyóiratban, akár máshol – amely azt vizsgálná, hogy milyen hatást gyakorolnak az egyes politikai preferenciák vagy a kormányon levők tevékenysége az egyének boldogságára.

Azt a feltételezést, hogy a politikai rendszer minősége szignifikánsan befolyásolja az egyének boldogságának szintjét, számos kutatás igazolja (Lelkes, 2002; Gebauer, 2007). A politikai elnyomás, a politikai és társadalmi szabadság hiánya olyan tényezők, amelyek csökkentik az egyének boldogság szintjét. Azt gondoljuk, hogy ha a politikai szabadság hatással van az egyének szubjektív jóllétére, nem alaptalan az a feltételezés, hogy más politikai jelenségek, történések – például egy kormányváltás – is szignifikánsan befolyásolhatják a boldogságot. Ugyanis a politikai szféra alapvető hatással van az emberek mindennapjaira, akár materiális (adók, szociális juttatások), akár ideológiai oldalról (a parlamenti képvisellel rendelkező pártok értékrendje) közelítjük meg a kérdést.

Annak ellenére, hogy a politika és a boldogság összefüggéseinek kimutatására kísérletet tevő nemzetközi szakirodalom egyelőre nem túl kiterjedt, készülnek olyan kutatások, amelyek értékes tanulságként szolgálhatnak a kérdés tanulmányozásához. Témakörük alapján alapvetően négy kategóriába sorolhatjuk ezeket: az első csoportba tartozik a demokrácia és a demokratikus in-

tézményrendszer boldogságra gyakorolt hatása, a másodikba a politikai pártok szavazótáborainak összehasonlítása a szubjektív jóllét szempontjából. A harmadik csoportba a választási eredmények hatása az egyének jóllétére, a negyedikbe pedig a kormányzati politika, kormányzati intézkedések boldogságra gyakorolt hatását vizsgáló elemzések sorolhatóak.

Dorn és szerzőtársai (2007) 28 ország adatait vizsgálva mutatnak ki pozitív kapcsolatot a demokrácia minősége és az országok állampolgárainak boldogsága között. A tanulmányban felállított elméleti modell szerint a demokrácia fejlettségi szintjének méréséhez olyan indikátoroknak van leginkább jelentősége, mint hogy az állampolgároknak milyen eszközök állnak rendelkezésére a politikai döntéshozatali folyamatok befolyásolására, valamint, hogy az ország demokratikus intézményei mennyire működnek átláthatóan. Az írás rávilágít arra is, hogy minél korábbi tradíciók jellemzik egy adott országban a demokratikus működést, annál erősebb az empirikus elemzésben kimutatott pozitív irányú kapcsolat. Mindemellett az eredményeik alapján a rendszerváltásokat követően a poszt-szocialista országokban statisztikailag kimutatható javulás következett be az emberek jövőképében is, azaz szignifikánsan pozitívabban gondolkodtak az emberek saját jövőjükéről az 1990-es éveket követően, mint azelőtt.

A Pew Research Center egy 2006-ban publikált kutatásában az amerikai társadalom boldogságával kapcsolatban tesz állításokat különböző vizsgált változók alapján. Ezek között szerepel a két nagy politikai párt szavazótáborainak összehasonlítása is egyéni boldogságszintjük szempontjából. A felmérés eredményei alapján a Republikánus Párt szavazói boldogabbnak bizonyultak a Demokrata Párt szavazóinál. A kutatócsoport elmondása szerint ezt az összefüggést a Pew Research Center által 1972 óta végzett kutatások minden alkalommal kimutatták, ez alapján az sem befolyásolta a republikánusok boldogságszintjét, ha nem az ő pártjuk volt kormányon. A jövedelmi változóra való kontrollálás sem változtatott az összefüggésen: noha a republikánusok alapvetően általában jobb anyagi háttérrel rendelkeznek, a kimutatott hatást eszerint nem a magasabb jövedelem okozta.

Egy 2008-as tanulmány a brit társadalmat vizsgálja ugyancsak a párthoz kötődés és a szubjektív jóllét kapcsolatai mentén. A Pew Research Center kutatásával ellentétben Dolan és szerzőtársai azt kutatták, hogy a boldogság hogyan befolyásolja (ha befolyásolja) a szavazói hajlandóságot, illetve hogy a választási eredmény hogyan hat az egyének boldogságára. Noha a tanulmány legfőbb kérdéseire a kutatók által felépített empirikus modell nem ad kielégítő válaszokat, az írás felveti az általunk is relevánsnak tartott kérdéseket. A kutatás eredményei továbbá kimutatták, hogy azok a konzervatív szavazók, akiknek magasabb az élettél való elégedettségük, kevésbé mennek el szavazni, mint a Munkáspárt támogatói. (A tanulmány egyébként abban a három évben vizsgálja a választásokat, amelyekben a Munkáspárt nyert.)

A párthoz kötődés és a boldogság közötti kapcsolatot vizsgáló elemzésekhez képest jóval gyakrabban kerül a társadalomkutatók vizsgálatának fókuszába a kormány intézkedéseinek szubjektív jóllétre gyakorolt hatása (Kim, 2011). „*Does government make people happy?*” című tanulmányának egyik célja rávilágítani a kormány intézkedéseivel foglalkozó eddigi kutatások hiányosságára, nevezetesen, hogy a kormány működésének hatását eddig kizárólag az életminőséggel kapcsolatban vizsgálták, megelégedve az egyének boldogságáról. Továbbá kiemeli, hogy a kormányok munkájáról szóló kutatások jelentős részben makrogazdasági mutatókat, a kormány GDP-arányos kiadásainak mértékét, valamint a kormány méretét veszik figyelembe, megelégedve egyéb, szubjektív változók vizsgálatáról.

Újabb aspektust jelentett Radcliff (2001) tanulmánya, aki a piaci működés és boldogság viszonyát, összefüggéseit kutatta. Kutatásainak kiindulópontját az a kérdés jelentette, hogy hogyan hat a szabad piaci működés, illetve az állam piaci mechanizmusokba történő beavatkozása az állampolgárok jóllétére. Azt feltételezte, hogy a szabad piaci működésen alapuló politikájú kormányok országokban élők boldogságszintje alacsonyabb lesz azoknál, ahol kiterjedtebb szociálpolitikai védőhálót biztosítanak az állampolgárok számára. Feltevéseit kutatásai során sikerült igazolnia: az eredményei alapján baloldali, a társadalmi különbségek kiegyenlítésére törekvő kormányok idején szignifikánsan boldogabbak a megkérdezettek, a boldogság szempontjából jelentős kontrollváltozók figyelembe vétele mellett. A hatás erősebb az alacsony jövedelemmel rendelkezők között, de szignifikáns marad a magasabb jövedelemmel rendelkezők körében is.

Kormányok, pártidentitás és boldogság kapcsolatának tekintetében Di Tella és MacCulloch (2005) következtetései jelentettek kiemelkedően új eredményeket. Írásukban azt a kérdést vizsgálták, hogy hogyan befolyásolja az infláció, valamint a munkanélküliség az egyének boldogságának szintjét. A szerzők abból a feltételezésből indultak ki, hogy az infláció mértéke inkább a jobboldali, a munkanélküliség inkább a baloldali nézeteket valló emberek szubjektív jóllétét befolyásolja majd. Hipotéziseik megfelelő vizsgálatához szükségesnek tartották egy olyan változó beemelését modellükbe, amely arról ad információt, hogy a válaszadó az éppen hatalmon lévő kormányra szavazott-e, avagy sem. A hipotézis feltételezéseit a tanulmány sikeresen bizonyítja, azaz az infláció csökkenése valóban a jobboldali, a munkanélküliség csökkenése pedig a baloldali politikai értékrenddel rendelkezők boldogságszintjére van pozitív hatással. Ezek mellett modelljük azt mutatta, hogy ha jobboldali kormány van hatalmon, a jobboldali nézeteket valló emberek szignifikánsabb boldogabbak a baloldaliaknál. Ez az összefüggés a szerzőpáros számára is nem várt eredményt jelentett, ezért igazolására további kutatásokat javasoltak.

Bár a szerzők bizonytalanok eredményeiket illetően, hiszen alapvetően más elméletet akartak modelljükkel igazolni, mi azt gondoljuk, hogy a kimutatott

összefüggés valós hatást jelezhet, tehát a szignifikáns korreláció a győztesre szavazás és a későbbi magasabb boldogságszint között nem csupán véletlen, vagy olyan statisztikai hiba, amit például a megfelelő kontrollváltozók hiánya okoz.

SZAVAZÁSI ELMÉLETEK

A „miért mennek el szavazni az emberek?” és „miért pont egy bizonyos párt-ra szavaznak az emberek?” kérdések régóta foglalkoztatják a politikatudomány művelőit. Az első válaszokat erre a klasszikus racionális választáselméletek adták, amelyek a költségek és hasznok mérlegelésével magyarázták a politikai részvételt, ezen elképzelések viszont az utóbbi évtized során meglehetősen háttérbe szorultak. Előtérbe kerültek viszont a különféle expresszív elméletek, amelyek a szavazói racionalitást többé-kevésbé tautologikusan magyarázzák. A szavazási elméletek általában valamiféle hasznot tulajdonítanak bizonyos politikai tevékenységeknek, és talán nem túlzottan általánosító, hogyha úgy véljük, ezek a – sok esetben egymástól is nagyon különböző – hasznossági elképzelések valamilyen módon összefüggésbe hozhatók a boldogsággal.

A klasszikus piaci modell Riker és Ordeshook által megfogalmazott egyenlete szerint a szavazók csak akkor vesznek részt a választásokon, ha az abból származó hasznok várható értéke meghaladja a szavazás költségeit, tehát amennyiben $PB+D > C$. A kifejezésben a P (*probability*) annak a valószínűségét jelöli, hogy az ő szavazatuk döntő lesz, B (*benefit*) azt a hasznot, amennyivel az ő pártjuk győzelme esetén jobban járnak, mintha egy másik párt kerülne hatalomra, D (*duty*) azt a (pszichikai) hasznot, amit az állampolgári kötelességérzet teljesítése felett érzett öröm okoz, C (*cost*) pedig a szavazást költségét jelenti.

A klasszikus elméletben a B tehát azt a haszonkülönbséget jelöli, amennyivel a preferált párt győzelme esetén a választó jobban jár, mintha egy másik párt győzött volna. Az állítás mögött az az előfeltevés húzódik meg, hogy a választók arra a pártra szavaznak, amelynek intézkedései számukra várhatóan a legtöbb hasznot hozzák. Tehát B elsősorban a két párt eltérő politikai döntései nyomán jelentkező várható hasznok közötti különbséget jelöli, vagyis a preferált párt megválasztásából eredő, főként kézzelfogható, materiális hasznokat: például csoportspecifikus kedvezményeket, juttatásokat, adócsökkentést, kedvező szabályozást.

Ez a típusú racionalitás-felfogás, amelyet a rengeteget idézett (és csaknem minden alkalommal kritikával illetett) downsi modell és annak kibővített megfogalmazása (Downs, 1990; Riker és Ordeshook, 1968) vall magáénak, napjainkra kiment a tudományos divatból, a kutatók többsége az expresszív elképzelések mellett teszi le a voksát.

A pszichológiai, pártidentifikációs vagy michigani modell megalkotói Campbell és szerzőtársai voltak, az elmélet alapja a *The American Voter* című könyv-

vük. Feltételezésük szerint a szavazás nem gazdasági és politikai, hanem elsősorban pszichológiai szempontból fontos a szavazóknak. Így a szavazás nem instrumentális, hanem alapvetően expresszív tevékenység, a választók önkifejezésének fontos módszere (Campbell, Converse, Miller és Stokes, 1960).

Az első olyan tanulmány, amely hasznossági megközelítésű ugyan, de abba az irányba mozdult el, hogy a szavazást nem befektetési, hanem fogyasztási tevékenységként értelmezze, Ferejohn és Fiorina (1974) műve volt, amely egyben az expresszív racionalitás-elméletek kiindulási alapjának is tekinthető. Ennek az elképzelésnek a lényege az, hogy a szavazás egy önmagában hasznosságot okozó tevékenység, amelyre az állampolgárok nem mint megtérülő befektetésre, hanem mint önkifejezésre, önmegvalósításra alkalmas, pszichológiai hasznot okozó tevékenységre tekintenek.

A pszichológiai megközelítésű modellek a szavazást így nem instrumentális, valamilyen cél elérésére irányuló, hanem expresszív, tehát az önkifejezés eszközeül szolgáló tevékenységnek tekintik, és azt feltételezik, hogy a szavazásból származó hasznok közvetlenül, magához a szavazás aktusához kapcsolódva jelentkeznek. A racionális elmélet viszont figyelmen kívül hagyja a pártidentifikáció jelentőségét, a választási magatartás vizsgálatok a szavazástól függő, jövőben várható egyéni hasznokra és az állampolgári kötelesség-érzetre koncentrálnak.

Véleményünk szerint a racionális elméleteket ért kritikák arra nézve helyesek, hogy a pszichológiai hasznok ebben a kérdésben fontosabbak lehetnek, mint a materiális hasznok, viszont a feltételezésünk az, hogy ezeket a pszichológiai hasznokat nem kizárólag az önkifejezés felett érzett örömből származtathatjuk. Úgy véljük, hogy az expresszív modellek eltúlozzák a választási cselekvéshez kapcsolódó hasznok jelentőségét, emellett nem tulajdonítanak megfelelő figyelmet a választási végeredmény későbbi hatásainak, a győztes párt hatalomra kerüléséből fakadó későbbi pszichológiai hasznoknak. Nem vonjuk kétségbe az expresszív megközelítéseknek azt a feltételezését, hogy a szavazók részben azért szavaznak, mert büszkeséggel tölti el őket a szavazás, élvezik a szavazáson való részvételt, ki akarják fejezni a véleményüket, vagy támogatni akarják az általuk preferált pártot. Viszont az a feltételezésünk, hogy a politikai választásaik ennél jóval erősebben, hosszútávon befolyásolják a hasznosságukat.

A MAGYAROK ÁLTALÁNOS VISZONYULÁSA A POLITIKÁHOZ

Tudomásunk szerint egyelőre nem született olyan Magyarországról szóló tanulmány, amely a politikai preferenciákat, attitűdöket a boldogsággal hozná összefüggésbe. A korábbi kutatások jelentős része a magyarok politikával szembeni érdeklődését, bizalmi szintjét, viszonyulásait vizsgálja. Ezen kutatások egy része megerősíti a magyar politikai attitűd gyakran hangoztatott jellem-

zói: az individualizmust, apátiát, bizalmatlanságot, valamint – talán a fenti tulajdonságokkal kissé ellentmondásban – az erős pártosságot, párthoz kötődést. (Körösényi, Tóth és Török, 2007) Ezzel szemben számos kutatási eredmény szól amellett is, hogy a magyarok politikai érdeklődési szintje nem marad el az európai átlagoktól (ezekre a későbbiekben részletesebben kitérünk).

Keller Tamás (2009) értékészociológiai kutatásai alapján a magyar társadalom kifejezetten materiálisnak és zárt gondolkodásúnak tűnik (a nyitott gondolkodás jellemzői például a szabadságjogok iránti elkötelezettség, a tolerancia, a mások iránti bizalom és az érdekérvényesítési hajlandóság magas szintje).

Havasi Virág (2009) a magyarok életminősége és értékrendje közötti összefüggéseket vizsgáló kutatásában objektív és szubjektív indikátorokkal egyaránt vizsgálta többek között a magyarok társadalmi integrációjának mértékét. Eredményeiben kimutatta, hogy a magyarok lakóhelytől és jövedelmi helyzet-től függetlenül, ha fontossági sorrendet kell felállítaniuk a felsorolt érdeklődési területek közül, (család, barát, munka, szerelem, szabadidő, vallás, politika) egyértelműen a politikát sorolják a leghátrább. Ugyanez figyelhető meg, ha a felsorolt fogalmak között a demokratikus jogokhoz köthető értékek szerepelnek, úgymint a szólásszabadság fontossága, vagy a kormányzati ügyekbe történő beleszólás lehetőségeinek bővítése.

Ezen eredmények fényében meglepő lehet, hogy egy 2007-es, a BruxInfo Európai Elemző Iroda által készített felmérés adatai szerint a magyar válaszadók az Európai Unió átlagnál is valamivel jobban érdeklődnek a politikai ügyek iránt – 83%-uk állította ezt magáról, míg az EU 27-ek válaszadóinak 82%-a. A felmérés adatai szerint a magyarok nemzeti kormányba vetett bizalma szintén az uniós átlaggal megegyező: a megkérdezettek 33%-a állítja magáról, hogy bízik kormányában (BruxInfo, 2007).

A European Social Survey 2010-es adatbázisának adatai alapján viszont 2010-ben a magyarok politika iránti érdeklődése számos európai ország átlagával összehasonlítva alacsonynak mondható. A pártok munkájával szembeni bizalom a magyarok részéről viszont csupán néhány tizedes értékkel marad el az európai átlagos értéktől.

ADATBÁZIS, VÁLTOZÓK, MÓDSZERTAN

Míg számos boldogságkutatás az országok közötti adatok összehasonlítására tesz kísérletet, több tanulmány felhívja ennek a módszertannak a veszélyeire a figyelmet. Radcliff (2001) állásfoglalása szerint „rendkívül precízen kidolgozott elméleti struktúra nélkül a nemzetközi adatokon alapuló empirikus megállapítások mindig is gyanúsak lesznek.” (940. o.). Hasonlóan vélekedik Dolan és szerzőtársai (2008) is, akik a brit pártok boldogságra gyakorolt hatását vizsgálták. Véleményük szerint országok közötti összehasonlításban szinte lehe-

tetlen általános, minden országra nézve helytálló következtetéseket levonni, hiszen annyi minden befolyásolhatja a különböző nemzeti kulturális közegekben a vizsgált változókat (6. o.).

Kutatásunkban mi sem vállalkozunk nemzetközi adatok összehasonlítására. Adatalemzésünkben a *European Social Survey* (ESS) öt hullámából származó magyarországi eredményeket vetjük össze egymással. Kutatásunkhoz integrált adatbázist készítettünk, amely tartalmazza 2002 és 2010 között mind az öt lekérdezés Magyarországra vonatkozó adatait. Az integrált adatbázisra az adatalemzés megkönnyítése mellett azért is volt szükség, hogy a kormányra szavazás hatását az idő múlásával összefüggésben is vizsgálhassuk. Az összesített adatbázis 7806 megfigyelést tartalmaz.

Modellünkben számos kontrollváltozót szerepeltetünk annak érdekében, hogy elkerüljük a kormányra szavazás és a boldogság közötti kapcsolat téves interpretációját, és javítsuk a modell magyarázóerejét. A kontrollváltozók hatásának irányára vonatkozó feltételezéseinket a következő alfejezetben fejtjük ki részletesen.

Kutatásunk fő kérdésének megválaszolásához empirikus többváltozós modellben vizsgáljuk annak hatását, hogy az, hogy a kérdezett a kormánypártra szavazott-e a kérdőív szerint (a ciklus közepén zajlott felmérésekben is az előző választáson leadott szavazatra kérdeznek rá) befolyásolja-e az egyén boldogság szintjét, és ha igen, milyen irányban.

Elemzésünk során szükségszerűen feltételeznünk kell, hogy a pártpreferenciára vonatkozó adataink megbízhatóak, annak ellenére, hogy tisztában vagyunk azzal, hogy a retrospektív pártpreferencia vizsgálatának megvannak a maga korlátai. A politikatudományban ismert „*bandwagon effect*” (győzteshez húzás hatása) jelen esetben is fennállhat. A győzteshez húzás elmélete azt a gyakran tapasztalható jelenséget írja le, miszerint a választásokat követő közvélemény-kutatási adatok a győztes párt nagyobb arányú győzelmét mutatják, mint ahányan valójában voksoltak a pártra. Mivel az ESS felméréseinek pártpreferenciára vonatkozó adatai is gyakran ezt a tendenciát mutatják, joggal feltételezhetjük, hogy a válaszadók egy része nem vallotta be a kérdezőbiztosoknak, hogy ténylegesen melyik pártra szavazott.

Mindamellet, hogy a jelenséget roppant nehéz az empirikus kutatások során megfelelő módon kezelni (lásd még: Letenyei és Takács, 2006), esetünkben a győzteshez húzás hatása nem feltétlenül erősíti a létrehozott regressziós modell eredményeit. Míg a kérdezettek egy része valótlannul állítja, hogy a győztes pártra szavazott, addig a boldogságára vonatkozó kérdésre vélhetően őszintén válaszol, így ez összességében rontja a nyertes pártra szavazók boldogságának átlagát. Azoknak a válaszadóknak a modellre gyakorolt hatása, akiknek preferenciái a szavazást követően ténylegesen megváltoztak, és a véleményüket az aktuális állapothoz igazítva válaszolnak, ezzel éppen ellentétes. Összességében úgy véljük, jelen kutatási keretek között igen nehéz volna

bármilyen határozott állítást tenni azzal kapcsolatban, hogy a modell ez alapján kismértékben erősebbnek vagy gyengébbnek mutatja-e az általunk feltételezett hatást.

KUTATÁSUNK FÜGGŐ VÁLTOZÓJA: MENNYIRE ÉRZI BOLDOGNAK MAGÁT?

Az ESS felmérésében a válaszadók egy tizenegy fokozatú skálán értékelik, mennyire érzik magukat boldognak. Érdeemesnek tartjuk újra megemlíteni, hogy meglehetősen sok szerző ad hangot módszertani fenntartásainak a boldogságkutatásokkal kapcsolatban. Az ellenvetések főként a boldogságra vonatkozó függő változó egyszerűségére, és az értelmezésével kapcsolatos problémákra próbálják felhívni a figyelmet (Di Tella, MacCulloch; 2005). Di Tella és MacCulloch kiemelik továbbá, hogy a boldogság fogalmának értelmezése, valamint a társadalomban „elvárt” boldogságszint nemzeti kultúránként eltérő lehet, és ezek a hatások szintén befolyásolhatják a válaszokat, nem beszélve a kérdezettek aznapi hangulatáról. Ráadásul a boldogság mérésére a direkt kérdéskörön kívül számos egyéb módszert dolgoztak már ki. Ahogy azonban azt az elméleti fejezetben már kifejtettük, a rendelkezésünkre álló adatok miatt, valamint a lineáris regressziós modell értelmezhetőségének érdekében az ESS felmérésből többváltozós modellünk függő változójaként a „Mennyire érzi boldognak magát?” kérdésre adott válaszokat elemezzük, és elfogadjuk, hogy a rendelkezésre álló adatok a kardinális hasznosság szintjét mérik, azaz hogy a skála numerikus, és hogy az egyes értékek közötti távolságokat a válaszadók ugyanakkorának értelmezik.

Kontrollváltozók

Magyarázó változóink kiválasztásához a korábban részletezett boldogságkutatások eredményei nyújtottak elméleti háttérrel. A kontrollváltozók célja, hogy kiszűrjék azokat az esetlegességeket, illetve valótlán statisztikai összefüggéseket, amelyek a kormánypártra szavazás és az egyéni boldogságszint közötti kapcsolatban felléphetnek. Többváltozós modellünkben a kormánypártra szavazáson túl olyan magyarázó változókat tartottunk szükségesnek bevezetni, amelyek boldogságra gyakorolt statisztikailag szignifikáns hatását korábbi kutatások eredményei már igazolták. Ezen változók meghatározására Gebauer (2007) összefoglaló tanulmányát tekintettük kiindulópontnak.

Modellünkben szerepeltetjük az *iskolában eltöltött évek számát*. Azt várjuk, minél iskolázottabb valaki, annál boldogabbnak vallja majd magát. Fontosnak tartjuk továbbá a *vallásosság mértékének* modellben szerepeltetését, a vallásosabbak ugyanis boldogabbnak mutatkoznak a korábbi vizsgálatok szerint (Lelkes, 2002).³

A jövedelem és a foglalkoztatottság a boldogságot legerősebben befolyásoló tényezők közé tartoznak. Ahogy azt már az általános boldogságtudományokról szóló fejezetben kifejtettük, a *jövedelem* boldogságra gyakorolt hatásának megfelelő vizsgálati módszertana körül évek óta zajlik a vita társadalomkutatók körében. A csökkenő határhaszon elméletének empirikus tesztelése már igazolta, hogy az abszolút jövedelemnövekedéssel szemben az egyének jövedelmi helyzetéhez képesti növekedést vagy csökkenést érdemes figyelembe venni, valamint hogy az egyének jövedelmi helyzetének megítélésében szerepet játszik az egyének környezetének jövedelmi helyzete is. A fentieket figyelembe véve a rendelkezésünkre álló adatok közül így a szubjektív jövedelmi helyzet mérésére szolgáló változót tartottuk alkalmas kontrollváltozónak a modellünkhez.⁴

A *szubjektív egészségi állapot* szintjét mérő változót is fontosnak tartottuk beemelni a modellünkbe, hiszen az egészség szintje közismerten erősen hat az emberek boldogságérzetére. Minél egészségesebb valaki, annál boldogabb, illetve tudjuk, hogy szignifikáns csökkenést okoz az emberek boldogság szintjében egészségi állapotuk romlása.⁵ Modellünkben szerepeltetjük továbbá azt a változót, amely az *egyének közösségi aktivitását* mutatja.⁶ Az eredményektől azt várjuk, hogy azok az emberek, akik intenzívebb közösségi életet élnek, kimutathatóan boldogabbak zárkózott társaiknál. A közösségi aktivitáshoz hasonlóan feltételezzük, hogy a *más emberek iránti bizalom* is pozitív hatással van a válaszadó boldogságára, így a bizalmat mérő változót szintén szerepeltetjük modellünkben.⁷

Szignifikáns összefüggést feltételezünk a válaszadó *családi állapota* és boldogsága között is. Azt gondoljuk, a párkapcsolatban élők és a házasok boldogabbak az egyedülálló, az özvegy, illetve az elvált válaszadóknál.⁸ Igazodva a korábbi kutatási eredményekhez, fontosnak tartottuk a *kor*-változó beemelését a modellbe. Habár ez az összefüggés nem olyan erős, a fiatal válaszadók általában boldogabbnak bizonyulnak az idősebbeknél. Illetve a két változó között négyzetes összefüggést is kimutattak, azaz a középkorúaknál a fiatal és idős válaszadók egyaránt boldogabbak (Gebauer, 2007).

Ezeken felül vizsgáljuk a *politikai érdeklődés* szintjének hatását is a boldogságra.⁹ Azt gondoljuk, hogy a politika iránt érdeklődő emberek boldogabbak a kevésbé érdeklődőeknél, hiszen a közügyekben való részvétel általában magasabb társadalmi tőke ellátottságot jelez, ami növelheti a szubjektív jóllétet. Továbbá feltételezésünk szerint a politika iránt érdeklődő válaszadók boldogságára erősebb hatással lehet az, ha az általuk kedvelt párt van kormányon.

Végül, de nem utolsó sorban a *válaszadó nemét* is szerepeltetjük az empirikus modellben. Mivel a nem és a boldogság viszonyával a szakirodalom egyelőre nem foglalkozott olyan részletességgel, mint mondjuk a vallásosság vagy a jövedelem jelentőségével, a férfi-nő kontrollváltozó hatását nem valószínűsítjük olyan erősnek, mint azt a többi kontrollváltozó esetében tettük. Előzetes

feltevéseink alapján a férfiakat várjuk boldogabbnak a nőknél. Ezt azért tartjuk valószínűnek, mert a magyar társadalomban jelentősen különböznek a férfiak és a nők érvényesülési lehetőségei. Egyrészt a férfiak könnyebben találnak jól fizető, kreatív munkát, nagyobb az esélyük a magasabb jövedelemszerzésre, és a munkavégzésen keresztül az önkifejezésre, másrészt kevesebb hátrányos megkülönböztetéssel kell szembesülniük, és ez szintén növeli a boldogság valószínűségét.

A KORMÁNYPÁRTRA SZAVAZÁS MINT MAGYARÁZÓ VÁLTOZÓ

Hipotéziseink vizsgálatához szükségünk van arra a változóra, amely megmutatja, melyik pártra szavaztak a válaszadók a felmérést megelőzően. Ez a változónk tehát 1-et vesz fel, ha a kérdezett az adott évben az aktuális kormánypártra szavazott, és 0-t, ha nem. Fontos megjegyezni, hogy 2002-től 2009-ig a kormánykoalícióra való szavazást vizsgáljuk, azaz azt a választót is kormányra szavazónak tekintjük, aki az SZDSZ-re adta le a választások évében a szavazatát. Az egyes évek hatásának a modellben való szerepeltetéséhez az év és a kormányra szavazás változója közötti interakciót alkalmazzuk, így a modell a kormánypártra szavazás hatását az idő múlásával összefüggésben szemlélteti.¹⁰ Az interakciót alkotó változókat természetesen külön-külön is szerepeltetjük a modellben.

AZ EMPIRIKUS MODELL EREDMÉNYEI

Hipotéziseinket többváltozós lineáris regressziós modellben teszteltük.¹¹ Az eredményeket az 1. táblázat jeleníti meg.

Boldogság	B	Rob. std. h.	P-érték
Közösségbe járás	.579	.069	0.000***
Szubjektív egészségi állapot	.711	.043	0.000***
Vallásosság foka	.059	.011	0.000***
A válaszadó neme: nő	.281	.069	0.000***
Oktatásban töltött évek száma	-.001	.010	0.882
Szubjektív jövedelmi helyzet	.701	.049	0.000***
Egyedülálló	.235	.106	0.027**
Kapcsolatban	.693	.087	0.000***
Kor	-.000	.001	0.809
Emberek iránti bizalom	.033	.016	0.038**
Politikai érdeklődés	.066	.069	0.340

Boldogság	B	Rob. std. h.	P-érték
Kormánypártra szavazás	-.221	.141	0.118
Év	-.113	.035	0.001***
Év × kormánypártra szavazás	.119	.049	0.015**
Konstans	1.117	.219	0.000***

1. táblázat. A regressziós modell eredményei. Saját számítás. Adatok forrása: European Social Survey. *** $p < 0,01$; ** $p < 0,05$; * $p < 0,1$; Kiigazított R^2 : 0,23

A táblázatból jól látható, hogy a modellben szerepeltetett kontrollváltozók többsége szignifikánsan magyarázza a függő változó varianciáját. A kapcsolat iránya szempontjából majd' mindegyik változó az elvárásainknak megfelelően „viselkedett”. Nem meglepő módon modellünk igazolta a nemzetközi mintákon is erős hatásúnak bizonyuló mutatók, a jó egészség és a kielégítő szubjektív jövedelemszint pozitív hatását az egyéni boldogságérzetre. Az eredmények szerint a gyakori közösségbe járás és az erősebb vallásosság is pozitív kapcsolatban áll a boldogsággal, csakúgy, mint a mások iránti bizalom szintje. Az élettársi kapcsolatban, valamint házasságban élők szintén boldogabbnak mutatkoznak az elváltaknál, özvegyeknél, illetve láthatjuk, hogy az egyedülálló státusz is pozitív hatással van a válaszadók boldogságára. Ez a látszólag ellentmondó eredmény abból a tényből fakadhat, hogy az adatbázisban az egyedülállók azok a (véltetően fiatal) válaszadók, akik a felmérés idejéig még soha nem rendelkeztek hosszú távú kapcsolattal, az elváltak és az özvegyek viszont már túl vannak az élettársuk elvesztésének traumatikus élményén.

A nemi kontrollváltozó eredménye némiképpen meglepő, hiszen a modell szerint a hatása szignifikáns, viszont az iránya azt jelzi, hogy a nők – feltételezésünkkel ellentétben – nagyobb valószínűség szerint boldogok, mint a férfiak. Az eredményből kiindulva érdemes lehet a jövőben részletesebb kutatásokat folytatni, tovább vizsgálva a boldogság és a társadalmi nem közötti összefüggéseket, illetve a jelenség pontos okát.

Szintén nem igazolja az elvárásainkat, hogy az oktatásban eltöltött évek számát vizsgáló változó, illetve az életkor és a boldogság között nincs statisztikailag kimutatható kapcsolat.¹² Ugyanígy a politikai érdeklődés hatása sem szignifikáns.

Vizsgált magyarázó változónk, az év és a kormánypártra szavazás interakciója szignifikáns hatással van a függő változó varianciájára, amely változó így megadja a választ dolgozatunk legfontosabb kérdésére. Eredményeink alapján tehát minél közelebb vagyunk 2010-hez, a kormánypártra leadott szavazat pozitív hatása évről évre erősebben hat a válaszadó boldogságára.¹³ Így egy 2002-ben az MSZP–SZDSZ-koalícióra szavazó válaszadó szignifikánsan boldogabb a 2002-ben nem a kormánypártra szavazónál, és ahogy haladunk előre az idő-

ben, úgy erősödik a kormánypártra szavazás boldogságra gyakorolt hatása. Az eredményeink alapján 2002 és 2010 között a Fidesz-szavazók boldogságára volt legerősebb hatással az, hogy preferált pártjuk nyerte a választást.

KÖVETKEZTETÉSEK

Noha a kormánypártra szavazás és a boldogság közötti kapcsolat erőssége nem látványos, a többváltozós modell eredményei mégis figyelemre méltóak. Segítségével ugyanis rávilágítottunk egy korántsem egyértelmű jelenségre: arra, hogy a kormánypártra szavazás szignifikánsan befolyásolja a választók boldogságérzetét. Ez a hatás eredményeink szerint évről évre növekedett, így a legutolsó vizsgált évben, 2010-ben volt a legerősebb, ami igazolni látszik azt a feltételezést, hogy Magyarországon a pártosság az utóbbi évtizedben egyre erősödött. Hiszen ha egy adott pártra szavazás hosszú távon, éveken keresztül képes befolyásolni a szubjektív jóllétet, az arra enged következtetni, hogy a választók politikai preferenciái nem csak a választás évében, hanem a ciklus közepén is meglehetősen stabilnak bizonyulnak.

Eredményeink igazolják azt a feltételezésünket, hogy a pártidentifikációs és expresszív racionalitást hangsúlyozó modellek túl kevés figyelmet szentelnek azoknak a hasznoknak, amik nem szorosan a szavazás aktusához kötődnek, hiszen a választott pártra szavazásnak évekkal a szavazás után is kimutatható hatása van (modellünk szerint ráadásul ez a hatás 2002 és 2006, valamint 2006 és 2010 között még nőtt is).

A klasszikus racionalitás-elméletek pedig szintén nem foglalkoznak az olyan típusú hasznokkal, amelyek létére a modellünkéből következtethetünk, tehát amelyek nem magához a szavazási tevékenységhez köthetők, viszont legalább részben pszichológiai, nem pedig materiális jellegűek. Amennyiben a szavazási részvétel indoklására alkalmazott, Riker és Ordeshook által leírt képletben a B-t (*benefit*) úgy értelmezzük, mint egy olyan változót, ami minden, a választott párt hatalomra kerülésével együtt járó hasznosságnövekedést együttesen magába foglal, van rá okunk, hogy az expresszív szavazáselméletektől egy lépést hátráljunk a korábbi, klasszikus racionalitáselméletek irányába.

Dolgozatunk eredményei felvetnek olyan kérdéseket, amelyek későbbi kutatások alapjául szolgálhatnak. Érdekes lehet megvizsgálni azt, hogy az állampolgárok boldogságára a kormánypárthoz való kötődés, vagy az egyes szakpolitikai intézkedések hatnak-e inkább. Ennél fogva a jövőben érdemes lehet egy vagy több, az aktuális kormányok különböző szakpolitikai intézkedéseire vonatkozó változót valamilyen formában szerepeltetni egy, a fentihez hasonló többváltozós elemzés modelljében. Egy leegyszerűsített példán szemléltetve a későbbi kutatások kérdései hasonlóak lehetnek: ha például a 2010–14-es ciklus-

ban a Fidesz kormány csökkentené a nyugdíjak összegét, az hogyan hatna a nyugdíjas Fidesz-szavazók boldogságára? Illetve, ha ugyanez a Fidesz-kormány növelné a nyugdíjakat, az hogyan hatna az MSZP szavazók boldogságára?

Továbbá a dolgozatban leírt modell jó kiindulópont lehet az itt bemutatott statisztikai összefüggések más országok adatain való tesztelésére. Vajon magyar sajátosságról van szó, vagy más országok társadalmait vizsgálva is hasonló következtetéseket vonhatnánk le?

ÖSSZEFOGLALÁS

Dolgozatunkban annak a kérdésnek a vizsgálatára tettünk kísérletet, hogy az egyén szavazata hogyan befolyásolja szubjektív jóllétének szintjét. Ehhez elsődlegesen is a vonatkozó nemzetközi és magyar szakirodalmak eredményeit foglaltuk össze. Kitértünk az általános boldogságkutatások eddigi következtetéseire, a hazai boldogságkutatások eredményeire, bemutattuk a boldogságkutatások számunkra lényeges speciális irányzatának, a politika és boldogság összefüggéseiről szóló eddig publikált legjelentősebb tanulmányokat, valamint kitértünk a különböző szavazói modellek jelentőségére, és a magyar politikai attitűd főbb jellemvonásaira is.

Ezután került sor a többváltozós regressziós modell során felhasznált adatbázis, változók és módszertan leírása. A vizsgált magyarországi adatokat a European Social Survey öt egymást követő felméréséből nyertük. Eredményeinkből egyértelműen látszik: a kormányra szavazás valóban szignifikánsan, pozitív irányban befolyásolja a függő változó, a boldogság varianciáját, és ez a hatás felmérésről felmérésre erősödött.

Eredményeink alapján érdemesnek tartjuk újragondolni a napjainkban népszerű expresszív racionalitáselméletek érvényességét, amelyek nem számolnak a szavazásnak az egyén hasznosságára gyakorolt, a szavazás időpontjától időben távoli hatásával. A dolgozat végén megfogalmaztunk néhány, az empirikus elemzés eredményeinek ismeretében relevánsnak tűnő további kutatási irányt.

JEGYZETEK

¹ Rámutat a személyes jövedelem meghatározásának problémájára, azaz arra, hogy esetenként a férj és a feleség anyagi lehetőségei és valós életszínvonala között akár igen nagy különbség is lehet, tehát nem biztos, hogy a személyes jövedelem meghatározásának legalkalmasabb módszere az erre a célra széles körben használt egy főre jutó családi jövedelem kiszámítása. A felvetés fontos, de a jelenség az adott kutatásban nem befolyásolta számottevően az eredményeket.

² A folyóirat számai online elérhetők a <http://www.springerlink.com/content/104910> honlapon.

- ³ A vallásosságot az „Ön mennyire tartja vallásosnak magát?” kérdésre adott válaszokkal mérjük, 0 (egyáltalán nem vallásos) és 10 (nagyon vallásos) közötti skálán.
- ⁴ A felmérésből a „Hogyan ítéli meg háztartásának jelenlegi jövedelmi helyzetét?” kérdésre adott válaszokat használtuk fel.
- ⁵ Az egészségi állapotot 1 (egyáltalán nem egészséges) és 5 (nagyon egészséges) közötti skála méri.
- ⁶ A közösségi aktivitás mérésére a „Milyen gyakran találkozik barátaival, rokonaival, kollégáival?” kérdésre adott válaszokat használtuk fel.
- ⁷ A változó egy 0–10 közötti skálán méri a másokkal szembeni bizalom szintjét, ahol 0 „nem lehetsz elég óvatos”, 10 „a legtöbb emberben meg lehet bízni”.
- ⁸ Modellünkben a családi állapotot két változóval mérjük: a Kapcsolatban változónk 1-et vesz fel, ha a válaszadó házas vagy kapcsolatban él, és 0-át, ha nem. Az Egyedülálló változó pedig 1-et, ha a válaszadó még soha nem élt hosszú távú kapcsolatban, 0-át, ha igen.
- ⁹ A *politikai érdeklődést dummy* változóval mértük, ami 0-t vesz fel, ha a megkérdezett egyáltalán nem, vagy csak kevéssé érdeklődik a politika iránt, és 1-et, ha elmondása szerint érdeklő, vagy nagyon érdeklő a politika.
- ¹⁰ Az *év*-változó modellünkben 1 és 5 közötti értékeket vesz fel a lekérdezések sorrendje alapján.
- ¹¹ A függő változó eloszlása lehetőséget adott arra, hogy hipotézisünket Poisson regresszió segítségével is teszteljük, amelynek fő eredményei megegyeznek az itt közöltekkel, viszont a könnyebb értelmezhetőség érdekében végül a lineáris modell mellett döntöttünk. A függő és magyarázó változók közötti heteroszkedaszticitás kiküszöbölése érdekében robusztus standard hibákkal dolgoztunk. Modellünk magyarázó változói között nem észleltünk zavaró multikollinearitást, azaz nincs az eredményeket lényegesen befolyásoló kapcsolat az egyes magyarázó változók között.
- ¹² A szakirodalomban ismert a négyzetes összefüggés a boldogság és életkor, illetve a boldogság és az iskolában töltött évek száma között is, viszont az általunk vizsgált modellekben a két említett változó hatása négyzetes formában sem volt szignifikáns.
- ¹³ Az interakció kapcsán a modellben szerepeltetett kormánypártra szavazás önmagában nem mutat szignifikáns eltérést a kormánypártra szavazók boldogságában. Az „év” változó hatása szignifikáns, viszont a változó hatása önmagában meglehetősen nehezen értelmezhető.

IRODALOM

- Campbell, Angus–Converse, Philip–Miller, Warren és Stokes, Donald (1960): *The American Voter*. The University of Chicago Press, Chicago.
- Dorn, David–Fischer, Justina A. V.–Kirchgässner, Gebhard és Sousa-Poza, Alfonso (2007): Is It Culture or Democracy? The Impact of Democracy and Culture on Happiness. *Social Indicators Research*. Vol. 82, No. 3, 505–526.
- Dolan, Paul; Metcalfe, Robert és Powdthavee, Nattavudh (2008): Electing happiness: Does

- happiness affect voting and do elections affect happiness? *Discussion Papers*. Department of Economics, University of York. 08/30.
- Downs, Anthony (1990): Politikai cselekvés a demokráciában: egy racionális modell. *Közgazdasági Szemle*, 9, 993–1011.
- Di Tella, Rafael és MacCulloch, Robert (2005): Partisan social happiness; *Review of Economic Studies*, Vol. 72, No. 2, 367–393.
- Ferejohn, John A. és Fiorina, Morris P. (1974): The Paradox of Not Voting: A Decision Theoretic Analysis. *The American Political Science Review*, Vol. 68, No. 2, 525–536.
- Gebauer György (2007): A boldogság tényezői. In: *Évkönyv 2007*. Szerk. Budai-Sántha Attila és Rácz Gábor. 107–121. PTE-KTK, Pécs.
- Körösényi András–Tóth Csaba és Török Gábor (2007): *A magyar politikai rendszer*. Osiris Kiadó, Budapest.
- Lelkes Orsolya (2002): A szabadság íze: boldogság, vallás és gazdasági átmenet. *Századvég*, Vol. 38, No. 4, 57–90.
- Lelkes Orsolya (2003): A pénz boldogít? Jövedelem és boldogság kapcsolatának empirikus elemzése. *Közgazdasági Szemle*. Vol. 50, No. 7, 383–405.
- Letenyi László és Takács Károly (2006): Az előzetes esélyek önerősítő vagy öncáfoló szerepe, elemzési kísérletek és közvélemény-kutatási adatok segítségével. In: *Mérésről mérésre – A választáskutatás módszertani kérdései*. Szerk. Angelusz Róbert, Tardos Róbert. 293–314. Demokrácia Kutatások Magyar Központja Alapítvány, Budapest.
- Lykken, David és Tellegen, Auke (1996): Happiness is a stochastic phenomenon. *Psychological Science*. Vol. 7, No. 3, 186–189.
- Nagy András (2006): *Kardinális vagy ordinális hasznosság?* Budapesti Gazdasági Főiskola.
- Radcliff, Benjamin (2001): Politics, Markets, and Life Satisfaction: The Political Economy of Human Happiness. *American Political Science Review*. Vol. 95, No. 4, 939–952.
- Riker, William H. és Ordeshook, Peter C. (1968): A Theory of the Calculus of Voting. *The American Political Science Review*. Vol. 62, No. 1, 25–42.
- Seoyong, Kim, és Donggeun, Kim (2011): Does government make people happy? Exploring new research directions for government's roles in happiness; *Journal of Happiness Studies*. DOI: 10.1007/s10902-011-9296-0
- Takács Dávid (2005): A pénz (nem) boldogít? *Közgazdasági Szemle*. 52, 683–697.
- Veenhoven, Ruut (1991): Is Happiness Relative? *Social Indicators Research*, 24, 1–34.

INTERNETES HIVATKOZÁSOK

- BruxInfo (2007): Politikai intézmények iránti bizalom és politikai részvétel az uniós tagországokban. www.hefop.hu/download.php?PPID=4073
- ESS Round 5: European Social Survey Round 5 Data (2010). Data file edition 2.0.
- ESS Round 4: European Social Survey Round 4 Data (2008). Data file edition 4.0.
- ESS Round 3: European Social Survey Round 3 Data (2006). Data file edition 3.3.
- ESS Round 2: European Social Survey Round 2 Data (2004). Data file edition 3.2.

ESS Round 1: European Social Survey Round 1 Data (2002). Data file edition 6.2.

Norwegian Social Science Data Services, Norway – Data Archive and distributor of ESS data. <http://www.europeansocialsurvey.org/>

Keller Tamás (2009): Magyarország helye a világ értéktérképén. http://www.tarki.hu/hu/research/gazdkult/gazdkult_wvs_keller.pdf

Pew Research Center: Are we happy yet? <http://pewresearch.org/pubs/301/are-we-happy-yet>. Utolsó letöltés minden hivatkozás esetében: 2012. augusztus 16.

MAGYARORSZÁG AZ EURÓPAI PARLAMENTBEN

Brucker Balázs

Fricz Tamás–Orosz Tímea (szerk.): Küzdelmes integráció. Az Európai Parlament és Magyarország 2004–2009, L'Harmattan, Budapest, 2011, 560 oldal.

Az európai integráció tanulmányozása a jelenkori politikatudomány egyik legkedveltebb kutatási területévé vált mind hazai, mind nemzetközi szinten. A politológusok, közgazdászok, jogászok érdeklődését manapság leginkább a globalizáció kihívásai és az erre keresett válaszok indokolják. Következésképpen rengeteg Unióval foglalkozó (ismeretterjesztő és tudományos igényű) szakkönyv jelent meg az európai és – a rendszerváltás óta – a magyar könyvpiacra. Ezek azonban – néhány kivételtől eltekintve – az európai integráció történeti, jogi, gazdasági, szakpolitikai és intézményi kérdéseiről adnak összefoglaló képet. Viszont arányaiban sokáig kevés volt azon könyvek száma, amelyek mindenre kiterjedő, globális áttekintést nyújtanak az Európai Unió egyetlen, az állampolgárok által közvetlenül választott intézményéről, az Európai Parlentről (EP). Napjainkban azonban, kiváltképp a Maastrichti Szerződés (1992) óta, amely új jogokkal ruházta fel az EP-t, ezen intézmény is a tudományos viták tárgyát képezi. A hazai szerzők által ebben a témában eddig megjelent könyvek közül mindenképpen érdemes kiemelni Tuka Ágnes munkáját, amelynek címe *Európai Parlament. A meg-megújuló intézmény* (2004), illetve Horváth Zoltán és Tar Gábor *Az Európai Parlament az európai demokráciában* (2006) című művét.

Miért is volt hosszú ideig az Európai Parlament az integrációval foglalkozó kutatások „mostohagyermeké”? Ilonszki Gabriella szerint (Ilonszki, 1998: 71) nem véletlenül, hiszen az EP-t negligálók azzal kerülték meg a témát, hogy az igazi döntések a Tanácsban születnek, és az Európai Bizottság gondoskodik a végrehajtásukról és ellenőrzésükről. Így az Európai Parlentről egyesek úgy vélekedtek, hogy csak egy „adalék”, amelynek áttekinthetőségét amúgy is megnehezíti a működési struktúra bonyolult hálója.

Míndezen alapján nem meglepő a recenzens véleménye: a Fricz Tamás és Orosz Tímea szerkesztésében megjelent tanulmánykötet, amely több területre kiterjedő, átfogó képet ad az Európai Parlament világról, valóban hiánypótló mű a hazai könyvpiacra.

A könyv célja – mint ahogy ezt a szerkesztők is megfogalmazták a borítólap hátoldalán található ajánlásban – abban rejlik, hogy a politikatudomány különböző módszereivel vizsgálják az Európai Parlamentet és Magyarországot, valamint a közép-kelet-európai térség országainak helyzetét, törekvéseit és az uniós csatlakozást követő első lépéseit. A szerkesztők emellett a tanulmánykötet bevezetőjében célként emelik ki azt is, hogy munkájuk újabb Európai Unióval foglalkozó tudományos kutatásokat alapozzon meg, tanulságos kézikönyvként szolgáljon a szélesebb olvasóközönség számára, illetve – és a megfogalmazott célkitűzések közül talán ez a legfontosabb – hogy információkkal és elemzésekkel segítse a politikai döntéshozók munkáját, különös tekintettel hazánk 2011. első félévi EU-s elnökségére.

A tanulmánykötet megjelenését az Európai Néppárt magyar képviselőcsoportja, a Fidesz európai parlamenti frakciója támogatta.

A könyvben szereplő 14 tanulmány döntő többségét az Európai Parlament vonatkozásában már számos tanulmányt megjelentető politológus, Orosz Tímea írta 2004 és 2009 között. A kötetben emellett megtalálhatók Kurkó Noémi – elsősorban az uniós érdekérvényesítésről szóló – tanulmányai, valamint Carlos Flores Juberías – spanyol jogász és politológus, a Valenciái Egyetem Összehasonlító Alkotmányjogi tanszékének vezetője – egy cikke magyar fordításban.

A szerkesztők munkáját dicséri, hogy bár a könyv önálló tanulmányokból áll, a kötet szerkesztése során szigorú logika érvényesült és komplex egészet alkot. A tanulmányok négy fő kérdéskör köré szerveződnek, megadva ezáltal a tanulmánykötet tagolását is. Az első fejezet az európai parlamenti választások történetét, eredményeit, illetve ezek következményeit elemzi 1979-től (az első európai parlamenti választásoktól) egészen 2009-ig. A második fejezetben szereplő mindkét tanulmány az EP politikai megosztottságát, ideológiai törésvonalait analizálja, illetve kitér a két legnagyobb EP-frakció – az Európai Néppárt (Kereszténydemokraták) (EPP-ED), illetve az Európai Szocialisták Pártja (PES) – struktúrájának, működésének és prioritásainak az elemzésére. A harmadik és a negyedik fejezet pedig az érdekérvényesítés kérdésével foglalkozik: előbb a különböző uniós tagországok nemzeti érdekérvényesítését, ezt követően pedig a magyar érdekérvényesítést veszi górcső alá.

A kötet külön érdeme, hogy olyan az EP működésének olyan aspektusaira is rávilágít, amelyekről a Parlamenttel foglalkozó korábbi tanulmányok hallgattak, vagy csak röviden tértek ki rájuk. Ezek közül mindenképpen említést érdemel a nemzeti érdekérvényesítési módok bemutatásával és analizálásával foglalkozó tanulmányok: ezek először a külföldi, azaz nyugat-európai (francia, német, angol), majd a közép-kelet-európai (cseh, szlovák, lengyel), végül pedig – külön fejezetben – a hazai érdekérvényesítés formáit taglalja nem csupán az EP kontextusában, hanem a teljes uniós intézményrendszerre kiterjesztve.

A másik nagyon fontos nívum az *integroupok* – vagyis azon csoportosulások, amelyek valamely közös cél érdekében tömörítik az egyébként más-más politikai csoporthoz tartozó képviselőket (Navracsics, 2009: 92) – bemutatása, különös tekintettel az Nemzeti Kisebbségügyi Intergroup munkájára.

Mindazonáltal a kötet kapcsán néhány konkrétabb kritikai megjegyzés is ide kívánkozik:

Mindenekelőtt a szerzők által használt terminológia szintjén lenne némi pontosításra szükség: Orosz Tímea – az EP-választások kapcsán nem egyszer EP-referendumról beszél (96., 97. o.). Ez egyrészt nem helytálló, hiszen a *referendum* szó elsődlegesen népszavazást jelent, másrészt és legfőképp félreértésre ad okot, különösen amiatt, hogy a tanulmányok nem egyszer az Európai Alkotmányról tartott népszavazást (ez esetben akár a *referendum* szó is helyes) is szóba hozzák.

Nem felel meg a hazai politikatudományi terminológiának az sem, amikor az iraki helyzet kapcsán Orosz Tímea az ENSZ Biztonsági Tanácsára utalva a „Világ Biztonsági Tanácsáról” ír (186. o.).

Ennél sokkal súlyosabb, szintén Orosz Tímea tanulmányaiban előforduló hiba az *Európai Tanács–Európa Tanács* (164., 206. o.) problematikája. Fontos kiemelni, hogy bár számos – még az európai politikai színtéren is tevékenykedő – politikus szinonimaként használja őket, két külön fogalomról van szó: míg az *Európai Tanács* kifejezés az Európai Unió egyik intézményét, az állam-, illetve kormányfőkből álló stratégiai-alkotó szervét jelöli (és nem összetévesztendő a *Tanáccsal* /korábbi nevén Miniszterek Tanácsa vagy Európai Unió Tanácsa/, amely a tagállamok kormányainak képviselőiből – leggyakrabban az adott kérdésért felelős miniszterből, esetleg államtitkárból – álló döntéshozó szerv), addig az *Európa Tanács* az EU-tól független, jelenleg 47 országot tömörítő európai integrációs szervezet.

Emellett a kötet kapcsán néhány további – nem terminológiai jellegű – észrevételt is kell tennünk:

Orosz Tímea a kötet első tanulmányában azt írja, hogy „... a nemzetközi pártcsaládoknak a kialakulását és továbbfejlődését 1979 óta semmilyen formális lépés nem segítette elő...” (2. o.), ez azonban így nem igaz: a Nizzai Szerződés (2003) bevezette az európai szintű politikai pártok finanszírozásának lehetőségét, megadva számukra a működési autonómiát a parlamenti csoportokkal szemben (Tuka, 2004: 126).

Szintén Orosz – a 2009-es EP-választásokkal foglalkozó tanulmányában – elemzi a hazai pártok választási kampányát is, azonban ez az analízis a FIDESZ-KDNP és az MSZP propagandájára szorítkozik, míg – a recenzens számára érthetetlen módon – figyelmen kívül hagyja a Jobbikot. Ez a megközelítés némiképp ellentétes a címben („A 2009. évi európai parlamenti választások, avagy hogyan értelmezzük a Jobbik választási sikereit?”) megfogalmazott szándékkal. A recenzens úgy véli, hogy bár a szerző írásában megfelelő

magyarázatot szolgáltat a kisebb (gyakran szélsőséges) pártok európai parlamenti választásokon elért sikerére, a kérdés alaposabb vizsgálatához elengedhetetlen a Jobbik választási programjának és – legfőképpen – retorikájának a bemutatása.

A második fejezetben szereplő két tanulmány elolvasása után egy dolog rögtön szemet szúr a recenzensnek: a második tanulmány az elsőhöz képest egyetlen új információval sem szolgál az olvasó számára, sőt a két pártcsoport működésének és értékrendjét, illetve a pártideológia parlamenti megjelenését bemutató fejezetek szinte szó szerint megegyeznek az első cikk hasonló címet viselő részeivel. Mindezek alapján nem teljesen világos a recenzens számára, hogy az amúgy is vaskos kötetben miért volt szükség a második, új információt nem tartalmazó írás megjelentetésére.

Orosz Tímea „Az Európai Parlament legitimitációja a további uniós bővítés és az Európai Alkotmány bukása nyomán kialakult politikai válság tükrében” című írásában kiemeli, hogy a két elbukott referendum azt jelzi, hogy az európai polgárok egyre inkább megkérdőjelezzik az Európai Parlament legitimitációját (228. o.). A recenzens ezzel szemben úgy véli, hogy a választópolgárok nem a közvetlenül – ergo demokratikusan – választott EP, hanem az EU legitimitációját vonják kétségbe. Ebben az esetben a demokráciadeficit klasszikus jelenségével állunk szemben, amely szerint a nemzeti parlamentek hatáskörének egy részét a nemzeti szintről a közösségi szintre ruházták át, azonban úgy, hogy a törvényhozói jogköröket a demokratikusan választott Parlament helyett a Tanács birtokolja (Tuka, 2004: 66).

A tanulmánykötet kitűnően ábrázolja a két legnagyobb párt politikai súlyát, valamint az EP bipolarizációját, azonban nem tárgyalja elég hangsúlyosan a harmadik legerősebb európai parlamenti frakció, a liberálisok szerepét a döntéshozatalban. E pártszövetség ugyanis sokszor a mérleg nyelvének szerepét tölti be az EP-ben, ezért mindkét – a szocialista és a néppárti – frakció is igyekszik megnyerni magának a liberálisok támogatását. Minden bizonnyal ennek is köszönhető az, hogy 2002 és 2004 között az 1999-es választásokon harmadik helyet megszerző liberálisok egyik tagja, Pat Cox töltötte be az Európai Parlament elnöki posztját.

Ezenkívül nem hagyhatjuk szó nélkül az egyik szerző és szerkesztő, Orosz Tímea egyértelmű politikai elfogultságát sem. Bár Orosz a Gyurcsány-kormány szomszédságpolitikáját elemző Benedek Márta-tanulmány (Benedek, 2007) kapcsán elfogultnak titulálja a szerzőt, és úgy véli, hogy Benedek megállapítása *„minden valós alapot nélkülöz, nem tekinthető objektív politikai elemzésnek, viszont kézzelfoghatóan «kilátszik a szőnyeg alól» az elemző politikai beállítottsága és részrehajlása a témában, amely egy külpolitikai elemzés készítésekor nem elfogadható és szakmailag erőteljesen megkérdőjelezhető”* (448–449. o.), saját tanulmányai-
ban már nem tartja ennyire fontosnak az elfogulatlanságot és a pártsemleges-

séget. A recenzensben ugyanis felmerül a kérdés, hogy mennyire tekinthető neutrálisnak a Kovács László „elvtársai” szófordulat (159. o.): a kifejezés egyrészt anakronisztikusnak tűnhet egy 21. századi európai politikai elemzésben, másrészt igencsak megkérdőjelezhető, hogy például a rendszerváltás idején mindössze 18 esztendőes Dobolyi Alexandra mennyiben tekinthető „elvtársnak” (elvtársnőnek), illetve azt sem hagyható figyelmen kívül, hogy több olyan szocialista képviselő is helyet foglalt az EP soraiban, aki nem köthető az előző rendszerhez, míg a jobboldali pártok képviselői között is vannak olyanok, akik igen magas pozíciót töltöttek be a rendszerváltás előtt.

Emellett a recenzens egy tárgyi tévedésre is felhívna a szerző figyelmét: Orosz megállapítása, amely szerint *„az energetikai [biztosi] posztra azt a Kovács Lászlót delegálta a magyar kormány, akinek a világon semmilyen ez irányú végzettsége és/vagy szakmai tapasztalata nincsen”* (158. o.), egyértelműen téves. A Nizzai Szerződés alapján ugyanis 2005-től az Európai Tanács és a Parlament közösen dönt a biztosokról. A Bizottság elnöke nem szólhat bele a tagállami jelölésbe, a biztosok által betöltendő szakterületről viszont ő dönt (Tuka, 2009: 13–14). Ez alapján, valamint figyelembe véve Kósáné Kovács Magda akkori MSZP-s EP-képviselő nyilatkozatát, amelyben kiemeli, hogy eredetileg a korábban Balázs Péter által betöltött regionális biztosi tárcát szerették volna „megszerezni” Kovácsnak (*„mi korábban arra gondoltunk, hogy esetleg majd Kovács László tovább viszi a regionális tárcát”*, www.nol.hu, 2004), a szerző állítása igen valószínűtlennek tűnik. Mindazonáltal meg kell jegyezni, hogy Barroso-nak sem lehetett könnyű dolga a biztosi posztok elosztásakor, hiszen a jelöltek közül sokan korábban nem egy szakterület specialistájaként, hanem külügyminiszterként tevékenykedtek. Az sem kizárt, hogy Barroso választása azért esett Kovácsra, mert a magyar jelöltnek felsőfokú végzettsége mellett vegyésztechnikai képesítése is van, és ebben a munkakörben dolgozott évekig. Persze az már más kérdés, hogy Kovács – minden bizonnyal a magyarországi kormányváltás miatt – nem tudott megfelelően felkészülni a parlamenti meghallgatására, ezért végül – az EP nyomására – az adóügyi biztosi posztot kapta meg az energiaügyi helyett.

Mindazonáltal e kritikai megjegyzések ellenére a recenzens úgy véli, hogy a tanulmánykötet rendkívül értékes és több szempontból is hiánypótló. Megfelelő módosítások, javítások után akár még a felsőoktatásban is lehetne tankönyvként, egyetemi jegyzetként használni (politológiát, jogot, nemzetközi kapcsolatokat és európai tanulmányokat hallgató számára). Ennek érdekében – a fentebb említett korrekciók elvégzésén túl – arra is szükség lenne, hogy a szerkesztők frissítsék az egyes tanulmányokban szereplő információkat, kiküszöbölendő például azt, hogy egy tanulmány huszonöt tagállamról tegyen említést (ami a szerkesztés lezárásának időpontjában természetesen még helytálló volt, mára azonban már túlhaladottá vált).

HIVATKOZOTT SZAKKÖNYVEK ÉS TANULMÁNYOK

- Benedek Mária (2007): Regionális együttműködés Közép- és Kelet-Európában In: *A közép- és kelet-európai tagállamok az európai „erőtérben”. A magyar külpolitika (Európa-politika) lehetősége 2020-ig*. Generáció 2020 Think Tank: Külpolitikai elemzések II., 36–43.
- Horváth Zoltán – Tar Gábor (2006): *Az Európai Parlament az európai demokráciában*, Budapest, Országgyűlés Hivatala.
- Ilonszki Gabriella (1998): „Parlament az Európai Unióban és Magyarországon”. In: *Politikatudományi Szemle*. 1998/1, 71–85.
- Navracsics Tibor (2009): Európai belpolitika (kézirat). <http://ajkold.elte.hu/student/pol/Eur%C3%B3pai%20Belpolitika.pdf>.
- Tuka Ágnes (2004): *Európai Parlament. A meg-megújuló intézmény*, Budapest-Pécs, Dialóg-Campus.
- Tuka Ágnes (2009): *Az Európai Uniónk színe és fonákja*, Publikon Kiadó, Pécs.
- www.nol.hu (2004): Barroso bemutatta Európa új kormányát. <http://www.nol.hu/archivum/archiv-329119>.

ANTALL JÓZSEF ÉS A RENDSZERVÁLTÁSKORI POLITIKA NYELVEI*

Bodnár-Király Tibor–Nagy Ágoston

(Szűcs Zoltán Gábor: *Az antalli pillanat. A nemzeti történelem szerepe a magyar politikai diskurzusban. 1989–1993.* Budapest, L'Harmattan, 2010.)

POLITIKAI DISKURZUSTÖRTÉNET: ESZMETÖRTÉNET ÉS DISZKURZÍV POLITIKATUDOMÁNY KÖZÖTT

Szűcs Zoltán Gábor, fiatal politológus, eszmetörténész első könyve, *Az antalli pillanat*, már a címválasztással is az ismert cambridge-i tudományos tradíció¹ hazai recepciójaként pozicionálja magát, egyértelműen utalva J. G. A. Pocock *The Machiavellian Moment*jére (A machiavelliánus pillanat). Szűcs munkájának másik fontos hivatkozási pontját a Magyarországon lassan két évtizede létező diszkurzív politikatudomány szemléleti, módszertani ajánlatai jelentik. A két megközelítés ötvözetét Szűcs „politikai diskurzustörténet” névvel illeti, amin közelebbről egyfajta „cambridge-i inspirációjú, mondhatni »pocockiánus« kontextualista elemzést” (35. o.) ért, amelyet azonban nem kora újkori, hanem „kortárs” forrásokon igyekszik alkalmazni.

A szerző a „politikai nyelv”² kategóriáját hívja tehát segítségül a rendszer-váltás korabeli politikai diskurzusok értelmezéséhez. Ám azt is megjegyzi, hogy Pocock a „politikai nyelv meglehetősen lazán használt fogalmában [...] inkább az értelmezést segítő heurisztikus eszközt mint egyértelműen körülírható entitást lát” (36. o.). A „politikai nyelv” rugalmassága elsősorban a klaszszikus ideológiafogalom strukturáltságával és kötöttségével szemben mutatkozik meg, különösen akkor, ha a magyar politikai eszmék történetének egy szeletéről van szó.

Szűcs a nyelvi interakciók önmagukon túlmutató társadalmi jelentéseinek és jelentőségének vizsgálatát felvállaló diszkurzív, szociálkonstruktivista irányzat előtt is megnyitja a jelenkortörténeti vizsgálódások lehetőségét. A módszertani

* A tanulmány a TÁMOP-4.2.2/B-10/1-2010-0008 jelű projekt részeként – az Új Magyarország Fejlesztési Terv keretében – az Európai Unió támogatásával, az Európai Szociális Alap társfinanszírozásával készült.

keret így a politikai nyelvek nagyobb léptékű mozgásának feltérképezésére is lehetőséget ad. Ez azonban nem változatlan nyelvi konvenciók vándorlását jelenti, hanem a „nyelvhasználat története: az a folyamat, ahogy e konvenciók és a politikai viták egyedi szituációi állandóan egymásra hatnak” (38. o.). Ez nem jelenti azonban azt, hogy a politikai diskurzusok szinkron-diakron totalitása megírható és bemutatható lenne, a történész csupán annyit tehet, hogy „megmutatja a politikai viták szinte felmérhetetlen nyelvi összetettségének bizonyos aspektusait”, így „leírása mindig is szelektív marad, és perspektívafüggő” (39. o.).

Négy nagyobb, a kilencvenes évek elején relevánsnak számító politikai „szótárat” különít el a szerző, ezek a „nemzeti történeti”, a „szociologizáló”, az „etnoradikális” és a „reálpolitikai” (70. o.). Kisebb súllyal ugyan, de 1990-ig jelen van a civil társadalom és az ökológizmus nyelve (230. o.) is, amelyek politikai újrafelfedezése talán éppen az elmúlt néhány évhez köthető. A nyelvek azonosításában elsősorban két szempont játszik szerepet: egyrészt, hogy az adott nyelven beszélők miként definiálják a politikai közösséget, másrészt, hogy annak jelenéhez viszonyítva, milyen szerepet tulajdonítanak a (nemzeti) történeti múltnak.

A „nemzeti történelem nyelve” a kisebb megszakításokkal ezer év óta létező államiság folytonosságának diszkurzív tradícióira alapozva ad választ a nemzet, mint politikai közösség közjogi, kulturális, politikai és önidentifikációs kérdéseire. Az említett kérdések maguk is az államiság folytonosságát értelmező, esetenként mást és mást alapnak tekintő hagyományokból származnak. A három másik nyelv az „etnoradikális”, a „reálpolitikai” és a „szociologizáló” viszont ahistorikus alternatíváját jelenti a politikai közösség és a történelem kontinuitásra épülő kapcsolatának.

Ezek közül talán a legszelebbebb körben használt a „szociologizáló nyelv”, amely a hetvenes évek értelmiségi kontextusából nőtt ki, de a XIX. századi nemzeti történelem „függetlenségi” beszédmódjának (például az 1848-as események interpretációjában) a nyomait is magán viselte és a nyolcvanas évekre a közbeszédben domináns szótárat alakított ki. Ez a szótár a tudományosan értelmezhető „társadalmat” tekinti a politikai közösség alapegységének és a politikai jelenségek leírására rendre technokrata, szcientista érveket alkalmaz. A nemzeti történelem kérdését a tudományos, az identitáspolitikai, a szimbolikus, illetve a „függetlenségi beszédmód” hagyományának megfelelően az egymást követő történelmi korszakok és politikai rendszerek közötti folytonosságot tagadva, az újrakezdés és a megszakítotttság problémájaként kezeli.

A közösség organikus, metaforikus sokszor politikán kívüli definícióját adja az „etnoradikális politikai nyelv”, amely a magyar politikai gondolkodás kánonjából a népi írók bizonyos körét emeli ki. A nép, mint etnikai egység jelenéhez képest a történeti múlt itt alárendelt szerepet játszik, így nem is válik történelemmé, helyette hagyományként vagy (nemzet)karakterként lehet része a közösség önmeghatározásának.

A „reálpolitika nyelve”, eszmetörténeti gyökereit tekintve, a kora újkori államrezon, illetve a felvilágosodás korának államtudománya által teoretizált Realpolitik-iskolának megfelelően a politikai cselekvés alapegységének az államot tekinti. A jó politika meghatározása így mindig az állami cselekvés kontingens politikai teréhez kötődik. Azaz mindig többszereplős, a célokat a lehetőségektől elválasztva kezeli és jelenorientált. A történeti múlt ebben a keretben csak annyiban válhat fontossá, amennyiben egyfajta példatárként, a politikai cselekvés instrumentumaként hozzá tud járulni a jelen problémáinak értelmezéséhez és megoldásához.

A rendszerváltás nyelvi horizontján működésbe lépő politikai meglehetősen komplex képet mutat. A „nemzeti történelem nyelvével” szemben alternatívát kínáló „reálpolitikai”, „etnoradikális” és „szociologizáló” szótárak azért különösen fontosak a rendszerváltás politikai valóságának konceptualizálásában, mert a történetileg definiált politikai közösség, azaz „a nemzet helyébe egy másik kollektívumot helyeztek” (70. o.).

A „nemzeti történelem nyelvének” a politika köznyelveként való használata Antall Józsefhez és az 1989–93-as időszakhoz köthető, de a „nyelv” alkotóelemei, a benne megjelenő politikai-társadalmi szótárak és történeti narratívák a koalíciós időknél, a két világháború közötti korszaknál, de még a reformkornál is korábbra nyúlnak vissza. A „nemzeti történelem” nagyfokú komplexitása és sokszor szintetizálhatatlan és redukálhatatlan hagyományai miatt a diskurzustörténeti kutatás esetében adja magát egy diakrón ív felvázolása is. A szerző nem spórolja meg ezt az eszmetörténeti munkát, sőt – elsősorban Antall beszédmódja kapcsán – a klasszikus századfordulótól kezdve az elmúlt kétszáz év magyar politikai eszmetörténetéről is fontos állításokat fogalmaz meg. A „nemzeti történelem” különféle tradíciói között egyaránt „fellelhetünk olyan humanista és poszthumanista elemeket, mint a *republikanizmus*, a *neosztoicizmus*, az *államrezon* [...] vagy olyan más kora újkori nyelvek nyomait, mint a *választott nemzet nyelv[e]*” (66. o.), de feltűnik még az „ősi alkotmány”, a „társadalmi szerződés” és a „kamerализmus nyelve” is.

A könyvben tehát a rendszerváltás körüli politikai diskurzusok deskriptív, diszkurzív társadalomtudományi leírása és a történeti perspektíva egyszerre van jelen. Ez utóbbi egyfajta eszmetörténeti metahistóriaként is működik, hiszen az itt-ott elszórt utalásokból egy meglehetősen tudatos és koherens koncepció rajzolódik ki, egyrészt a politikai eszmetörténet teoretikus problémáival, másrészt a vitatkozó politikai nyelvek magyarországi történetével kapcsolatban.

„AZ ANTALLI PILLANAT” NARRATÍVÁJA

A rendszerváltozás fragmentált nyelvi mezejének feltérképezése Szűcs elbeszélésének egyik legfontosabb eleme. A könyv második és harmadik részét

kitevő hat esettanulmányban a rendszerváltás és az első kormányzati ciklus időszakának a feldolgozását végzi el a szerző. Ezekből egy több nyelven beszélő politikai kultúra képe rajzolódik ki.

Ebből Szűcs azt a következtetést vonja le, hogy „egység sosem volt” (179. o.), vagyis a nyelvek összeférhetetlenségének, az „inkommenzurabilitásnak” az állapota valamennyi esettanulmány közös kiindulópontja. A hat esettanulmány további tanulsága, hogy ezeknek a „véleménykülönbségeknek” az eszmetörténeti jelentőségét a szöveg egyszerre köti a késő Kádár-kor demokratizálódó magyar politikai kultúrájának változatos történeti tradícióihoz és az ezeket működtető nyelvi praxisokhoz. Az antalli pillanat ebből a nézőpontból úgy tűnhet, nem több mint a rendszerváltozás politikai diskurzusai útján továbbörökített narratív struktúrák, olvasmányélmények, eltérő szociokulturális, generációs és politikai tapasztalatok révén mozgásba hozott politikai eszmetörténet.

Ezzel a „nagy elbeszéléssel” kapcsolatban azonban számos probléma is felvethető. A legszembetűnőbb az, hogy a szerzőnek részben a forrásanyag sokféleségéből, részben a diskurzustörténeti kutatások hazai beágyazottságának hiányából fakadóan nem sikerül megtalálni a megfelelő arányt a rendszerváltáskori nyilvánosság műfajai (szamizdat, újságcikkek, folyóiratok) és az intézményesült politika különféle terei között, mint a parlamenti vita vagy a sajtótájékoztató. A parlamenti viták elemzéséből levonható megállapítások felvetik azt a kérdést, hogy mennyiben lehet egy, a parlamenti arénához hasonló szűk körben alkalmazott „politikai nyelvet” érvényesnek tekinteni a magyar politikai kultúra egészére. Amennyiben a parlamenti vitákat és kisebb súllyal a politizáló értelmiség különböző, szűk körben ismert és olvasott fórumait tesszük meg kiindulópontnak, komolyan korlátozzuk a kutatás spektrumát. Lényegében csupán a politikai elit politikai kultúráját fogjuk megismerni. Ez egy korajúrkori kutatás esetében talán érthető lenne, hiszen ott a legtöbb esetben hiányzik a „populáris” kultúra tanulmányozásához szükséges forrásanyag, ám egy rendszerváltáskorhoz hasonló közegben nem tekinthetünk el a politikai nyilvánosság alsóbb szintjeinek vizsgálatától sem. A parlamenti megszólalások még egy problémát felvetnek, amely részben a retorikai szituációból, részben pedig a professzionalizálódó politika sajátosságaiból származik. Arról van szó, hogy egy-egy parlamenti felszólalás általában előre kidolgozott retorikai konstrukció, így a diskurzusban körvonalazódó politikai nyelvek a parlamenti beszéd és politika szabályai miatt nem biztos, hogy fedik a sajtóban vagy a politikai közbeszédben megmutatkozó politikai kultúrát. A parlament ennek természetesen fontos, ha nem a legfontosabb színtere a '90-es évek elején, ám egy-egy konkrét parlamenti vita kapcsán idézett néhány megszólalás sok esetben kevésnek tűnik egy-egy önálló és szélesebb körben használt politikai nyelv elkülönítéséhez.

A probléma empirikus oldalát illetően az is kérdéses, hogy a '90-es évek elejére domináns pozícióba kerülő „szociológizáló nyelv” rendelkezik-e olyan fokú kánonképző erővel és koherenciával, mint az „etnradikális beszédmód”

háttereként működő, népi íróktól eredeztetett hagyomány, vagy mint a „nemzeti történelem” Antall által következetesen alkalmazott nyelve.

Szűcsnek csak a szélesebb nyelvi kontextust feltáró, diskurzuselemző tanulmányokat követően van lehetősége arra, hogy hozzálasson az antalli „nyelvi kísérlet” rétegeinek kibontásához. Ennek következtében a könyv egysége az antalli pillanat diskurzustörténetének lezárulásával megtörik és egy másik szálon folytatódva Antall József politikai gondolkodásának nyelvi sajátosságaira és összetettségére fókuszáló elemzéssé alakul át. Az ily módon beszűkülő vonatkoztatási keretet csupán egy paradox helyzettel magyarázza a szerző. Antall nyelvi értelemben úgy „bizonyult feltűnően magányos politikusnak,” hogy közben „a magyar politikai kultúra egyik legnagyobb hagyományú, sok szinten intézményesült politikai nyelvét” (183. o.) használta.

A SZOCIOLOGIZÁLÓ POLITIKAI NYELV ÉS ANTALL JÓZSEF

Bár Szűcs rendszerváltásról szóló történetének középpontjában Antall gondolkodástörténeti és diskurzustörténeti helye, illetve a „nemzeti történelem” nyelvi kísérletének kudarcra áll, a szerző – mint azt már a recenzió elején említettük – kitér a szinkrón és diakrón kontextusok diskurzusközpontú bemutatására is. Ez egyrészt a már említett „magyar politikai eszmetörténet” szintjén jelenik meg, másrészt tartalmazza a rendszerváltás utáni néhány év domináns baloldali beszédmódjának, „szociologizáló nyelvnek” egy markáns narratíváját is. Ezt kis túlzással nevezhetjük akár a rendszerváltás utáni liberális eszmetörténeti kánon dekonstrukciójának is, amelyet az elbukott „Antalli kísérlet” keretébe ágyazva ismerhetünk meg.

Amíg a „szociologizáló nyelv” egyre inkább hegemon pozícióra tett szert az értelmiségi és politikai közbeszédben, addig a „nemzeti történelem nyelve” fokozatosan visszaszorult, majd egy időre el is tűnt a politikai diskurzusból. Antall gondolkodásmódjának a magva az a felismerés, hogy a köztársasági alternatíva és a történeti-közjogi kontinuitás nem zárják ki egymást, sőt ebben a nyelvhasználatban a modern parlamentáris köztársaság „egyenesen az alkotmányos monarchia örököse” (94. o.). Az „»antalli pillanat« története voltaképp nem más, mint annak históriája, hogy miként tűnt el ez az alternatíva a magyar politikai diskurzusból, s tolóddott át a vita a Horthy-kor megítélésére.” (uo.)

A könyv negyedik részében elsősorban Antall újító szándékú, ám a történeti tradíciókból építkező nyelvi kísérlete az érdekes, nem pedig az azt körülvevő diszkurzív közeg. Pocock módszertanát felidézve: nem a meglévő nyelvi kereteken belül zajló játék lesz a fontos, hanem magukra a keretekre történő rákérdés kronologikusan is jelentős pillanata.³ A meglévő keretek és az időről-időre bekövetkező újítási kísérletek természetesen nem lesznek önmagukba zártan értelmezhetők és egy diskurzustörténeti monográfia feladata talán éppen

ennek a sajátos dinamikának a felmutatása bizonyos rendkívüli helyzetekben. Szűcs ezt már korábban is megtette egy másik „korszak” kapcsán, a ’98 utáni Fidesz „újkonzervatív” nyelvi invenciójáról írva (Vö. Szűcs, 2006: 244.).

A szerző által választott hangnem elégikussága is elsősorban ennek a kettősségnek az elbeszélésében érzékelhető. A „szociologizáló nyelvet” használó liberális értelmiségi tábor „sikere” Antall és a „nemzeti történelem nyelve” számára a kísérlet bukását jelenti, ám egyben gyászbeszéd is saját maga fölött.

A „szociologizáló nyelv” metahistóriája épp az ezt a nyelvet használó elszórt források, illetve lábjegyzetek figyelmes olvasása révén rajzolódik ki, amelynek lényeges eleme a monográfiát keresztül-kasul átszövő allúziórendszer is. Szűcsnek sikerült számtalan olyan szöveghelyet találnia a kilencvenes évek – öndefiníciója szerint liberális – diskurzusaiból, amelyek a nyolcvanas évek toposzára építve indítják be az ellenségképzést és a „nemzeti történelem nyelvének” azonosítását a ’45 előtti „nem demokratikus” idők utáni nosztalgiával.

Kérdés persze, hogy egy viszonylag szűk körben zajló értelmiségi diskurzust (például a Beszélő folyóiratban megjelent cikkeket) mennyiben extrapolálhatunk a politikai diskurzus vagy a szociologizáló nyelvhasználat egészére. A monográfia koncepciója alapján ez nem tűnik elnagyolt lépésnek, hiszen a diskurzustörténeti paradigma, mint azt már Antall nyelvhasználata esetében is láthattuk, a diskurzusok és beszélők súlyozását is megengedi. A „szociologizáló nyelv” története értelmezhető egy olyan önbeteljesítő jóslatként is, amely a nyolcvanas években már teoretikusan-nyelvileg felépített univerzumot terjeszti ki a rendszerváltás után, talán túlságosan is következetesen.

A „nemzeti történelem nyelvének” liberális és a „szociologizáló nyelvet” beszélő értékelése kapcsán született meg az, a magát máig is makacsul tartó toposz, amely szerint „Antallnak nem sok mondanivalója volt a jelen *valódi* politikai problémáiról, az általa elképzelt eszmei és politikai tagoltság csak fantáziája szülötte volt.” (225. o.) Ez egyrészt érvényteleníti a modernség és a modernizáció Antall által felvázolt narratíváit, másrészt illegitimnek tartja a „nemzeti történelem” fogalomkészletét a „valódi” szociális és gazdasági problémák elbeszélésére.⁴ Persze ez csak annyiban van így, amennyiben a társadalmi jelenségeket már eleve és kizárólag a „szociologizáló nyelv” fogalmaival tesszük leírhatóvá.⁵ A liberális kánon diskurzustörténeti elemzése azért is különösen indokolt, mert képes rámutatni a késő Kádár-kor diskurzusaiban megvagy éppen újjászülető „modern” társadalomtudományok (különösen a politikatudomány, a közgazdaságtan, az alkotmányjog és a szociológia), illetve az ezekhez köthető beszédmódok és intézmények kánonjaiba beépülő mitologikus tudásanyag tudományos megalapozatlanságára és talajtalanságára.

A liberális értelmiség dominánsan „szociologizáló” nyelvhasználata, amennyiben nem vetette el a történelmi-szimbolikus kérdéseket eo ipso időszerűtlenként vagy érvénytelenként, a magyar történelem egy sajátos koncepciójával dolgozott. A nemzeti történelmet elsősorban „függetlenségi” keretben interp-

retáló liberális beszélők (Szabó Miklós, Vásárhelyi Miklós stb.) a múltról szóló narratívák analógiás használata mellett tették le a voksukat és a kormánypárt MDF pozícióját és a párton belüli ideológiai-nyelvi sokszínűséget és divergenciát a két világháború közötti időszakra vonatkoztatták. A „függetlenségi hagyomány” eszmetörténeti ősforrása a huszadik század második feléből természetesen Bibó István, akinek történelemszemlélete nagyban meghatározta a nyolcvanas évek végének – kilencvenes évek elejének liberális történelemfelfogásait is.

Szabó Miklós esetében többről van szó, mint „politikai beszédről”, hiszen ő a történész pozíciójából is igyekezett a huszadik századi jobboldali hagyományt egy koherens narratívában elhelyezni. Ez a fajta történelemkép első-sorban az (ebben az időben még kiadatlan) újkonzervativizmus-könyvében (Szabó, 2003) kristályosodik ki. A nemzeti történelem per analogiam használata óhatatlanul oda vezetett, hogy Szabó, a számára az MDF tevékenységét (élén Antallal) az újkonzervativizmus-könyv koncepciójában kezdte el értelmezni (163. o.).

Ebben a kontextusban a Demokratikus Charta „antifasiszta” összefogása nyomatékositotta végleg azt a népszerű tézist, hogy „a magyar szocialisták és liberálisok végső soron »egy nyelven vitatkoznak« egymással, míg a jobboldalt egy világ választja el tőlük.” (164. o.) Szűcs két kérdést igyekszik ennek kapcsán megvizsgálni, egyrészt a Horthy-analógia szerepét az SZDSZ és az MSZP viszonyának újragondolásában, másrészt Csurka alakjának eltolódását a népnemzeti-ellenzéki pozíció felől a Horthy-kor jobboldali radikalizmusa felé. A „demokratikus” illetve a „múlt felé forduló” vagy „nosztalgikus” politikára kettéosztott diszkurzív tér már 1991-ben, az ún. „Vitányi-vitában” is megjelent. Az 1994-es események felől visszatekintve ebben a narratívában már úgy látszik, mintha „a politikai tér újraírása [...] a horthysta és modernizációpárti ellentétpár segítségével [...] valamiféle természetes és elkerülhetetlen folyamat lett volna” (169. o.), amivel persze már meg lehet alapozni ideológiailag és történetileg is a rendszerváltó liberálisok és a volt állampárt maradékának koalícióját.

Ez azonban már egy másik történet, amely még megírásra vár. Szűcs könyve bár 1993–94 körül véget ér, ám mindenképpen túlmutat önmagán. Ez a monográfia nem csupán arra hívja fel a figyelmet, hogy egy, a rendszerváltáshoz hasonlóan „túlírt” jelenség kapcsán is mondhatunk még érdekes dolgokat a közhelyé koptatott tranzitológiai vagy társadalomtudományi szentenciákon kívül, hanem arra is, hogy egy nyelvi-történeti perspektívaváltással talán közelebb kerülhetünk a saját jelenünk megértéséhez is. A „nemzeti történelem nyelvének” és Antall szerepének diszkurzív elemzése kapcsán a múlthoz és az időhöz való viszony kérdése tehát történetileg, tudományosan és politikailag is felmerül és csak reménykedhetünk abban, hogy talán hozzásegíti a XXI. századi politikatudóst ahhoz, hogy reflektáltabban és ironikusabban tekintsen a saját korára.

JEGYZETEK

- ¹ A témáról összefoglaló jelleggel lásd: (Horkay-Hörcher, 1997)
- ² A fogalomhoz lásd: (Pocock, 2009)
- ³ Lásd: (Trencsényi, 2007: 42)
- ⁴ Érdekes adalék a témához Becskeházi Attilának és Kuczi Tibornak a hetvenes évek magyar szociológiáját vizsgáló kötete, amelyben a szerzők – Szűcs könyve felől olvasva – lényegében a szociologizáló nyelv „pretudományos” (Szalai Erzsébet) eszmetörténeti forrásvidékét mutatják be. Akkoriban, Kuczi szerint, a „szociológiai diskurzussal” pontosan az volt a probléma, hogy hazai művelői egy olyan tudományt igyekeztek meghonosítani, amelyik fogalomkészletét és paradigmáit tekintve teljességgel idegen volt a ’70-es évtized és a magyarországi szocializmus foucault-i értelemben vett „episztéméjétől”. (Vö. Becskeházi – Kuczi, 1992)
- ⁵ Szűcs a 478. lábjegyzetben idéz Nagy W. Andrásnak a Beszélő (1990) 50. számában megjelent cikkéből (Bibó vagy Biberach?) egy jellemző részletet: „Ezzel szemben, két hosszú beszédében Antall József szinte semmit sem mondott a gazdaságról. Ehelyett, szokás szerint, történelmi példázatokkal, eszmetörténeti útmutatásokkal, erkölcs- és jellemuszilárdító felhívásokkal igyekezett megmutatni a menekülés útját.” (225.)

IRODALOM

- Becskeházi Attila – Kuczi Tibor (1992): *Valóság '70. Szociológia, ideológia, közbeszéd – Szociológia és társadalomdiskurzus*. Budapest, Scientia Humana.
- Horkay Hörcher Ferenc (1997): „A koramodern politikai eszmetörténet cambridge-i látképe (utószó)”. In: Uő. (szerk.): *A koramodern politikai eszmetörténet cambridge-i látképe*. Pécs, Tanulmány. 287–305.
- Pocock, J. G. A. (2009): „The history of political thought: a methodological inquiry”. In: Uő.: *Political Thought and History. Essays on Theory and Method*. Cambridge, Cambridge University Press. 3–19.
- Szabó Miklós (2003): *Az újkonzervativizmus és a jobboldali radikalizmus története (1867–1918)*. Budapest, Új Mandátum.
- Szűcs Zoltán Gábor (2006): „Újkonzervatív forradalom: A nyelvi innováció stratégiája az 1998-as kormányprogram vitájában”. In: Szabó Márton (szerk.): *Fideszvalóság. Diszkurzív politikatudományi elemzések a Fideszről*. Budapest, L’Harmattan. 99–128.
- Szűcs Zoltán Gábor (2008): „A diszkurzív politikatudomány mint politikai diskurzustörténet. Tudományszemléleti és módszertani esszé”. (Műhelytanulmányok 2.) Miskolc, Miskolci Egyetem Politikatudományi Intézet.
- Trencsényi Balázs (2007): „Eszmetörténeti program és módszertani adaptáció”. In: Uő.: *A politika nyelvei. Eszmetörténeti tanulmányok*. Budapest, Argumentum – Bibó István Szellemi Műhely. 13–58.

ABSTRACT

Szabó, Márton

DISCOURSE ANALYSIS OF PUBLIC POLICY

The paper describes the democratic and discursive practice of the implementation and analysis of public policy programmes, in which a key role is played by public and common interpretations and debates. Four major schools were formed in the second half of the 20th century. Argumentative analysis deals with the arguments public policy actors use to support or deny public policy measures. Narrative public policy analysis describes how public policy actors interpret events and their internal relationships along a temporal axis. Cultural public policy analysis emphasizes the decisive role of cultural circumstances. Ethnographic analysis examines particular public policy programmes focusing on their meaning. All four trends attempt to show that a decisive factor in the implementation of public policy programmes is discourse coalition, which is formed through public debates and talks of the actors involved.

Keywords: Public policy, argumentative discourse analysis, narrative public policy analysis, cultural public policy analysis, ethnographic public policy analysis, discourse coalition.

Enyedi, Zsolt

SMART VOTING AND PROVOKED PARTICIPATION

Voting Advice Applications are increasingly popular across Europe. Their ways of functioning and their impact on attitudes and voting behaviour are still little explored. The article gives an overview of the state-of-the-art, and then reports about a new Hungarian experiment. In the framework of a panel study subjects first filled in a questionnaire, then some of them were sent to two smart vote portals, to Szavazatszonda and to Választási Iránytű. Some received advice from both, some from one, the control group visited none. In the second wave the subjective impressions of the VAA-users were collected. After the elections, in the third wave, the subjects were asked whether they voted and if yes then for which party. The unprecedentedly complex experiment proved that the two VAA projects, in spite of the many differences in their structure, provided visitors with roughly similar pieces of advice. As far as the minor differences

are concerned, the different proportions of pro-Jobbik advice were explained by the thematic composition of the questionnaires. According to the subjective recollections seven per cent of the users changed their vote intentions due to the received advice. But the third wave of the panel study failed to confirm the existence of such an impact, and there was no proof for the mobilizing or demobilizing effect either. It turned out, however, that those who received identical advice from the two websites went to vote in significantly higher numbers.

Keywords: Voting advice applications, smart vote, mobilization, political behaviour, internet, parties

Veronika Tamás
LOCAL CLEAVAGES

The hypothesis of this essay is that there are conflicts at local level, which permanently divide the local society; are represented in local politics and produce permanent cleavages.

The concept of cleavage is not based on the classical idea of Stein Rokkan, in which the socio-demographic attachment of cleavages is of basic importance, but on the concept of representatives of “new politics”, in which cleavages are not attached to the cluster belongings of civilians.

In this essay the concept of local cleavage claims that there are such permanent local conflicts which permanently divide a local society, and are represented in the sphere of politics, and have the power of group-forming.

In the essay I describe four potential cleavages: territorial, personal, ethnic, and industrial conflicts are presented by the examination of concrete examples.

Keywords: Cleavage, local politics, conflict, local society, local government

Adrienn Tóth
YES OR NO – THE HUNGARIAN PRACTICE
OF LOCAL REFERENDA (1999–2011)

In my essay I study local referenda between 1999 and 2011. I consider this research important, because most of the foregoing researches focused on national referenda and there are substantially fewer analyses about local ones. Referendum is one of the most important instruments of direct democracy and of the right to local governance. This institution gives inhabitants the possibility

to influence the changes of their direct environments and to express their opinion between two elections. The main initiators can be the citizens themselves who can mobilize the residents of various localities to make decisions about the lot of their settlement directly and personally. A referendum can be held on any kind of public affair with a few explicitly named exceptions.

Studying the Hungarian practice my first question is about the main users of referenda. Are inhabitants the real initiators or are the referenda additional instruments in the hands of local governments? Important factors to consider are the level of mobilization, the most preferred and frequent themes of referenda and their territorial distribution, to be assessed in terms of demography, the size of the settlements and their social-economic condition.

I further present two case studies. One of them is about the referendum held on the installation of a NATO military radar in Pecs, 2007. The second is about the referendum in Szerencs (2010), where the question was a choice between more workplace versus the UNESCO world heritage classification. Both initiatives came from citizens and the whole country followed events with attention.

Keywords: Local referendum, direct democracy, local government, participation ratio, validity, success

Ondré, Péter

VIRIBUS UNITIS?

Close inter-party cooperations at home and elsewhere

My paper focuses on an often neglected topic of inter-party relations: the concept of close cooperation amongst political organizations. What are the definitive criteria of tight collaboration? What explains or justifies the extant alliances of otherwise competing political parties? I have commenced my work by studying and bringing forward prominent international precedents. Having done so, I have proceeded by utilizing the outcome of the survey in my attempt at developing a general concept of party-symbiosis by inductive means. By symbiosis, I referred to prolonged, durable, extensive and mutually beneficial forms of political cooperation. Ultimately, I have compared the displayed international examples to the case of Fidesz with KDNP in order to demonstrate the most relevant differences between the pure concept of party-symbiosis and the practice of the two Hungarian parties.

Keywords: Party-symbiosis, political cooperation, cleavage, Fidesz-KDNP

Patkós, Veronika – Vay-Farkas, Eszter
CAN POLITICS MAKE PEOPLE HAPPIER?

The effect of voting for the governing party on individual happiness

This paper examines how politics can affect people's personal happiness. According to our hypothesis, voting for the governing party can significantly influence individual happiness. The hypothesis is tested on five Hungarian survey databases between the years of 2002 and 2010, using a multivariable linear regression model. With the empirical data analysis this paper proves a positive interrelation between voting for the governing party and subjective well-being which effect increases within the examined period of time. Based on these results, the paper highlights a deficiency of expressive models as they only investigate the direct benefits of voting. On the contrary, it seems that election results can influence subjective well-being some years after the elections, as well.

Keywords: Voting for the governing party, happiness, subjective well-being, party identification model, rational model